DE DIAMANTSLIJPERIJ MAATSCHAPPIJ TE AMSTERDAM

1845 15 APRIL 1920

DOOR
M. BARENTS

DE DIAMANTSLIJPERIJ-MAATSCHAPPIJ TE AMSTERDAM

1845 - 15 APRIL - 1920

PRESENT-EXEMPLAAR, NIET IN DEN HANDEL

DE DIAMANTSLIJPERIJ MAATSCHAPPIJ TE AMSTERDAM

1845

15 APRIL

1920

DOOR M. BARENTS

VOORWOORD.

Met ingenomenheid begroette het Bestuur van de naamlooze vennootschap „DIAMANTSLIJPERIJ-MAATSCHAPPIJ" — waarvan ik de eer heb Secretaris te zijn — het plan van haar jongsten beambte, den Heer M. BARENTS, om ter gelegenheid van het vijfenzeventigjarig bestaan van die vennootschap een geschrift saam te stellen, waarin hare geschiedenis zou worden geboekstaafd.

Met ingenomenheid, maar niet zonder schroom, omdat nauwelijks kon worden verwacht, dat de jonge man, wiens pen tot nu toe slechts voor administratieven arbeid was versneden, tot historisch weergeven en kritisch schiften in staat zou zijn.

Welnu, laat mij dadelijk bekennen, dat die vrees ongegrond is gebleken en dat de jeugdige auteur, alle moeielijkheden aan zijn arbeid verbonden overwinnend, zich in betrekkelijk korten tijd van zijn omvangrijke taak op uitnemende wijze heeft gekweten. Zijn lijvig geschrift, waarin de uitkomsten van een diepgaand onderzoek zijn verwerkt, is een kostelijk *„gedenkboek"* geworden, waardevol materiaal bevattend voor ieder, die belang heeft bij of belang stelt in de diamantindustrie te Amsterdam.

In eenvoudige, duidelijke taal, in soberen stijl, vaak verlevendigd door gepaste kritiek op wantoestanden van weleer, heeft hij een treffend beeld geschetst van de ontwikkeling der Amsterdamsche diamantnijverheid sedert 1845 tot den dag van heden, telkens scherp afteekenend het aandeel, dat *„de Maatschappij"* daarin heeft gehad.

Ouderen worden in staat gesteld hunne herinneringen op te frisschen, jongeren mogen zich — vooral onder de huidige omstandigheden — spiegelen aan het beeld der historie, die als altijd langs een gebogen lijn gaat en dus te eeniger tijd tot haar aanvangspunt zal terugkeeren.

Het geheele werk — de lezer zal zich er aanstonds van overtuigen — draagt de sporen van de liefde waarmede het

werd ondernomen, van de toewijding die het tot uitvoering bracht.

Geen wonder trouwens, nu de schrijver de derde van een geslacht is, dat sedert het jaar 1850 onafgebroken aan *„de Maatschappij"* is verbonden. Hare geschiedenis te boek stellende, schreef hij tevens die van zijn eigen geslacht. Maar juist deze omstandigheid verklaart, verontschuldigt zelfs, dat te weinig licht werd geworpen op het aandeel dat des schrijvers vader, de Heer D. BARENDZ, heeft gehad in de lotgevallen van *„de Maatschappij"*, niet het minst in haar bloei van thans. Kieschheid weerhield den zoon hierover uit te weiden, doch ook mij is het niet veroorloofd deze leemte geheel aan te vullen, omdat ik stellig weet, dat het den bescheiden man niet aangenaam zou zijn, dat zijne verdiensten opgesomd, zijne kundigheden uitgemeten worden.

Laat mij dus alleen getuigen dat, al wat in bijna een derde van een eeuw met betrekking tot *„de Maatschappij"* is gewrocht, door D. BARENDZ voorbereid, in woord en beeld ontworpen en onder zijne deskundige leiding uitgevoerd is.

Tot dit getuigenis ben ik in staat omdat ik van de 36 jaren, waarin D. BARENDZ bij *„de Maatschappij"* fungeerde, ongeveer 30 jaren heb meêgeleefd, de laatste zes jaren in dagelijksche samenwerking, waaraan ik de aangenaamste herinneringen bewaar en waarin ik mij ook voor het vervolg aanbeveel. Te mogen blijven samenwerken met iemand, die Napoleons gevleugeld woord: *„faire plus qu'on doit"* dagelijks in toepassing brengt is een voorrecht, dat ik niet gaarne zou missen.

Ten slotte één opmerking omtrent de verdeeling der stof in het gedenkboek.

Den lezer zal aanstonds blijken, dat de schrijver de gebeurtenissen van de eerste vijftig jaren (1845—1895) veel uitvoeriger heeft behandeld, dan die in de daaropvolgende vijfentwintig jaren voorvielen. Terecht, want door de oprichting van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkersbond (A.N.D.B.) in 1894, weldra gevolgd door de stichting van de Amsterdamsche Juweliersvereeniging (A.J.V.), verloor *„de Maatschappij"* haar leidende positie in de Amsterdamsche diamantnijverheid. Zij ging deel uitmaken van de korten tijd later opgerichte *„Vereeniging van Eigenaren van Diamantslijperijen"*, die, na een eenigszins kwijnend bestaan, hervormd werd tot de *„Vereeniging van Exploitanten van Diamantslijperijen"*, welke bepaaldelijk in de oorlogsjaren har-

monisch met de voormelde organisaties in de Amsterdamsche diamantindustrie heeft samengewerkt.

Daarenboven, nog versch ligt in het geheugen al wat in November 1919 bij gelegenheid van de herdenking van het 25-jarig bestaan van den A.N.D.B. is gesproken en geschreven.

Met juistheid heeft de auteur ingezien, dat hij, wat toen zoo welsprekend is gezegd, met zulk een meesterhand werd geschreven, niet kon aanvullen, veelmin verbeteren; herhaald behoefde het niet te worden.

Moge de belangstelling, waarmede van de volgende bladzijden wordt kennis genomen, den schrijver voor zijn moeitevollen arbeid beloonen, maar daarnevens heeft hij aanspraak op den hartelijken dank van het Bestuur van de Diamantslijperij-Maatschappij, welke hem hier openlijk wordt gebracht.

Mr. D. E. LIONI.

Amsterdam, Maart 1920.

INLEIDING.

De Diamantslijperij-Maatschappij bestaat vijf en zeventig jaar. Drie vierden van een eeuw zijn voorbijgegaan sinds den dag, waarop zij hare werkzaamheden aanving. Onwillekeurig bewegen de gedachten van hen, wier belangstelling of belang in meerdere of mindere mate verknocht is aan de „Maatschappij", zich in het verleden, dat zij gedeeltelijk zelf medeleefden, gedeeltelijk van overlevering kennen.

Ongetwijfeld verkeerde het Bestuur der „Maatschappij" in zulk eene stemming van herinnering, toen het zich bereid verklaarde mij in de gelegenheid te stellen, mijne onderzoekingen omtrent de geschiedenis der vennootschap samen te vatten in en te verwerken tot een gedenkboek, dat zij zich veroorlooft haren velen vrienden op den dag van haar jubileum aan te bieden. Van deze taak trachtte ik mij naar mijne beste krachten te kwijten.

Maar alvorens aan te vangen met het eigenlijke geschiedverhaal meende ik, daaraan een korte *„inleiding"* te moeten doen voorafgaan. Ik weet wel, dat over het al of niet wenschelijke van zulk een inleidend hoofdstuk het laatste woord nog niet is gesproken, m.i. dient echter, vooral ter wille van hen, die buiten het diamantvak staande, dit gedenkboek zullen lezen, eene korte toelichting te worden gegeven van het doel, waarmede de Diamantslijperij-Maatschappij werd opgericht en van de rol, die zij in de diamantindustrie vervulde.

Zooals algemeen bekend is, wordt de diamant in vreemde werelddeelen gevonden en te Amsterdam en enkele andere industrieëele centra bewerkt. Ook in vroegere tijden was dit het geval, aanvankelijk uitsluitend als huisindustrie. Ongeveer honderd jaar geleden begon deze huisindustrie te verdwijnen, om plaats te maken voor een vrij primitief fabriekswezen, waarbij paarden als beweegkracht werden gebruikt. De meeste juweliers waren eigenaars van zulke fabriekjes, doch beleefden van dit bezit, ook om finantieele redenen, weinig genoegen. En om deze geldelijke bezwaren te ondervangen, besloten

de Amsterdamsche fabrikanten eene groote stoom-diamantslijperij op te richten, waarvoor zij gezamenlijk het kapitaal bijeenbrachten, hopende op deze wijze eene voordeeliger exploitatie te bereiken dan op hunne kleine fabriekjes mogelijk was. Deze Maatschappij tot exploitatie van diamantslijperijen, „Diamantslijperij-Maatschappij" genaamd, kocht tevens de overige in Amsterdam bestaande fabriekjes, zoodat zij, op twee uitzonderingen na, in het bezit kwam van alle fabrieksruimte in de stad. Zij verhuurde hare molens tegen een vast tarief aan de werklieden harer aandeelhouders. Zoo ontstond de eigenaardige toestand, waarbij de fabrikanten ophielden fabriekseigenaren te zijn, terwijl hunne werklieden per dag werkgelegenheid huurden bij de diamantslijperij. Deze toestand bleef, in groote trekken, tot op den huidigen dag bestendigd.

Tot omstreeks 1873 bleef de Diamantslijperij-Maatschappij vrijwel eenig in haar genre; hare positie kwam, praktisch gesproken, met die van eene gemonopoliseerde inrichting overeen. Toen, na de ontdekking der Zuid-Afrikaansche mijnen, er behoefte aan meer werkgelegenheid ontstond, dan de Diamantslijperij-Maatschappij met den besten wil kon leveren, werden nieuwe slijperijen opgericht. Daarmede ving een tijdperk van concurrentie aan.

In den tijd voor 1873 bezat de „Maatschappij" een zeer verstrekkenden invloed op alles, wat onder het diamantvak ressorteerde. Op hare aandeelhouders-vergaderingen verschenen zoo ongeveer allen, die eene leidende positie in *„diamantstad"* bekleedden. Het Bestuur, uit de *„upper ten"* van dezen kring bestaande, troonde hoog daarboven in autoritaire glorie en deelde de lakens uit in de geheele industrie. Aandeelhouders en werklieden waren door strenge bepalingen aan de „Maatschappij" gebonden. Er viel niets voor of het ressorteerde onder en kwam terecht bij het Bestuur. Als vraagbaak en arbiter in hoogste instantie speelde de Diamantslijperij-Maatschappij haar rol bij aangelegenheden van allerlei aard: vakbelangen en vakconflicten, tentoonstellingen in binnen- en buitenland, leerlingkwesties, werkloozen-ondersteuning, invalieden- en weezenzorg, etc. etc. En ik meen zelfs te hebben geconstateerd, dat deze oude roem eenigermate is blijven nawerken tot in onzen tijd, waarin de „Maatschappij" na dagen van verval en achteruitgang te hebben gekend, weder kan bogen op de titels *„oudste"* en *„grootste"* slijperij van Amsterdam. Want de dagen van verval en achteruitgang kwamen. Na 1873, toen de industrie aan den invloed der „Maatschappij" begon te ontgroeien, werd deze langzaam maar zeker terug-

gedrongen tot haar tegenwoordige plaats, d.i. die eener gewone molenverhuurinrichting, zooals er zoovele andere zijn. In 1891, als de laatste belemmerende band met het verleden is doorgesneden en de „Maatschappij” geheel nieuwe paden inslaat, waarlangs zij opnieuw tot bloei en voorspoed zal worden gevoerd, heeft dit nivelleeringsproces zich reeds geheel voltrokken.

De geschiedenis eener naamlooze vennootschap is uit den aard der zaak onpersoonlijk, al drukken ook hare leiders hun persoonlijk cachet op het tijdperk waarin zij het bewind voeren. Het leek mij wenschelijk, de tijdvakken, waarin de historie der Diamantslijperij-Maatschappij kan worden verdeeld, uitsluitend te doen afhangen van wijzigingen op oeconomisch gebied. Maar dit mag mij niet weerhouden, hier een enkel woord te wijden aan de nagedachtenis van die reeks van stoere werkers, die achtereenvolgens en tezamen vijf en zeventig jaren lang de verantwoordelijkheid droegen voor den gang van zaken.

Beginnen wij met J. J. Posno, Consul Posno, zooals zijne tijdgenooten hem noemden, omdat hij consul van Turkije was, een der bekendste Amsterdamsche juweliers uit het midden der vorige eeuw, den man, die o.a. het initiatief heeft genomen tot het oprichten eener geregelde stoomvaartverbinding tusschen Antwerpen en Brazilië, waar in die jaren bijna alle diamant gedolven werd. Bij het stichten der Diamantslijperij-Maatschappij speelde hij de voornaamste rol en nadat hij de oprichting der vennootschap had voorbereid en bewerkstelligd, bleef hij negentien jaren lang de stuwende kracht, de spil, waar alles om draaide. Van zijn hand zijn de jaarverslagen, loopende tot het jaar 1864, die in hunne zakelijkbeknopte duidelijkheid, gepaard aan eene gemoedelijkheid, waarin wij, kinderen der twintigste eeuw, tevergeefs zouden trachten hem na te volgen, hun weêrga niet vinden. Onder zijne leiding beleefde de „Maatschappij” eene periode van grooten bloei. Na zijn aftreden wordt E. E. Rosen de leidende figuur en blijft dit eveneens omstreeks twintig jaren, waarna zijn zoon, L. Rosen, hem in zijne functie van Directeur-Secretaris opvolgt. Dit was de tijd van toenemend verval. Vooral tegen het einde der *„tachtiger”* jaren neemt de achteruitgang hoogst ernstige afmetingen aan, totdat in 1891 S. Lehmans de teugels in handen neemt en er in slaagt, de „Maatschappij” weder in het goede spoor te brengen, daarin bijgestaan door zijn medebestuurder, Mr. D. E. Lioni, en den opzichter D. Barendz.

Op den arbeid van S. Lehmans en zijne medewerkers komen wij later terug; laat ons hier volstaan met te constateeren, dat de Diamantslijperij-Maatschappij aan hen dankt, dat zij weder behoort tot de inrichtingen in onze stad, die met eere mogen worden genoemd.

Ook enkele ambtenaren der Diamantslijperij-Maatschappij, die uitmuntten door jarenlange plichtsbetrachting, dienen hier te worden herdacht. Noemen wij slechts de opzichters:

	dienstjaren
M. E. BARENDZ Jr., grootvader van schrijver dezes,	1850—1884
M. RENNEL.	1845—1882
S. SOUBIESE.	1845—1884
J. TEIXEIRA DE MATTOS.	1858—1884
M. DA COSTA Sr.	1885—1916

de machinisten:

ENGELBRECHTS.	1845—1872
P. L. SCHAPPERT.	1872—1904

om niet te spreken van het tegenwoordige beambten-corps, dat hunne traditiën blijft voortzetten.

Rest mij nog, U eene korte opsomming te geven van de bronnen, door mij bij het bewerken van dit geschiedkundig overzicht geraadpleegd. In de eerste plaats waren dit de *„Jaarverslagen 1845—1864"* en de *„Verslagen Bestuursvergaderingen 1845—1865"* — lijvige manuscripten, die, dank zij de soliede kwaliteit van band en papier uitstekend hadden weerstand geboden aan den knagenden tand des tijds, — vervolgens de *„Verslagen van het Bestuur der Diamantslijperij-Maatschappij aan de Kamer van Koophandel te Amsterdam 1850—1886"*, — die mij tal van interessante bijzonderheden gaven, vooral omtrent handel en industrie in de Kaapsche jaren; — vervolgens de verslagen van bestuursvergaderingen en jaarvergaderingen uit de latere jaren, brievenboeken, kasboeken, grootboeken, balansen, contracten, bestekken, teekeningen en plattegronden, etc. etc. die mij in staat stelden, kennis te nemen van tal van feiten, voor het reconstrueeren van de geschiedenis der „Maatschappij" van belang.

Ongemerkt groeide mijn feitenmateriaal en werd veel te groot. Daarom moest er geducht gesnoeid worden. Toch bleef er nog eene moeilijkheid over, die ik niet geheel kon overwinnen. De verslagen, waaraan ik mijne gegevens moest ontleenen, waren door en voor *„insiders"* geschreven, die elk-

ander met een half woord hadden begrepen. Voor mij was dit halve woord vaak niet voldoende en het terugvinden van den juisten samenhang der feiten was dan moeilijk, ja soms zelfs onmogelijk. Dus was het noodig, een onderzoek *„buitenshuis"* in te stellen en na te slaan, wat door anderen in den loop der tijden omtrent de historie der diamantindustrie was gepubliceerd. Van deze gelegenheid maak ik gaarne gebruik, den Heer Henri Polak dank te zeggen voor de groote welwillendheid, waarmede hij mij daarbij van advies diende en mij zelfs eenige zeldzame werken uit zijne boekerij ter bestudeering medegaf. Daarenboven bracht ik menig uur door in de leeszalen der Universiteits-Bibliotheek en der Gemeentelijke Bibliotheek. De namen der door mij geraadpleegde werken laat ik hieronder volgen:

Titel	Auteur
De Diamantbewerkers te Amsterdam.	Dr. S. Coronel.
Die Amsterdamer Diamantindustrie.	Dr. E. Denekamp.
Diamonds & Precious Gems.	H. Emanuel.
Technologische Bemerkungen auf einer Reise durch Holland (1787).	F. A. A. Eversmann.
Le Diamant.	Jacobs & Chatrian.
Encyclopaedie der Diamantnijverheid.	Dr. F. Leviticus.
De Strijd der Diamantbewerkers.	Henri Polak.
Diverse Jaarverslagen van den Alg. Nederlandschen Diamantbewerkers-Bond.	
De Diamanten.	Onze Tijd, jaarg. 1851.
De Diamant en de diamantbewerking.	Eigen Haard, jaarg. 1875.
Enquête gehouden door de Staats-commissie benoemd krachtens de wet van 19 Januari 1890.	

Omtrent de geschiedenis der Diamantslijperij-Maatschappij zelve openden deze werken, hoe leerzaam ook, weinig nieuwe gezichtspunten. Veeleer moest ik tot de conclusie komen, dat hetgeen ik in de archieven der „Maatschappij" had gevonden, menig feit aan het licht bracht en verduidelijkte, waarvan in de bestaande litteratuur niet of op onvoldoende wijze werd gewag gemaakt. Zoo bleek bijvoorbeeld, dat de gangbare meeningen omtrent het ontstaan der „Maatschappij" afweken van datgene, wat de eigen notulen daaromtrent vermeldden. Evenwel meende ik van de feiten, in de authentieke bronnen vermeld, niet te mogen afwijken en mij van kritiek daarop zooveel mogelijk te moeten onthouden, al lijkt hetgeen zij vermelden soms wel voor bestrijding vatbaar. Zooveel mogelijk heb ik aanhalingen uit deze bronnen door den tekst heen-

gevlochten teneinde den geest van den tijd, waarin zij geschreven werden, beter tot zijn recht te doen komen.

In dit gedenkboek staan enkele afbeeldingen. Gedeeltelijk zijn deze gereproduceerd naar eigen teekeningen en foto's. Voor zoover dit niet het geval was, moest ik de welwillendheid der bezitters inroepen. Voor de bereidwilligheid, waarmede zij allen mij deze afbeeldingen in bruikleen afstonden, betuig ik hiermede mijne erkentelijkheid.

En nu zal ik U dan een overzicht geven van wat er in de vijf en zeventig jaren, die achter ons liggen, met betrekking tot de „Maatschappij" geschiedde. Dit overzicht kan uit den aard der zaak slechts oppervlakkig zijn, nergens zullen wij lang kunnen stilstaan. Mocht ik echter hebben medegeholpen, een heel klein tipje op te lichten van den sluier, waarachter de historie van de diamantindustrie hier ter stede vóór 1870 zich verborgen houdt, dan zal ik mijn arbeid ook in dat opzicht ruimschoots beloond achten.

Voor eene toegevende en welwillende beoordeeling van dezen voor mij zoo ongewonen arbeid houd ik mij aanbevolen.

M. BARENTS.

Amsterdam, Mei 1918—Jan. 1920.

Interieur van eene diamantslijperij in de 18e eeuw.

1845. DE OPRICHTING DER DIAMANTSLIJPERIJ-MAATSCHAPPIJ.

Amsterdam en Antwerpen zijn sedert honderden jaren centra der diamantindustrie. De Antwerpsche industrie is ouder, want Peter Goos, de eerste werkman van wien wij weten, dat hij het vak van diamantbewerker hier ter stede uitoefende, kwam van Antwerpen naar hier. Dit is ruim drie eeuwen geleden.

In de zeventiende en achttiende eeuw verkeerde de Amsterdamsche diamantindustrie in bloeienden staat; omstreeks 1750 vonden een zeshonderdtal gezinnen daarin een goed bestaan. De Fransche revolutie maakte een einde aan dien voorspoed; er brak een crisis uit, die ruim twintig jaar duurde en waaronder de industrie vrijwel bezweek. Na 1815 braken rustiger tijden aan. Sneller dan verwacht werd, herstelde het diamantvak zich van de bekomen slagen. Tien jaren van rust en vrede waren voldoende, om eene volledige opleving te bewerkstelligen. En in dezen tijd begint zich het fabriekswezen te ontwikkelen, waarop ik in de inleiding even wees. Oorspronkelijk

> „geschiedde het slijpen van diamanten ten huize van de slijpers zelve, alwaar zij op zolders een of meerdere stoelen hadden, welke door menschen, meestal vrouwen, werden in beweging gebracht en niet zelden was de slijper beducht voor de hem toevertrouwde waarden. Toen kwam men op het denkbeeld, de vrouwen door paarden te vervangen en de eerste inrichting van dien aard slaagde volkomen voor wat de bewerking betreft, doch was in zooverre onvolkomen, dat de stoelen voor de slijpers in dezelfde verdieping geplaatst waren, waar de paarden liepen. Na kort tijdsverloop begonnen vele kooplieden in diamanten dusdanige fabrieken voor hunne werklieden te bouwen."

De exploitatie dezer *„paardenfabrieken"* moet, in het algemeen gesproken, niet bijzonder loonend geweest zijn, wat o.m. te wijten was aan de regelmatig wederkeerende perioden van stilstand. Wanneer een zeilschip, dat ruwe diamant aan

boord had, uit het verre Brazilië binnenviel, was er weder voor eenigen tijd werk aan den winkel. Wanneer de partij af was, stapte de juwelier op de Parijsche diligence, bracht zijne goederen naar de *„ville lumière"* aan de markt en dan stond de slijperij weer stil. De werklieden wisten niet beter of het hoorde zoo, nagenoeg allen kenden een tweede ambacht of oefenden een bedrijf uit, waarmede zij in de lange perioden van werkloosheid aan den kost kwamen, zoo goed en zoo kwaad als dat ging.

De atmosfeer in deze, door mensch en dier verontreinigde werkplaatsen was zelfs den werkman van anno 1820, waarlijk niet verwend op hygiënisch gebied, op den duur te onfrisch. Vandaar dat de slijpers uit de *„manège"* verhuisden naar een afzonderlijk werklokaal.

Wij moeten ons het interieur van zulk een *„paardenfabriek"* als volgt voorstellen: Op den beganen grond was de manège, daar liepen de paarden, er boven waren een of twee slijperszaaltjes. Een verticale as liep door al de verdiepingen heen. Op elke zaal was op de hoofdas een trommel geplaatst. Deze trommel had eene doorsnede van circa twee Meter. Vanaf dien trommel, die met de hoofdas mededraaide, werd een groep molens in beweging gebracht door even zooveel snaren, van darmen vervaardigd. Bij de eerste stoomslijperijen werd dit systeem van trommels, waarop een groep snaren liep, behouden. Eerst in 1866 deden de horizontale assen, zooals die thans overal in Amsterdam gebruikelijk zijn, hunne intrede.

De voornaamste *„paardenfabrieken"* bevonden zich:

op het Roeterseiland (Nieuwe Achtergracht)	opgericht	in 1822
in de Weesperstraat bij de Nieuwe Prinsengracht	„	„ 1824
in de Zwanenburgerstraat (firma B. & L. Arons)	„	„ 1828
in de Rapenburgerstraat (firma P. Hont)	„	„ 1830

Nadat Hont deze fabriek een tiental jaren had geëxploiteerd, rijpte bij hem het plan er eene stoommachine in te plaatsen. Te dien einde vroeg en kreeg hij octrooi

> „op de uitvinding om stoomkracht toe te passen op de kunst van het diamantslijpen"

(18 Juli 1840). Daarop verkocht hij zijne fabriek aan de juweliersfirma E. M. d'Israël Rosen op voorwaarde, dat hij als opzichter bij den nieuwen eigenaar in dienst

zou treden. Dit was de eerste stoomdiamantslijperij die hier ter stede bestond. Alleen heel ouden van dagen zullen zich haar bestaan herinneren, want reeds in het begin der zestiger jaren had zij hare oorspronkelijke bestemming verloren en werden binnen hare muren andere industrieën uitgeoefend.

In 1843 brak in een der *„paardenfabrieken"* brand uit.

„De eigenaren der afgebrande fabriek (wilden) dezelve met eenige anderen op eene grootere schaal daarstellen".

Waarschijnlijk hoopten zij daardoor betere bedrijfsresultaten te bereiken. Doch het meerendeel der toenmalige juweliers verzette zich tegen dit plan en verhinderde het, om onmiddellijk daarna, op nog grootere schaal, zelf te gaan doen, wat zij verboden hadden. Of, zooals het in de oudste manuscripten uit het archief der Diamantslijperij-Maatschappij beschreven staat:

„Alstoen begrepen de voornaamste kooplieden in het vak, dat hieruit eene concurrentie geboren zoude worden ten nadeele van henzelven als wel voor den werkman. Om een en ander voor te komen, kwam men overeen, eene maatschappij op aandeelen daar te stellen, waarin aan alle kooplieden hier ter stede gelegenheid werd gegeven om deelgenoot te worden."

Met het voorbereiden van deze, voor het jaar 1844 voorzeker grootscheepsche onderneming, verliepen verscheidene maanden, eerst op 2 Januari 1845 was het plan ver genoeg gerijpt om eene vergadering voor de eventueele deelnemers uit te schrijven, teneinde de definitieve maatregelen, voor de oprichting noodzakelijk, te nemen.

Bij deze historische bijeenkomst van 2 Januari 1845 zullen wij wat langer stilstaan. De notulen bleven volledig bewaard en bieden zooveel, ook uit algemeen geschiedkundig oogpunt, merkwaardigs, dat het wel de moeite loont er wat meer aandacht aan te wijden. De bijeenkomst vond plaats in het *„Rondeel"* (Hôtel de l'Europe). De steunpilaren der diamantwereld waren daar aanwezig. De oorspronkelijke presentielijst is bewaard gebleven en ten overvloede zijn de namen der onderteekenaren netjes overgeschreven, daar handteekeningen, ook toen al, aan de kwaal der onleesbaarheid laboreerden. Wel getroffen heeft het mij, dat al deze namen — en daar waren bij van eene wereldreputatie — thans absoluut vergeten zijn in diamantkringen, *„spurlos versenkt"* in den oceaan van jaren.

In de eerste plaats werd een voorloopig bestuur verkozen.

Als voorzitter treedt J. J. Posno op, van wien wij in de inleiding reeds gewaagden. Aan de uitnoodiging tot inschrijving op de emissie gaven alle kooplieden gehoor, alleen de firma's B. & L. Arons en M. E. Coster, eigenaren van paardenfabrieken in de Zwanenburgerstraat, traden niet tot de combinatie toe. Waarschijnlijk waren zij de ontwerpers van het kleine, verijdelde plan. Wij zien dus hoe gering de concurrentie was, hoezeer de nieuwe onderneming in staat kon zijn, den toestand te beheerschen. Daarvan zou zij terdege gebruik maken. Wij zullen later zien, dat de statuten den aandeelhouders op boete van tienduizend gulden verboden, elders te laten slijpen. Ook de werklieden werden verhinderd op andere slijperijen te werken en zij, ongeorganiseerd en machteloos, waren nog minder dan de aandeelhouders in staat, zich te verzetten tegen de bevelen van het bestuur der machtige Diamantslijperij-Maatschappij.

J. J. POSNO, President der Diamantslijperij-Maatschappij van 1845 tot 1864.

Keeren wij thans tot de vergadering van 2 Januari 1845 terug. Als tweede punt op de agenda vinden wij het

„arresteeren en paraffeeren der statuten, teneinde dezelven aan de Koninklijke sanctie te onderwerpen."

Daarop volgde de hoofdschotel. Aan J. J. Posno viel de taak te beurt, aan de hand zijner calculatien de levensvatbaarheid der zaak aan te toonen. Ik vond zijne „*millioenenrede*" zoo curieus, dat ik deze vrijwel letterlijk overneem. In zijne becijfering ging spreker uit van de veronderstelling, dat de „Maatschappij", werkende met een kapitaal van f 350.000.—, 350 molens zou kunnen exploiteeren.

Indien per week gemiddeld 300 molens negen gulden zouden opbrengen, zou de weekontvangst bedragen

300 × f 9.— = f 2700.—.

Indien gemiddeld op negen maanden werken per jaar werd gerekend, zouden de totaalontvangsten over dat jaar bedragen

9 maanden à f 2700.— per week = f 105.000.—

De kosten werden als volgt begroot:

per molendag f 0.65

(d.i. op den grondslag van de daghuur der paarden, waarbij in het midden gelaten werd, of stoomexploitatie goedkooper dan wel duurder zou zijn) maakt in 9 maanden voor 300 molens tegen 5½ dag per week	f 41.825.—
administratie en verdere kosten	„ 3.175.—
totaal	f 45.000.—

zoodat er jaarlijks zestigduizend gulden aan brutowinst zou overblijven.

Verlichting, verwarming, schoonmaak, onderhoud, sanitaire verzorging, enz. enz., voor al deze posten is niets uitgetrokken. Doch dit is heel goed te begrijpen; in 1845 dacht men aan dit alles nog niet.

Wat de winstverdeeling betrof, zoo stelde men zich voor, f 25000.— bij wijze van dividend onder de aandeelhouders te verdeelen, de resteerende f 35000.— zouden strekken tot aflossing van het kapitaal, door aandeelhouders bij de oprichting gefourneerd. Op deze wijze zou dit kapitaal in tien jaar tijds aan de deelnemers terugbetaald zijn. Dan zou de gulden tijd aanbreken, dan zouden de aandeelhouders de geheele f 60.000.— bij wijze van dividend kunnen verdeelen en inplaats van hunne aandeelen *„actions de jouissance"* ontvangen.

„Men weet echter, dat bij het vak van diamant niets met zekerheid kan worden voorzien",

met deze woorden eindigt Posno zijne merkwaardige beschouwing. Deze opmerking is nog volkomen *„up to date"*.

Als slotpunt op de agenda figureerde het plan, een fonds op te richten ter ondersteuning der op de fabrieken der „Maatschappij" arbeidende werklieden in gevallen van ziekte, invaliditeit en ouderdom en ter verzorging van weduwen en weezen. Wanneer de werklieden elders gingen werken, zouden

zij het recht op deze ondersteuning verliezen. Op deze wijze was het de vennootschap mogelijk, de werklieden aan zich te binden, zij het dan ook op eene eenigszins andere wijze dan hunne patroons.

Eerst in den loop van het jaar 1845 kregen deze fondsplannen vasteren vorm en in December werd een Commissie benoemd, bestaande uit zeven slijpers, die zich zou bezighouden met het vaststellen van het reglement van het *„Diamantslijpers Fonds"*. Op 4 Mei 1846 waren zij met hun arbeid gereed en trad het fonds in werking. De eerste vijf jaren werden geen uitkeeringen gedaan, toen was er voldoende kapitaal bijeengebracht om met den voorgenomen ondersteuningsarbeid aan te vangen. Dit was in 1850.

1845-1853. DE EERSTE ACHT JAREN.

De eerste acht jaren van het bestaan der Diamantslijperij-Maatschappij vormen een tijdvak op zich zelf. In dit tijdsbestek werd het oorspronkelijk gestorte kapitaal terugverdiend en aan aandeelhouders uitgekeerd, behalve nog de dividenden, die zij ieder halfjaar genoten. Dit was een heele prestatie. Maar de tijden waren bijzonder gunstig.

Wij zullen thans in de eerste plaats zien, op welke wijze het voorloopig bestuur, op de vergadering van 2 Januari 1845 gekozen, de genomen besluiten in daden omzette en uit de gemaakte plannen eene in volle exploitatie verkeerende, winstafwerpende, onderneming opbouwde.

Daartoe werden al dadelijk de bestaande *„paardenfabrieken"* aangekocht. De eigenaars werden met aandeelen der „Maatschappij" betaald. Tevens moest het octrooi op de toepassing van stoomkracht bij het in beweging brengen van stoelen of molens van den eigenaar worden overgenomen. Hierdoor geraakte de „Maatschappij" in het bezit van de fabrieken der Heeren J. M. Posno, M. L. Marchand, E. M. d'Israël Rosen en J. C. Hesselmeijer, t.w.

eene	*stoom*slijperij	in de	Rapenburgerstraat	waarin	51 molens
eene	*paarden*slijperij	in de	Rapenburgerstraat	waarin	58 molens
twee	idem	in de	Weesperstraat	„	71 molens
een	idem	in de	Zwanenburgerstraat	„	72 molens
zijnde vijf slijperijen met					252 molens

benevens het octrooi voor stoom-exploitatie.

De overdracht van deze fabrieken geschiedde op 15 April 1845; van dien datum af neemt de Diamantslijperij-Maatschappij alles in eigen beheer, en vangt haar eerste boekhalfjaar aan.

Daarom pleegt 15 April 1845 als de datum van oprichting der vennootschap te worden aangemerkt.

Het Bestuur was nog niet tevreden. Op 2 Januari 1845 was reeds van 350 molens sprake geweest. Het bouwen van eene nieuwe stoomslijperij maakte derhalve een ernstig punt van overweging uit. Maar waar een geschikt terrein te vinden?

Ergens in een uithoek van de stad, op het Keereweer- of Roeterseiland — zooals de Nieuwe Achtergracht toen werd genoemd — vond het Bestuur

„een erf, zeer geschikt voor den opbouw eener stoomslijperij, des te meer daar een der twee pakhuizen, ter lengte van negentig en ter breedte van negen en twintig voet, volgens oordeel van deskundigen zou kunnen worden ingericht voor circa 140 molens. Dan zou nog een groot terrein overblijven om, ingeval men zou willen, alle 300 molens op hetzelfde terrein te brengen. Hiervoor zou echter noodig zijn, een klein belendend huisje van den heer Nijkerk bij te koopen."

Er hebben breedvoerige onderhandelingen plaats, die met het aankoopen van het terrein eindigen. Het blijkt onmogelijk het inwendige der pakhuizen tot slijperswerkplaatsen in te richten. Ook het derde pakhuis, dat op het terrein stond, blijkt daarvoor niet geschikt. Derhalve wordt tot amotie van de drie panden besloten. Daarna wendt het Bestuur zich tot de provinciale autoriteiten en vraagt

„permissie aan Gedeputeerde Staten van Noord-Holland om op het Roeterseiland eene stoomfabriek te mogen bouwen."

Op dit verzoek wordt gunstig beschikt (21 Juli 1845). Dan zet het Bestuur spoed achter de bouwplannen en laat reeds den volgenden dag inschrijving houden voor het bouwen eener diamantslijperij van 158 molens, door stoomkracht te drijven. Verscheidene aannemers dienen hunne begrooting in. Als laagste inschrijver wordt genoemd J. van Straten. Deze verklaart zich bereid de slijperij voor f 31000.— te bouwen en ontvangt daartoe opdracht. Terloops zij hierbij opgemerkt, dat de bouwkosten, per molen berekend, circa f 185.— bedroegen en dat hiervoor tegenwoordig zeker het twaalfvoudige zal moeten worden betaald.

Van Straten leverde tevens den marmeren gedenksteen, die in den oostelijken muur van de toegangspoort der fabriek is ingemetseld en de eerste-steenlegging in de volgende bewoordingen memoreert:

LAUS DEO

Op Heden den
Vierden November Achttien Honderd Vijf en Veertig
is de Eerste Steen gelegd door

MICHEL ASSUR POSNO

in tegenwoordigheid van het
BESTUUR DER DIAMANTSLIJPERIJ-MAATSCHAPPIJ
bestaande uit de Heeren:

JACOB JOSEPH POSNO, *President.*
JONAS EPHRAIM DRESDEN, *Vice-President.*
WOLF JOSEPHUS JITTA, *Thesaurier.*
BENJAMIN DUMOULIN, *Tweede Thesaurier.*
LEON MARCHAND, *Secretaris.*
DAVID MENDES, *Tweede Secretaris.*
ASSUR JOSEPH POSNO, *Directeur der gebouwen.*

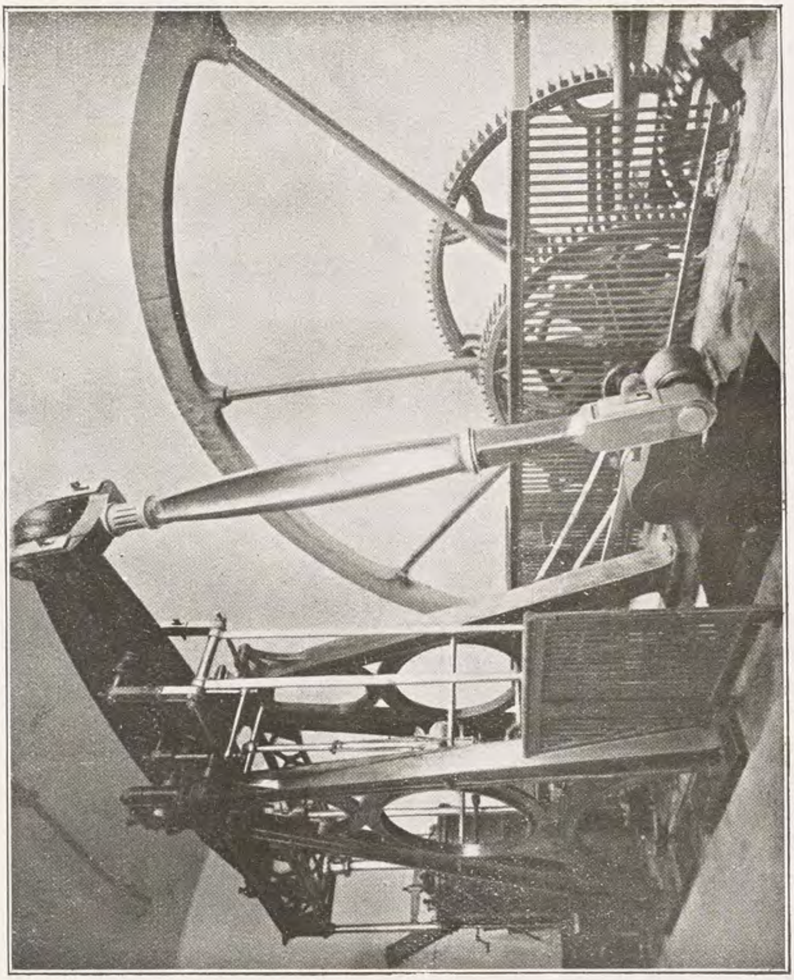
In den zomer van 1846 was dit gebouw gereed om in gebruik te worden genomen.

Intusschen had het Bestuur gezorgd voor aankoop van eene stoommachine met ketels. In Juli 1845 was een rekwest verzonden aan den

„Gouverneur van Noord-Holland, om eene nieuwe stoommachine op het Roeterseiland te mogen gebruiken".

Nadat hiervoor toestemming was verkregen werd prijs aangevraagd bij eenige binnen- en buitenlandsche machinefabrieken. Genoemd worden Paul van Vlissingen & Dudok van Heel te Amsterdam, Cockerill te Seraing en Moundsley te Londen. De aanbieding van de Amsterdamsche machinefabriek bleek het beste te convenieeren, zoodat het Bestuur besloot eene stoommachine van 35 paardekrachten bij Van Vlissingen te bestellen, te leveren binnen vijf maanden, terwijl bij

„verzuim eene penaliteit per dag"

De in 1845 gekochte stoommachine.

van de koopsom zou worden gekort. Den ingenieurs W. C. & K. de Wit werd opgedragen de machine, voordat de aflevering plaats zou vinden, aan de fabriek van Van Vlissingen te gaan keuren. Dit was het begin van de relatie der „Maatschappij" met de firma W. C. & K. de Wit, thans nog hare technische raadgeefster. Op den naam van oudste relatie kan deze firma echter geen aanspraak maken, de transactiën met de Associatie-Cassa dateeren van nog vroegeren datum. Reeds op 10 Maart 1845 werd deze instelling

„door het Bestuur met algemeene stemmen tot kassier verkozen".

De stoommachine, symbool van een nieuwen tijd, verheugde zich al heel spoedig in de gunst van Bestuur en aandeelhouders. Het stoomwezen verkeerde nog in zijne aanvangsjaren. Evenmin als wij weten, welke groote wijzigingen b.v. door de luchtvaart in de bestaande verhoudingen zullen komen, evenmin vermoedde de generatie van 1845 hoe geweldig de omwenteling zou zijn, die de stoommachine op technisch-oeconomisch gebied zou teweegbrengen. Toen het bleek, dat de exploitatie met stoom aanzienlijk voordeeliger en goedkooper was dan paardenexploitatie, bracht dit bestuur en aandeelhouders in extase. Waarschijnlijk hadden zij dit niet verwacht.

„Dit (voordeel) mag terecht zeer belangrijk genoemd worden"

aldus vertolkt J. J. Posno aller gevoelens

„omdat de kosten der stoommachine niet meer als de helft der paardenfabrieken bedragen, (terwijl zij) daarenboven veel aangenamer voor den werkman en doelmatiger voor de administratie (is)".

Nu was de paarden-exploitatie kort na 1845 veel duurder geworden. Misoogst teisterde West-Europa, alle landbouwgewassen, ook paardenvoer, waren duur, de leveranciers der fourages probeeren telkens weer van hunne, nadeel opleverende, contracten af te komen. Dit schiep eene onpleizierige verhouding, waartegenover de stoomexploitatie des te gunstiger afsteekt. En wanneer men dit alles buiten beschouwing zou laten, dan nog is op een

„paardenfabriek de werktijd afgemeten naar de kracht en vermoeienis der paarden, doch de onvermoeide stoommachine kan desbegeerende eeuwig doorwerken."

Deze *„vermoeienis"* der paarden leidde zoo nu en dan tot onaangenaamheden met de werklieden. Speciaal in de warme zomerdagen van 1846 vielen daarover harde woorden. Door de hitte

„waren de paarden zoodanig afgemat, dat de molens niet zooals gewoonlijk rondgingen". Het „voortdurende grove werk, dat de slijpers onderhanden hadden",

eischte het uiterste van de lichaamskracht der ongelukkige dieren. Het Bestuur had niet veel lust in het laten bijspannen van paarden, dus kwam het met het voorstel voor den dag,

„tien molens af te haken, als wanneer de overige zeer zeker goed zouden loopen, hetwelk door de slijpers geweigerd werd".

Daarop stelde het Bestuur voor, dat de slijpers de derde tang niet zouden gebruiken. Op de *„paardenfabrieken"* was het namelijk de gewoonte, dat de slijpers met twee tangen werkten, eene gewoonte, die aanvankelijk ook op de stoomslijperij werd overgenomen. Voor het gebruiken van de derde tang moest extra molenhuur worden betaald. De slijpers waren er in dit speciale geval niet voor te vinden, het gebruiken van deze derde tang na te laten. Zij bleven op hun stuk staan en het eind van de geschiedenis was, dat het Bestuur moest toegeven en paarden laten bijspannen. Waarom ik dit, overigens onbelangrijke detail, naar voren breng? Omdat het zulk een typischen kijk geeft op toestanden, die wij niet meer kennen en om de redenen aan te toonen, die het Bestuur steeds meer deden neigen naar het bijbouwen van stoommolens en het afschaffen der *„paardenfabrieken"*.

Een andere taak, waarvoor het Bestuur zich zag gesteld, was het aanstellen van opzichters en verder fabriekspersoneel. P. Hont, opzichter op de stoomslijperij in de Rapenburgerstraat, kwam in dienst van de „Maatschappij", toen zijn patroon, E. M. d'Israël Rosen, deze fabriek aan de vennootschap verkocht. Hont werd tevens belast met het toezicht op de *„paardenfabrieken"* in de Rapenburgerstraat; daarenboven moest hij zorgen voor het

„fourneeren van de fourages van al de fabrieken"

en voor de houtskool, die de verstellers gebruikten. Behalve Hont werden nog vier opzichters aangesteld, die op de andere fabrieken moesten toezicht houden. Dit waren slijpers, die alleen vier keer per dag (de molenhuur werd per kwart dag of *„schaft"* berekend) gingen zien, op welke molens gewerkt werd. Zij hielden daarvan eene eenvoudige administratie en droegen elke week de ontvangsten af aan den thesaurier. Het slijpen bleef hunne eigenlijke broodwinning, het opzichterschap leverde slechts weinig op. Eerst veel later werden *„kantoormenschen"* als opzichters aangesteld.

De molenhuur werd vastgesteld op f 1.65 per dag, daarvoor mocht de slijper slechts met twee tangen werken. Voor het gebruik van de derde tang werd 50 % surplus betaald, het gebruik van de vierde tang was ten eenenmale verboden. Deze bepaling, die de werklieden belemmerde bij het ontwikkelen van hunne volle werkcapaciteit, werd regelmatig ontdoken. En even regelmatig maakten de opzichters jacht op de overtreders, die beboet werden. Conflicten in verband met deze belemmering bij het gebruik van de tangen bleven niet uit, vooral omdat later, toen de paardenslijperijen vrijwel geheel verdwenen waren, het voorschrift uit den tijd geraakte. Het bestuur hield er hardnekkig aan vast, denkende door het handhaven van dit verbod veel op de kolenrekening te sparen. Zoodoende duurde het ruim twintig jaren, eer het gebruik van de derde tang zonder extra-betaling werd toegestaan en daarna duurde het nog jaren voor het vrije gebruik van vier tangen een voldongen feit was. Weinig zullen de jongeren, die niet beter weten, of hunne voorgangers hebben ook altijd de vrije beschikking over vier of meer tangen gehad, vermoeden, welk een punt van strijd dit thans zoo natuurlijk lijkende werksysteem in vroegere jaren heeft uitgemaakt.

Toen de Diamantslijperij-Maatschappij op 15 April 1845 een aanvang maakte met de exploitatie der door haar gekochte fabrieken, vond de Directeur der Gebouwen aanleiding een fabrieksreglement samen te stellen, waarvan de aanhef luidde:

> „Het Bestuur der Diamantslijperij-Maatschappij, overwegende dat het noodig is, den loop der werkzaamheden door vaste bepalingen te regelen, heeft besloten daaromtrent het volgende vast te stellen."

Een paar eigenaardige bepalingen uit de reeks, die dan volgt, heb ik gemeend voor U te moeten overnemen:

> „Tot handhaving van de goede orde wordt een ieder verzocht alle oneenigheden te vermijden, wanneer die echter onderling mochten ontstaan, zullen zij zich aan het oordeel des opzichters moeten onderwerpen. Geschillen tusschen slijpers en opzichters zullen door den Directeur der Gebouwen besloten worden. Het toebrengen van slagen of andere gewelddadigheden zullen worden gestraft met boete."
>
> „De slijpers worden verzocht, de reinheid zooveel mogelijk in acht te nemen, zoowel in hunne kleeding als in hunne werkzaamheden, alsook het in gebruik nemen van beste kwaliteit houtskolen ter vermijding van schadelijke dampen, die door het gebruik van slechte houtskolen ontstaan. De opzichter zal nauwkeurig toezien op de uitvoering van deze bepaling en aan den Directeur der Gebouwen bekend maken diegene, die dezelve overtreedt."

En aan het slot volgt dan nog deze vaderlijke vermaning:

„Het Bestuur vertrouwt, dat deze bepalingen door de slijpers stipt zullen worden nagekomen, in aanmerking nemende, dat hiermede alleen hun eigen welzijn en hoofdzakelijk de instandhouding en verbetering van het vak van diamantslijpen beoogd wordt."

Tevens werd den slijpers een zoogenaamd *„diploma"*, d.i. een toegangsbewijs uitgereikt en ontving iedere aandeelhouder een lijst van al de slijpers, die op de fabrieken der „Maatschappij" werkzaam waren.

Eindelijk was dan de langverwachte dag aangebroken, waarop de feestelijke opening van de stoomfabriek op het Roeterseiland zou plaats vinden. Dit geschiedde op 24 Augustus 1846. Ongetwijfeld stak de nieuwe inrichting buitengewoon gunstig af bij de overige slijperswerkplaatsen, die tot dusverre te Amsterdam bestonden.

De stoommachine veroverde reeds dien eersten dag aller sympathie, zij

„voldoet niet alleen aan hetgeen wij daarvan mochten verwachten, doch gaat zulks verre te boven. De machine drijft de 168 zitplaatsen met slechts een gedeelte van zijn kracht en gebruikt daarvoor betrekkelijk weinig steenkolen."

Van het krachtoverschot der stoommachine meende het Bestuur te moeten profiteeren, derhalve werd, nauwelijks een maand na het openen van deze stoomslijperij, besloten

„tot uitbreiding over te gaan en eene nieuw te bouwen fabriek voor 84 zitplaatsen in te richten"

op het terrein tusschen de bestaande fabriek en de gracht. Bovendien was de Maatschappij nog dienzelfden herfst (1846) in de gelegenheid een stuk grond bij te koopen. In October 1846 was de eigenaar van het terrein en de woning, ten Westen van de bezittingen der „Maatschappij" gelegen, overleden. Op 17 November koopt de vennootschap van de erfgenamen

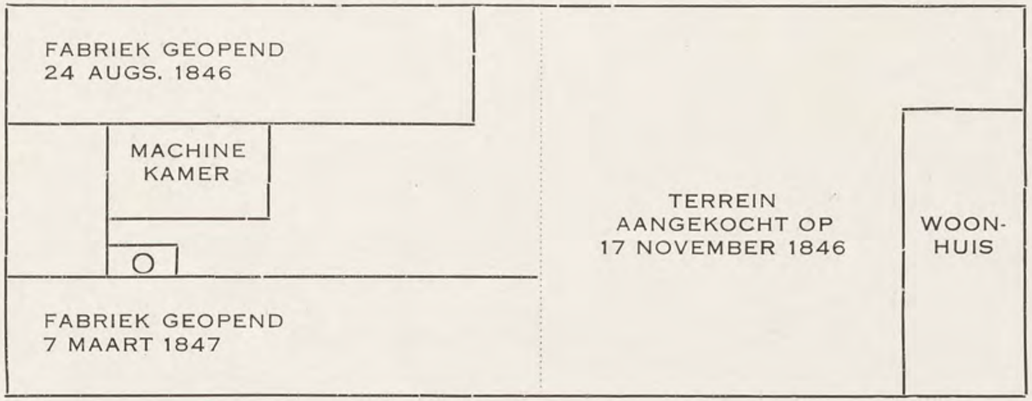
„het woonhuis en drie loodsen gelegen op het Roeterseiland tusschen de stoomfabriek der Maatschappij en het pakhuis De Drie Schelpen"

(eene kalkbranderij).

Het woonhuis wordt door P. Hont betrokken. De onderlinge ligging van fabrieken, terreinen en woonhuis trachtte ik door ommestaande schetsteekening te verduidelijken.

De bedrijfsresultaten van het eerste boekjaar waren zeer gunstig, zelfs overtroffen zij de verwachtingen op de vergadering van 2 Januari 1845 gekoesterd.

SCHETS VAN DE SITUATIE DER BEIDE FABRIEKEN ROETERSEILAND SCHAAL 1 : 500

VOORZIJDE

De terreinen der Diamantslijperij-Maatschappij omstreeks 1847.

„In een en ander”

aldus eindigt J. J. Posno zijn eerste jaarverslag,

> „vinden wij de zekerste waarborgen om met de hulp des Alvermogenden de heerlijkste toekomst voor de Maatschappij tegemoet te zien.”

Toen de tweede fabriek op het Roeterseiland geopend was, (7 Maart 1847) was de „Maatschappij” eigenaresse van

168 plus 84 =	252	stoommolens op het Roeterseiland
benevens	51	„ in de Rapenburgerstraat
	303	door stoom gedreven molens
waarbij nog kwamen	179	paardenmolens (van de 201 zijn 22 verdwenen door verkoop van een fabriekje in de Weesperstraat).
totaal	482	molens.

Deze 7e Maart 1847

> „was een allergewichtigst tijdstip voor de Maatschappij, want hoogst belangrijk was de vraag, of de machine zulks (d.i. alle 252 molens) zou kunnen drijven.”

Weliswaar hadden de deskundigen de mogelijkheid hiervan op grond hunner berekeningen gegarandeerd,

> „doch tusschen het vermoeden en de zekerheid hebben is een groot onderscheid. Met gespannen verwachting hebben wij dan ook dezen dag tegemoetgezien, dewelke ons tot ons groot genoegen de zekerheid bracht, dat de stoommachine deze 84 gevoegd bij de 168 dus tezamen 252 zitplaatsen kon drijven en wel zoo gemakkelijk, dat wij tot groot belang der Maatschappij besloten hebben, wederom 28 zitplaatsen bij te bouwen, dewelke binnen weinige dagen reeds zullen zijn daargesteld.”

Deze uitbreiding, bestaande in het bouwen van eene verdieping op de voorfabriek, (tweede fabriek) kwam reeds in Mei 1847 gereed. Daarmede bezat de „Maatschappij” 510 molens, een voor dien tijd werkelijk enorm aantal, want in heel Amsterdam bestonden niet meer dan een zeshonderdtal.

Intusschen bleef het Bestuur er naar streven, de paardenfabrieken van de hand te doen. Die in de Rapenburgerstraat, waarin 58 molens waren, werd in Juli 1847 verkocht. Toch duurde het nog verscheidene jaren eer al de paardenfabrieken waren verdwenen.

In 1847 werd tevens besloten, gasverlichting in de slijperij aan te brengen. Eerst werd een proef genomen op een gedeelte der fabriek. De notulen beschrijven dit als volgt:

> „Niet minder was het Bestuur bedacht, de slechte verlichting der slijpersmolens door loopend gas te vervangen, waarvan het doel-

matige, zoowel door het verbeterde licht als door de bijzondere zindelijkheid, niet valt te betwijfelen."

Nadat de proefneming had voldaan, ging het Bestuur een contract aan met de gasfabrikanten C. de Bruin & Zoon, teneinde de gasverlichting op de geheele fabriek in te voeren. En in October 1847 is alles bedrijfsvaardig. De notulen zeggen, dat deze verlichting

„de fabriek zoowel tot sieraad als tot nut verstrekt en aan de daarvan gekoesterde verwachtingen ten volle beantwoordt. Ten einde goed na te gaan of het gaslicht der fabriek des avonds behoorlijk afgesloten en uitgemaakt is (reglementair voorgeschreven, doch systematisch veronachtzaamde verplichting) zijn tot surveillanten benoemd de heeren Drilman en Cohen tegen toekenning van vier gulden per week voor deze hunne bemoeiing."

De verstellers kregen het gaslicht niet. Nog in 1875 zaten zij bij hun eigen moderateurlamp, waarvoor zij zelf de patentolie moesten koopen.

S. W. JOSEPHUS JITTA,
Bestuurder der Diamantslijperij-Maatschappij van 1848 tot 1897.

Ik zal U niet vervelen met eene opsomming van de wijzigingen, die iedere twee jaar in het Bestuur plaatsgrepen. Maar bij de periodieke verkiezing van het jaar 1848 zullen wij even stilstaan. Wolf Josephus Jitta, de thesaurier, legde toen zijne functie neer en in zijn plaats trad zijn zoon, S. W. Josephus Jitta. Voor dezen bestuurder mogen wij wel eene uitzondering op den regel maken. Negen en veertig jaren lang is hij een der voornaamste figuren in het bestuur gebleven en sedert 1865, tot zijn overlijden toe, nam hij den presidentszetel in. Tot het einde bleef hij de raadsman en vraagbaak van allen. Ook in het politieke leven en in de koopmanswereld speelde hij een rol van beteekenis. Hij was

President van de Kanaalmaatschappij, die het Noordzeekanaal liet graven, lid van den Gemeenteraad en bekleedde tal van representatieve functies. Het spreekt van zelf, dat zulk een bestuurder nieuwen luister bijzette aan de reputatie der vennootschap.

De eerste bestaansjaren der „Maatschappij" vielen samen met eene periode van buitengewonen voorspoed in het diamantvak. In 1844 waren in Brazilië nieuwe mijnen ontdekt; speciaal de Bahia-mijnen bleken zeer rijk aan diamant te zijn. De ruwaanvoer, tot nog toe schaarsch, werd sedert dien tijd grooter en regelmatiger. En al dit ruw moest geslepen worden. Europa was het tooneel van revolutiën, staatsgrepen waren aan de orde van den dag. In Parijs, Berlijn, Weenen, Milaan heerschte een bloedige chaos, maar in de diamantslijperijen was het nog nooit zoo druk geweest. *„L'histoire se répète"*, ruim zeventig jaar later zagen wij precies hetzelfde gebeuren en toen dachten velen, dat zij iets nieuws beleefden. Hoe vergisten zij zich!

De „Maatschappij" profiteerde rijkelijk van den algemeenen voorspoed. Weliswaar brachten de felbewogen Februari- en Maart-dagen van het jaar 1848 gedurende eenige maanden stagnatie te weeg

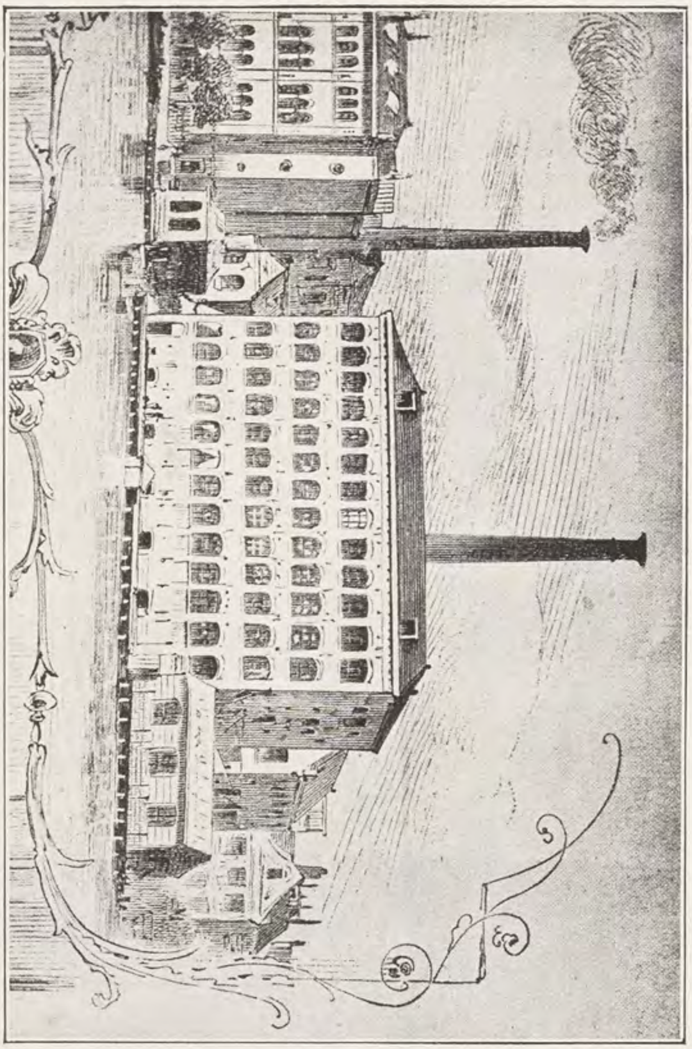
> „maar indien wij bedenken, wat er gedurende dien tijd gebeurd is en welke schadelijke invloeden deze gebeurtenissen op alle handelszaken hebben gehad, dan voorzeker mogen wij den uitslag (van het revolutie-jaar) nog zeer gunstig noemen."

Lang voor het einde van het jaar (1848) had het diamantvak zich alweder hersteld van de tijdelijke inzinking. De mijnen in Brazilië leken onuitputtelijk. Er kwam een groote vraag naar nieuwe werkkrachten,

> „het aantal bijgekomen werklieden overtreft verreweg het aantal aftredenden."

Spoedig doet zich een tekort aan werkgelegenheid gevoelen. Er zijn geen molens genoeg. Het Bestuur der „Maatschappij" begint er ernstig over te denken, het aantal molens uit te breiden. Aanvankelijk meende men, zonder te groote kosten te maken, te kunnen voldoen aan de behoeften van het oogenblik. Op de fabriek Rapenburgerstraat werd een vierde verdieping van 17 molens gebouwd en ook de fabriek Roeterseiland werd met 7 molens uitgebreid. Maar met dergelijke kleine middelen kwam men er niet. Meer en meer bleek de urgentie van eene groote uitbreiding.

Toen nu de firma Coster in de Zwanenburgerstraat haar

De fabriek in de Zwanenburgerstraat vanaf de Amstel-zijde.

paardenfabriek ging verbouwen en uitbreiden, welke verandering ook al met het gebrek aan werkgelegenheid verband hield, wist het Bestuur, door op het gevaar van concurrentie te wijzen, de aandeelhouders der „Maatschappij" te overtuigen van de noodzakelijkheid, eene nieuwe stoomslijperij van minstens honderd molens op te richten. Op het Roeterseiland was ruimte in overvloed tusschen de beide fabrieken en het woonhuis van den opzichter. In December 1849 was het ontwerp voor een fabrieksgebouw gereed, doch inmiddels hadden de plannen van het Bestuur eene wijziging ondergaan, waardoor het van bouwen op deze plek afzag. Deze wijziging der plannen hield eveneens verband met de verbouwing der slijperij Coster in de Zwanenburgerstraat. Men meende, dat het beter zou zijn, de nieuwe fabriek in het centrum van de stad te plaatsen en niet op het afgelegen Roeterseiland. Daarom werd besloten eene stoomslijperij te bouwen in de Zwanenburgerstraat naast de fabriek Coster, op de plek waar thans het pakhuis van de firma B. H. Manus staat. Op dit terrein stond reeds een der paardenfabrieken der „Maatschappij" waarin zich 72 molens bevonden. Achter deze paardenfabriek, naar den kant van den Amstel, lag onbebouwd terrein. Daarop werd eene stoomslijperij van 116 molens gebouwd, terwijl ook de paardenfabriek aan de zijde van de Zwanenburgerstraat, de *„voorfabriek"* voor stoombedrijf werd ingericht. De stoommachine werd weder door Van Vlissingen geleverd. Zij bezat eene capaciteit van 40 paardekrachten. Einde 1850 werd deze slijperij geopend; tot opzichter werd benoemd M. E. Barendz (October 1850).

De nieuwe fabriek bleek reden van bestaan te hebben en was dadelijk druk bezet, want de groote bedrijvigheid in de diamant-industrie bleef voortduren. De resultaten van de jaren 1849 en 1850 behooren tot de schitterendste, die ooit bereikt werden.

„Gaan wij aldus voort" (lezen wij in het jaarverslag over 1850) „eendracht maakt macht, geeft liefde tot werken en op zoodanige werken rust de zegen des Allerhoogsten."

In 1850 begon het *„Diamantslijpers Fonds"* zijn ondersteuningsarbeid. Het Bestuur werd gevormd door twee Bestuurders der „Maatschappij", twee slijpers op hare fabrieken werkzaam en één aandeelhouder. In de eerste jaren bleven de ontvangsten de uitkeeringen overtreffen, doch van lieverlede veranderde het batig overschot in een tekort. Het Fonds moest tenslotte kunstmatig op de been worden gehouden.

Op den duur was dit niet mogelijk en in 1891 werd tot ontbinding besloten.

De toeneming der werkkrachten bereikte omstreeks 1850 haar maximum. Het rapport, door het Bestuur aan de Kamer van Koophandel gezonden bericht

„dat het aantal huisgezinnen, dat (in de diamantindustrie) haar bestaan vindt, wordt begroot op duizend. De arbeidsloonen, onder dezelven jaarlijks verdeeld, beloopen twee millioen."

Het totaal bedrag van den ruwinvoer wordt in dit rapport geschat op zeven à acht millioen gulden

„en wordt voor negen à tien millioen waarde jaarlijks naar alle bekende plaatsen verzonden."

Omtrent het aantal molens in Amsterdam aanwezig, worden de volgende gegevens verstrekt:

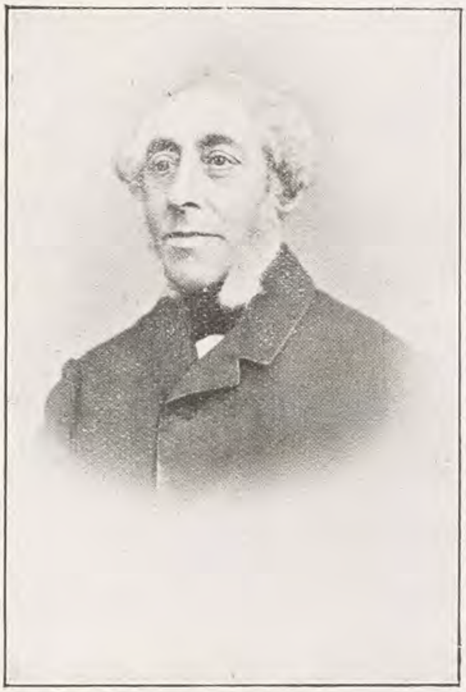
op de fabrieken der „Maatschappij"	520 molens
in aanbouw circa	100 „
thuiswerkers circa	40 „
maakt in totaal ongeveer	660 molens

Het gemiddelde jaarloon per werkman bedroeg dus f 2000.— of circa veertig gulden per week, voor dien tijd een tamelijk hoog bedrag.

Op Dinsdag 6 Mei 1851 ontving de „Maatschappij" bezoek van Koning Willem III. De Koning kwam, vergezeld van Burgemeester van Reenen, de fabriek op het Roeterseiland bezoeken, om het diamantbewerken te bezichtigen. De notulen vermelden daaromtrent:

Z.M. werd in het gebouw belendend de fabriek door de heeren Bestuurders D. Mendes en E. E. Rosen ontvangen en naar de kamer geleid, alwaar het Bestuur vergaderd was. De Heer Bestuurder J. J. Posno richtte als President tot Z.M. het woord en begon zijne rede, Z.M. te verwelkomen in naam van het Bestuur en zijn dank te betuigen voor het vereerend bezoek. Hierop toetste hij in korte bewoordingen den aard onzer instelling, alsook de verschillende vakken aan het bewerken verbonden, gaf Z.M. te kennen, dat sedert de oprichting der Maatschappij een fonds was daargesteld ter ondersteuning van gebrekkige of oude werklieden en derzelver weduwen en kinderen, waarvoor thans een kapitaal van f 100.000.— $2\frac{1}{2}$ % N. W. S. op het Grootboek is ingeschreven. Vervolgens geeft ZEd. eenige inlichtingen omtrent het slijpen, snijden en klo-

ven der diamanten en om Z.M. een beter begrip van beide laatste vakken te kunnen geven, zoo wordt door het Bestuur in de kamer van ontvangst een toestel neergezet, om Z.M. het snijden en kloven te laten zien bewerken. De Heer Bestuurder J. E. Lioni, als zich daartoe aangeboden hebbende, toonde Z.M. het snijden en deszelfs zoon het kloven. Hierna noodigde de President Z.M. uit de fabrieken en machines te willen gaan bezichtigen, waarna Z.M., begeleid door den Bestuurder A. J. Posno, langs den gang en tuin op de binnenplaats kwam, vergezeld van Hoogstdesz. gevolg en het Bestuur, waar Z. M. door een luid hoera van de werklieden, welke aldaar verzameld waren, begroet werd. Z.M. bezocht toen de machinekamer, hield er zich eenigen tijd op en ging vervolgens door de stookplaats naar de onderste kamer der achterfabriek. Na zich ook nog eenigen tijd aldaar te hebben opgehouden vertrok Z.M. weder langs denzelfden weg naar de kamer van receptie. Z.M. onderhield zich nog eenige oogenblikken met het Bestuur, dankte den President voor het genoegen, dat hij heeft mogen smaken, zoodanige inrichting te hebben bezichtigd en vertrok te twee ure. Het moet aangemerkt, dat Z.M. ten hoogste voldaan scheen te zijn geweest en dat de meest volkomen orde door de slijpers werd in acht genomen."

J. E. LIONI,
Bestuurder der Diamantslijperij-Maatschappij van 1850 tot 1852.

Intusschen schijnt de toestand na 1850 niet meer zoo schitterend te zijn gebleven als daarvoor. Klachten over onvoldoenden ruwaanvoer en eene slechte verhouding tusschen ruw- en geslepen prijzen (voorwaar een klassieke klacht) doen zich hooren. De algemeene toestand is nog lang niet slecht te noemen, doch het gevoel van absolute zekerheid, voortvloeiende uit aanhoudenden voorspoed, is weg. De „Maatschappij", al voelde zij den terugslag van den achteruitgaanden toestand eenigszins, had geen reden tot klagen. Nog steeds werden enorme winsten gemaakt. En in 1853, na acht jaren exploitatie, was het aanvankelijk gestorte kapitaal geheel aan

aandeelhouders gerestitueerd. Hiermede waren de stoutste verwachtingen overtroffen. Immers de Voorzitter had hiervoor bij het oprichten der Vennootschap op een tijdsduur van tien jaren gerekend. Thans zou het gouden tijdperk aanbreken, waarnaar acht jaren lang reikhalzend was uitgezien.

„Thans treedt de Maatschappij een geheel nieuw tijdperk in, de schuld is geheel afbetaald en de winst strekt geheel ten voordeele van aandeelhouders."

Op voorstel van het Bestuur wordt besloten

„het aantal aandeelen van 330 op 660 te brengen, zonder dat nieuw fournissement van gelden zal geschieden",

d.w.z. elk oprichtersaandeel van f 1000.— nominaal wordt ingewisseld voor twee *„actions de jouissance"* groot f 500.— elk. Tevens krijgen aandeelhouders het recht hunne aandeelen te verkoopen op één na, doch alleen aan kooplieden in diamant en op voorwaarde, dat het Bestuur den verkoop sanctionneert. De aandeelen blijven op naam. Ten slotte wordt besloten over te gaan tot het stichten van eene reserve

„van soliede rentegevende fondsen ter beoordeeling van het Bestuur."

Al deze ingrijpende veranderingen maken eene statutenwijziging noodig, waarvan

„door den Heer van Praag, notaris, eene behoorlijke notariëele acte wordt opgemaakt, welke op 11 Juli 1853 in het Rondeel voor dezen notaris en getuigen wordt gepasseerd en door onderteekening van het Bestuur bekrachtigd."

Met deze nieuwe statuten en onder deze nieuwe conditiën begon de „Maatschappij" het tweede stadium van haar bestaan, eene periode, waarvan Bestuur en aandeelhouders zich zooveel voorstelden, die niet ongunstig begon, doch reeds vrij spoedig onder den invloed kwam van de ernstige complicatiën op politiek en oeconomisch gebied, die omstreeks 1860 haar invloed uitoefenden op de geheele wereld en bepaaldelijk op het diamantvak, dat op dergelijke factoren zoo uiterst gevoelig reageert.

1853-1864. EEN TIJDPERK VAN KWIJNING.

Over het jaar 1853 viel niet te klagen; integendeel, de Voorzitter verklaarde, dat zijn taak ditmaal al bijzonder gemakkelijk was,

> „immers niets is eenvoudiger dan de voorhanden zijnde gelden te tellen en deze in 660 te verdeelen. Waar de zaken goed gaan spreken de cijfers meer dan vele woorden."

Het leed van de beide voorafgaande jaren geraakt op den achtergrond, een nieuwe bloeiperiode schijnt op komst. Weder valt er eene groote toeneming van het aantal leerlingen te constateeren. Deze wordt zoo groot, dat de volwassen werklieden zich daarover beginnen te verontrusten en zich gaan afvragen, waar dit op den duur heen moet. Blijkbaar voelden zij er veel voor, eene regeling in het leven te roepen, waarbij de toevloed van nieuwe werkkrachten een zeker maximum niet zou overschrijden, althans, er vormt zich eene Commissie uit de werklieden, die zich schriftelijk tot het Bestuur der „Maatschappij" wendt, en te kennen geeft

> „dat het gebleken is, dat de achteruitgang van de slijpers moet worden toegeschreven aan het onophoudelijk toelaten van leerlingen en de macht missende, dit tegen te gaan, wenden zij zich tot het Bestuur om hen behulpzaam te zijn tot het weren van leerlingen met uitzondering van hunne kinderen gedurende tien jaren."

Nieuw was dit vraagstuk niet, want reeds bij de oprichting der „Maatschappij", negen jaren te voren, was bepaald

> „het aantal leerlingen zal niet meer dan dertig per jaar zijn."

Jammer genoeg vond ik verder geen enkele mededeeling over het verloop van deze belangwekkende kwestie en ik moet mij dus beperken tot het vermelden van den brief der Commissie.

Overigens begonnen zich al heel spoedig invloeden te doen

gelden, die veel noodlottiger op het diamantvak zouden gaan inwerken. In Maart 1854 brak de Krimoorlog uit, waarbij vijf groote mogendheden waren betrokken. De stemming der jaarverslagen zakt, in 1854 was de toon al verre van vroolijk, doch

„mocht men zich toen vleien, dat de politieke omstandigheden zich zouden schikken, dan is men daarin thans (d.i. een jaar later) teleurgesteld. De stand van zaken blijft even ongunstig als onzeker. Een strenge, langdurige winter veroorzaakte veel kommer en deed allen handel gedurende langen tijd stilstaan. Duurte van levensmiddelen, ijselijke overstroomingen zoowel binnen- als buitenslands, waren niet geschikt om dien op te beuren. De diamanthandel, als een vak van weelde, moest daaronder natuurlijk veel lijden en was daardoor verre van gunstig te noemen."

Toen dit geschreven werd was de Krimoorlog ruim een jaar aan den gang en wij zien, dat de gevolgen van dezen strijd al even treurig blijken als die van den jongsten oorlog. Als tegemoetkoming in hunne moeilijke levensomstandigheden ontvingen de beambten der „Maatschappij" bij het naderen van den winter

„voorzoover zij zulks verlangden, éénmaal twee mud aardappelen en vierhonderd turven."

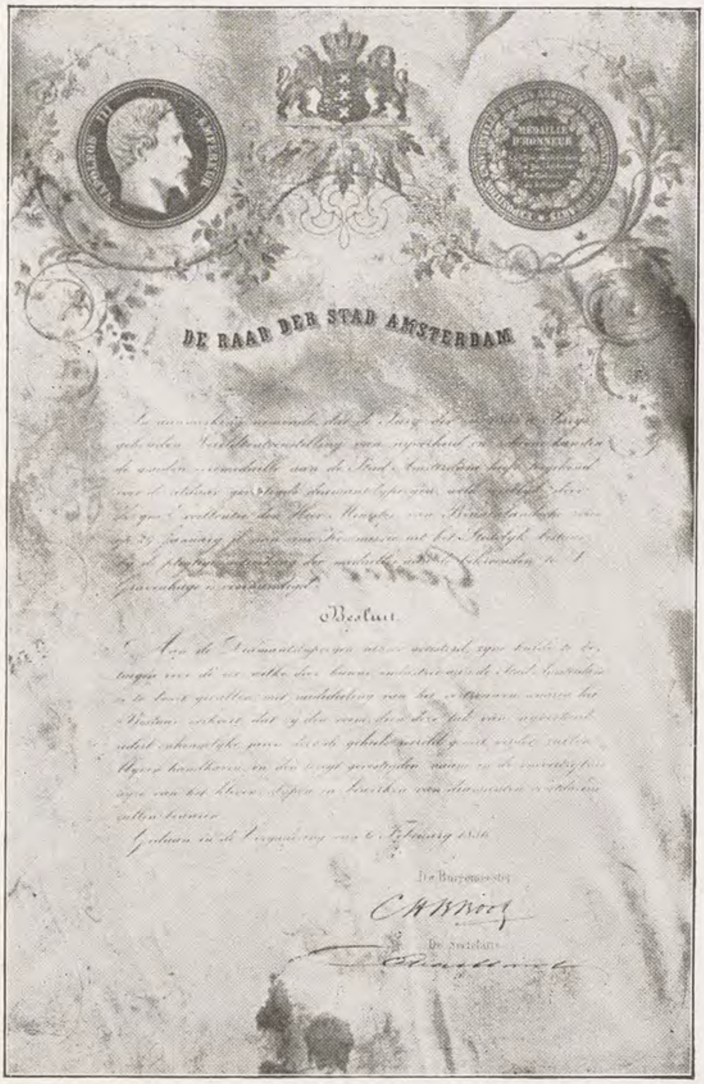
Maar uit de duisternis komt ook ditmaal een lichtpunt naar voren, waarop wij zeker met genoegdoening mogen wijzen. In het jaar 1855 werd te Parijs eene groote wereldtentoonstelling gehouden, waar de Amsterdamsche diamantindustrie op schitterende wijze vertegenwoordigd was. Zij

„handhaaft haar ouden roem. Gij hebt het reeds vernomen, dat de Commissie der Wereldtentoonstelling te Parijs de industrie met eene gouden eere-medaille heeft bekroond. Het Bestuur heeft van den beginne af de belangen der Maatschappij voorgestaan en verliest die niet uit het oog."

Op 29 Januari 1856 werd deze gouden medaille door den Minister aan het stedelijke Bestuur overgedragen. De Stad liet daarvan een aantal afdrukken maken en wel, tien gekleurde voor het Bestuur der „Maatschappij", 340 gouden voor de kooplieden en juweliers en 1030 zwarte voor de werklieden. Bij de reproductie was een eere-diploma gevoegd, waarvan de inhoud hierop neerkwam, dat de Raad van Amsterdam aan de diamantslijperijen, alhier gevestigd, hulde betuigde voor de

„eer, welke door hunne industrie aan de stad Amsterdam is te beurt gevallen"

en het vertrouwen uitsprak

Het Eere-Diploma van de Parijsche Wereldtentoonstelling (1856).

„dat zij den roem, die deze tak van nijverheid sedert onheugelijke tijden door de geheele wereld geniet, verder zal blijven handhaven en den terecht gevestigden naam en de onovertreffelijke wijze van het kloven, slijpen en bewerken van diamanten voortdurend zal bewaren.”

Dit document, gedateerd 6 Februari 1856 en geteekend door den Burgemeester C. H. B. Boot en den Secretaris C. E. Vaillant, was bij de „Maatschappij” verloren gegaan, doch door de welwillendheid van den Heer Felix Manus, Directeur van de Diamantslijperij Coster, ben ik in staat ommestaande reproductie van medaille en diploma te geven.

Waren de jaren 1853—1857 voor de „Maatschappij” nog betrekkelijk gunstig geweest — immers, in tijden waarin de handel wat minder floreerde, waren de fabrieken nog vrij goed bezet gebleven — na 1857 wordt dit geheel anders. De toestand verslechtert zoozeer, dat het aantal werkende molens sterk afneemt en dat is van onmiddellijken invloed op de bedrijfsresultaten. Maar J. J. Posno was er de man niet naar, zich daardoor te laten ontmoedigen; met zijne medebestuurders zoekt en vindt hij het middel, om ook dit nieuwe euvel gedeeltelijk te verhelpen. De fabrieken worden opengesteld voor roosjesslijpers, wat tot nog toe niet was geschied. Den roosjesfabrikanten wordt het toetreden tot het aandeelhouderschap op alle mogelijke wijzen vergemakkelijkt. Op den duur behoedt dit de „Maatschappij” eenigermate tegen den al te grooten invloed der malaise, al is de exploitatie lang zoo loonend niet meer als een tiental jaren daarvoor. De gedrukte stemming handhaaft zich,

„de betreurenswaardige toestanden van alle handelszaken gedurende de laatste maanden” worden als de oorzaak genoemd „waardoor onze handel zooveel geleden heeft, ja bijna geheel heeft stilgestaan.”

En dan begint zich een verschijnsel te openbaren, dat allen, die bij het diamantvak betrokken zijn, met angst en zorg vervult. De diamanthandel begint van de Amsterdamsche markt te verdwijnen, langzaam maar zeker verplaatst hij zich naar het buitenland, naar Parijs en de voornaamste kooplieden volgen en vestigen zich, de een na den ander, in Frankrijk.

„De nijverheid van het bewerken van diamanten blijft echter te Amsterdam gevestigd; niettegenstaande alle aangewende kosten en moeiten is de verplaatsing dier nijverheid naar Frankrijk herhaaldelijk en ook in den laatsten tijd mislukt.”

Niettemin weerspiegelen de jaarverslagen uit deze periode duidelijk de bezorgdheid van het Bestuur. Wat zou het lot zijn van de „Maatschappij" als ook de werklieden Amsterdam den rug zouden toekeeren?

Het einde van 1858 bracht weliswaar eene kleine verbetering

„hoe ongunstig het vorig semester ook geweest is, bestond er juist bij de intrede van dit halfjaar geen reden een beter resultaat te verwachten. Slechte verhouding tusschen de prijzen van ruwe en geslepen diamant (daar is zij weer, de klassieke klacht!) met weinig animo voor het laatste, had onzen Heeren fabrikanten geheel lusteloos gemaakt en de fabrieken bijna geheel doen stilstaan. Gelukkig heeft dit laatste nu (November 1858) eene meer gunstige wending genomen."

Maar in het voorjaar van 1859 is deze opleving weder voorbij. Frankrijk en Sardinië verklaren Oostenrijk den oorlog en het Noorden van Italië wordt het tooneel van den strijd.

„Zien wij den toestand, waarin wij thans gebracht zijn (zomer 1859) dan hebben wij het recht niet, de gesteldheid van October j.l. ongunstig te noemen en zouden ons wellicht gelukkig achten, indien wij ons in geen verslimmerde positie zouden bevinden."

Deze crisis duurt tot September 1859; in den zomer van dat jaar wordt er bijna niet gewerkt.

„De diamantindustrie is reeds lang ziek",

constateert J. J. Posno in zijn verslag (November 1859).

Als de vrede gesloten is, verbetert de toestand vrij spoedig. Voor het eerst sedert drie jaren is sprake van gunstige resultaten. Hiertoe droegen de ontvangsten der roosjes-cliëntèle in niet geringe mate bij.

Er deed zich in dien tijd een eigenaardig verschijnsel voor, dat wij o. a. opnieuw konden constateeren na het einde van den Amerikaanschen *„krach"* (1908) en in den aanvang van 1919 te Antwerpen, namelijk, dat de diamantindustrie het eerste over de gevolgen van de kwade tijden, die achter haar lagen, heen was.

„Vergelijken wij deze met zoovele andere industrieele ondernemingen in ons land,"

constateert J. J. Posno, door dit oeconomisch moeilijk verklaarbare feit getroffen

„dan mogen wij wel zeggen, dat wij ons in een exceptioneel gunstigen toestand bevinden".

D. E. LIONI,
Bestuurder der Diamantslijperij-Maatschappij van 1869 tot 1864.

Het is zeker vreemd, dat terwijl de fabrieken van artikelen, die dagelijks door een elk gebruikt worden, langzamerhand op dreef komen, de bewerking van een luxe-artikel als diamant onmiddellijk weder tot de volle intensiteit kan worden opgevoerd. Eigenlijk behoorde het net andersom te gaan.

„Men weet echter, dat bij het vak van diamantslijpen niets met zekerheid kan worden voorzien".

dus ook niet, dat de vreugde ditmaal slechts van korten duur zou zijn.

In 1861 was de Amerikaansche burgeroorlog begonnen, die vier jaren duurde. Daarenboven waren er verwikkelingen in Italië, Mexico, etc. en dit alles werkte al dadelijk verlammend op de bedrijvigheid in de diamantwereld. Het wordt eentonig, telkens weer de *„up and downs"* na te gaan, waaraan het *„vak"* in deze jaren onderhevig is; laat ik derhalve volstaan met een drietal aanhalingen uit drie opeenvolgende halfjaarlijksche verslagen, die in hunne korte samenvatting den hopeloozen toestand afdoend kenschetsen.

„Wij zijn overtuigd, dat ieder, die bekend is met den ziekelijken toestand van den handel in de laatste maanden, wel geen gunstige verwachting van het afgeloopen semester zal hebben." (April 1861).

„en daar gij allen bekend zijt met den ongunstigen staat van den diamanthandel, zoo zal het U ook geenszins verwonderen, dat de ontvangsten niet aanzienlijk konden zijn." (October 1861).

„innig leed doet het ons, daaromtrent (d.i. omtrent de resultaten van het bedrijf) zeer ongunstige mededeelingen te moeten doen." (Mei 1862).

Hierbij is commentaar overbodig, korter en duidelijker kan het al niet gezegd worden.

In deze jaren bezat de Maatschappij geen paardenfabrieken meer; zij waren verkocht omdat zij, zooals wij zagen, slechts nadeel en last medebrachten. De stoomfabrieken waren slecht bezet. Vooral de fabriek in de Rapenburgerstraat, de oudste fabriek, maakte hare kosten niet goed. Daarom werd besloten deze slijperij te sluiten. De localiteiten worden verhuurd aan een fabrikant van kunstkatoen, eene *„oorlogsindustrie"* ontstaan door het katoengebrek, dat door den Amerikaanschen burgeroorlog was veroorzaakt. Deze oorlogsindustrie kon het op den duur niet volhouden, de fabrikant verlengde zijn huurcontract niet en sedert bleef de fabriek ledig staan totdat zij, in 1867, werd verkocht en gesloopt.

De werklieden beleefden zware tijden. Het verslag aan de Kamer van Koophandel over het jaar 1863 bevat eenige cijfers, die het vermelden wel waard zijn.

„Op de beide fabrieken der Maatschappij, gelegen aan het Roeterseiland en in de Zwanenburgerstraat (hebben) gedurende het afgeloopen jaar gewerkt 797 werklieden, bestaande uit 210 bazen, 262 knechts en 325 leerjongens en verstellers. Door 360 diamantslijpers zijn 157000 karaat diamant geslepen, terwijl aan slijploon werd betaald f 500500.—, blijvende hen na aftrek der onkosten over f 204000.—. Door 112 roosjesslijpers zijn 22700 karaat diamanten geslepen, waarvoor zij ontvingen f 170250.—, blijvende hen netto f 57000.—. De waarde der 179700 karaat bewerkte diamant kan op f 9100000.— geschat worden. Het Bestuur vermeent de opmerking te moeten maken dat volgens de stukken, welke zij voor zich heeft, blijkt dat de fabrieken middelmatig hebben gewerkt en dat elke brillantslijper gemiddeld 140 en elke roosjesslijper gemiddeld 312 dagen in het afgeloopen jaar heeft gewerkt."

Dus zou, volgens bovenstaande cijfers, elke brillantslijper in dat jaar gemiddeld 435 karaat geslepen hebben gereedgekregen, (?) elke roosjesslijper gemiddeld 203 karaat; verder blijkt, dat een brillantslijper gemiddeld 25 weken per jaar werkte tegen een weekloon van f 22.— hetgeen op ongeveer tien gulden per week over het geheele jaar neerkwam, terwijl de gemiddelde roosjesslijper het geheele jaar had doorgewerkt, doch slechts tien gulden per week verdiende (eigenlijk is 312 dagen 52 × 6 dagen, terwijl 5½ dag per week gewerkt werd, doch wij moeten dit cijfer maar aannemen zooals het rapport het ons geeft.) Vergelijken wij deze cijfers met die uit het jaar 1851, dan zien wij hoe schrikbarend het levenspeil der

werklieden in dit twaalftal jaren is gezonken. Van betrekkelijken welstand waren zij tot nijpend gebrek vervallen. En de gemiddelde prijs van het geslepen, brillanten en rozen dooreen, ruim f 50.— per karaat, is sindsdien ook wel *iets* gestegen.

Wanneer wij verder in aanmerking nemen, dat de totaalcijfers hier genoemd, op ongeveer viervijfden van de geheele Amsterdamsche productie betrekking hebben, dan hebben wij voorzeker vrij volledige gegevens voor het maken van eene vergelijking tusschen toen en nu.

Keeren wij echter terug tot den loop der gebeurtenissen. Het jaar 1864 bracht geen verandering. De oorlog tusschen Pruisen en Denemarken werkte verlammend op den handel in het algemeen, de ongunstige toestand, waarin de geldmarkt aan het einde van dat jaar verkeerde, beinvloedde den diamanthandel zelfs in die mate, dat er eenige groote faillissementen volgden. Ook het huis Posno viel als slachtoffer van deze omstandigheden. A. J. Posno en J. J. Posno zagen zich verplicht hunne bestuursfuncties neer te leggen. De notulen der „Maatschappij" vermelden hieromtrent niet veel, alleen lezen wij dat de beide Heeren het Bestuur een brief schreven, gedateerd 10 November 1864

„waarin zij te kennen gaven hun ontslag als leden van het Bestuur te moeten nemen."

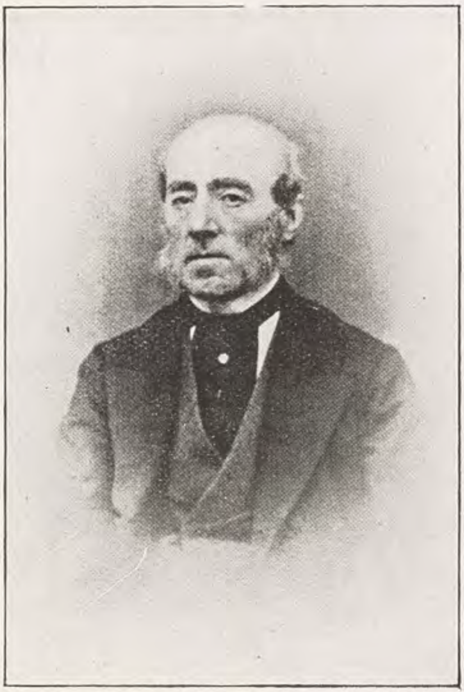
Met het aftreden van J. J. Posno eindigt wederom een tijdperk in de historie der „Maatschappij". Hoewel hij in latere jaren in zijne hoedanigheid van aandeelhouder de jaarvergaderingen trouw bleef bezoeken en tot het einde toe van zijne belangstelling in de onderneming, die hij opgericht en twintig jaren had geleid, blijk gaf; van invloed op den gang van zaken was voor hem geen sprake meer. Zijn tijd was voorbij, hij was belangstellend toeschouwer geworden.

Nieuwe mannen kwamen en bouwden voort op wat hij had tot stand gebracht. Hoewel zij begonnen in een tijd, die alles behalve gunstig leek, zetten zij zich met ijver en met lust aan den arbeid. Toen in 1865, na het eindigen van den Amerikaanschen burgeroorlog, de politieke en de oeconomische hemel opklaarden, brak ook voor de diamant-industrie weder een tijd van voorspoed aan. In het vijftal jaren, dat nog verloopen moest voor het uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog, hadden de aandeelhouders der Diamantslijperij-Maatschappij niet te klagen.

Wij zullen in een volgend hoofdstuk zien, welke gebeurtenissen zich in dat lustrum hebben afgespeeld.

1864-1870. DE VOORKAAPSCHE BLOEIPERIODE.

Na het aftreden van de beide Heeren Posno moest in de Bestuursvacatures worden voorzien. Reeds een paar dagen later, op 13 November 1864, werd de functie van Directeur-Secretaris voorloopig opgedragen aan E. E. Rosen, die reeds sedert 1849 deel van het Bestuur uitmaakte. Met het definitief bezetten der overige bestuursfuncties moest worden gewacht tot de eerstvolgende algemeene vergadering van aandeelhouders (27 Juni 1865). Toen werden verkozen:

M. Z. DRESDEN,
Bestuurder der Diamantslijperij-Maatschappij van 1865 tot 1897.

S. W. JOSEPHUS JITTA,
President.
M. Z. DRESDEN,
Vice-President.
D. MENDES,
Thesaurier.
P. S. VAN MINDEN,
2e Thesaurier.
E. E. ROSEN,
Directeur-Secretaris.

Wij zagen reeds, dat er omstreeks 1865 eene kentering had plaatsgevonden; de goede tijden keerden terug en wat meer beteekent, bestendigden zich. De Amsterdamsche diamantmarkt begint weder op te leven, het gevaar van verplaatsing van den handel naar het buitenland schijnt bezworen, de loonen vertoonen een stijgen-

de lijn. Toch waren deze vijf jaren rijk aan groote en kleine incidenten, de belangrijkste daarvan zal ik hier in het kort behandelen. De kwesties zelf staan met het huidige oogenblik in geen enkel verband meer, ik vermeld ze dan ook uitsluitend om haar historisch belang.

Beginnen wij met het relaas van de oneenigheden, die rezen over de vraag, wie gedurende den werktijd toegang had tot de slijperszalen, wie wel en wie niet *„naar boven"* mocht. Wij weten het: nieuwe bezems vegen schoon; het nieuwe bestuur meende, een aantal reorganisaties van inwendigen aard te moeten gaan invoeren. Ook met betrekking tot den toegang tot de fabrieken werden nieuwe voorschriften gegeven. Er werd eene kennisgeving aan de ingangen der fabrieken ter lezing opgehangen, inhoudende:

> „dat alle personen tot dezelve geweerd zullen worden, welke niet als slijpers of als leerlingen daartoe machtiging hebben verkregen."

Verder werd bepaald

> „dat vrije toegang verleend wordt aan de echtgenooten der slijpers alsook aan hunne betrekkingen, uitsluitend gebezigd voor den handel en de aflevering van diamant",

en ten slotte

> „dat de toegang aan schijvenschuurders driemaal daags zal worden toegestaan en wel 's morgens van zes tot acht, van twaalf tot een en 's middags van vijf tot zes uur."

Deze bepalingen vielen zoo weinig in den smaak der werklieden dat zij verklaarden, liever het werk te zullen neerleggen, dan zich aan deze voorschriften te onderwerpen. Inderdaad komt het tot eene formeele staking. M. E. Barendz, grootvader van schrijver dezes, destijds eerste opzichter aan de fabriek Roeterseiland, wordt bij het Bestuur ontboden, om te adviseeren hoe in deze verder te handelen. Barendz meent, dat het Bestuur de kool en de geit dient te sparen en

> „eenige concessiën (moet) doen, waaronder die van vrijen toegang aan de schijvenschuurders en aan drie boortverkoopers"

(waarvan de namen genoemd worden). Overeenkomstig dit advies wordt de kwestie tot eene oplossing gebracht. De slijpers verklaren zich voldaan en de werkzaamheden worden, na slechts één dag onderbreking, hervat. Tot de weinige bevoorrechten, aan wien voortaan gedurende den werktijd toegang tot de fabrieken wordt verleend, behooren o.m. de boden van het Israëlietische Jongensweeshuis en Meisjesweeshuis.

Het groote evenement van het volgende jaar, 1866, was de

procedure met den aandeelhouder de Vooys, (ex-bestuurder) die tegen artikel zeven der Statuten, het beroemde, bijna zou ik zeggen het beruchte, Art. VII had gezondigd. Dit artikel verbood aandeelhouders diamanten te doen fabriceeren op andere fabrieken dan die, toebehoorende aan de „Maatschappij", hetzij direct of indirect, op straffe van verbeurdverklaring hunner aandeelen en eene boete van tienduizend gulden. Nu had de Vooys eene diamantslijperij laten bouwen op het Tuinpad (Bellamystraat) en daar laten werken. De „Maatschappij' verklaarde zijn aandeelen-bezit waardeloos en liet hem gerechtelijk vervolgen. Het geheele verloop van het proces is uit de notulen in alle details na te gaan. Het werd door de Vooys verloren en de „Maatschappij" ontving van hem tienduizend gulden.

Op de slijperij de Vooys werd het eerst gebroken met het systeem van verticale assen met trommels, waarop een groep molens liep. Men plaatste horizontale assen met kleine raderen voor elke molen afzonderlijk, zooals die thans overal in gebruik zijn.

De vermindering van het aantal kapslijpers gaf eveneens aanleiding tot ernstige wrijving, al kan hier niet bepaald van een conflict gesproken worden. Op 21 December 1866 richtten eenige aandeelhouders zich tot het Bestuur en verzochten

> „in gemeenschappelijk overleg te treden omtrent de vermindering van het aantal kapslijpers en de middelen te beramen, daarin verbetering te brengen."

Zij vroegen daarvoor eene buitengewone vergadering van aandeelhouders aan, doch het Bestuur verklaarde niet goed te kunnen begrijpen, in hoeverre het zou kunnen bijdragen tot verwezenlijking van het gevraagde. Het meent niettemin, den Heeren de gelegenheid niet te mogen onthouden, op zulk eene vergadering hunne wenschen kenbaar te maken. De generatie van 1866 was nogal breedsprakig, over dergelijke kwesties werd veel geconfereerd en nog meer geschreven en het resultaat was dikwijls vrij mager in verhouding tot de langdurige en zwaarwichtige beraadslagingen en correspondenties. Zoo ook hier. Eerst na acht maanden geraken partijen tot overeenstemming. Zij besluiten, dat vanwege de „Maatschappij" vijf knapen in de gelegenheid zullen worden gesteld, tot het vak van kapslijper te worden opgeleid; gedurende hun leertijd zal de „Maatschappij" hun eene jaarlijksche subsidie toekennen. Er werd met de omslachtige deftigheid, waardoor

de geest van dien tijd werd gekenmerkt, eene lange opsomming gegeven van de rechten en van de plichten, waaraan deze vijf kinderen zich tot in verre toekomst zouden hebben te onderwerpen, doch wij zullen den inhoud van het document, dat hierop betrekking heeft, maar overslaan en liever komen tot den grooten strijd, die in 1867 werd uitgevochten tusschen de „Maatschappij" en de jonge organisatie van de slijpers, in verband met de molenhuur.

Deze organisatie, de *„Vereeniging van Diamantslijpers"*, was in 1866 opgericht en beoogde door samenwerking de stoffelijke belangen harer leden te verdedigen. Vooral in de eerste jaren van haar bestaan bezat deze vereeniging veel invloed, later verliep zij vrijwel geheel, al sleepte zij haar bestaan nog tot 1899 voort. In die laatste jaren heette zij de *„oude"* slijpersvereeniging, in tegenstelling met den *„Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkers Bond"*, die in 1894 was opgericht. Maar in 1867 waren hare leiders nog vol jeugdigen ijver en blaakten van strijdlust, want in dien tijd behoorde er moed toe, het op te nemen tegen de Diamantslijperij-Maatschappij en haar Bestuur.

In Februari 1867 zette L. Dribbelaar, een der voormannen van de Slijpersvereeniging, den strijd tot verlaging van de molenhuur in en verbond daaraan eene actie tot herziening van de bepalingen, die met betrekking tot het gebruiken van de derde en vierde tang bestonden. De aanval werd geopend met een brief, waarin werd verzocht de molenhuur der brillantslijpers te verlagen en gelijk te stellen met die der roosjesslijpers. De „Maatschappij" verklaarde, dat dit niet mogelijk was en gaf als reden voor de lagere molenhuur der roosjesslijpers op, dat deze categorie werklieden minder verdiende. Dribbelaar c.s. namen met dit antwoord geen genoegen, zij gooiden het over een anderen boeg en wendden zich tot het Bestuur der „Maatschappij" met het verzoek

> „eene commissie van drie leden (te ontvangen) om hunne belangen te bespreken."

Na lang heen en weer correspondeeren vindt deze bijeenkomst eindelijk plaats. Dat was in Juni 1867. De besprekingen leiden niet tot overeenstemming, zoodat men thans gevoeglijk van een conflict kan spreken, dat zich met den dag toespitst. Eenige aandeelhouders, inziende dat men door koppigheid van weerszijden nooit tot eene oplossing zal kunnen komen, gaan zich met de zaak bemoeien. Zij vormen eene verzoeningscom-

missie, uit vijf personen bestaande en genaamd *„Commissie tot verbetering van de gesteldheid der diamantslijpers"*.

Deze Commissie houdt zich op haar beurt onledig met het beramen van

„middelen tot de uit den weg ruiming van het bestaande conflict tusschen de Diamantslijperij-Maatschappij en de slijpers."

Maar zij is niet bij machte den loop van zaken tegen te houden. Op 5 Juli 1867 gaan de slijpers in staking. De geheele stad is vol van deze beroering in de diamantwereld, de dagbladen maken er melding van. Mr. C. Fock, de burgemeester, van den stand van zaken in kennis gebracht, biedt zijne bemiddeling aan tot het oplossen van de geschillen tusschen beide partijen. Zijne tusschenkomst wordt aanvaard en het werk hervat in afwachting van de eindbeslissing. Het Bestuur meende ten slotte

„dat het niet goedschiks omtrent eene vermindering afwijzend kon beschikken",

hetgeen, in gewone woorden, beteekende, dat het de eischen der Slijpersvereeniging inwilligde. In eene missive aan de Commissie voor Verbetering etc. gedateerd 19 Juli 1867 verklaart het Bestuur, dat het

„besloten heeft de molenhuur der brillant- en kapslijpers onder zekere bepalingen met 15 cts. per dag te verminderen."

De molenhuur voor brillantslijpers, voordien f 1.65 per dag, wordt daarmede op f 1.50 gebracht.

Voor het overige valt er van den tijd vóór het jaar 1870 niet veel meer te vertellen. De algemeene toestand bleef goed. Alleen in den zomer van 1866 was het eenigen tijd stiller geweest, tengevolge van het militaire conflict tusschen Pruisen en Oostenrijk. Ook het voorjaar van 1870 werd eenigszins verduisterd door de *„zwarte-boort crisis"*.

„De kooplieden maakten misbruik van hun monopolie en joegen de prijzen van de zwarte boort in de hoogte. De crisis dreigde een oogenblik de fabriek met stilstaan, doch door de samenwerking van juweliers en werklieden werd deze zaak geregeld."

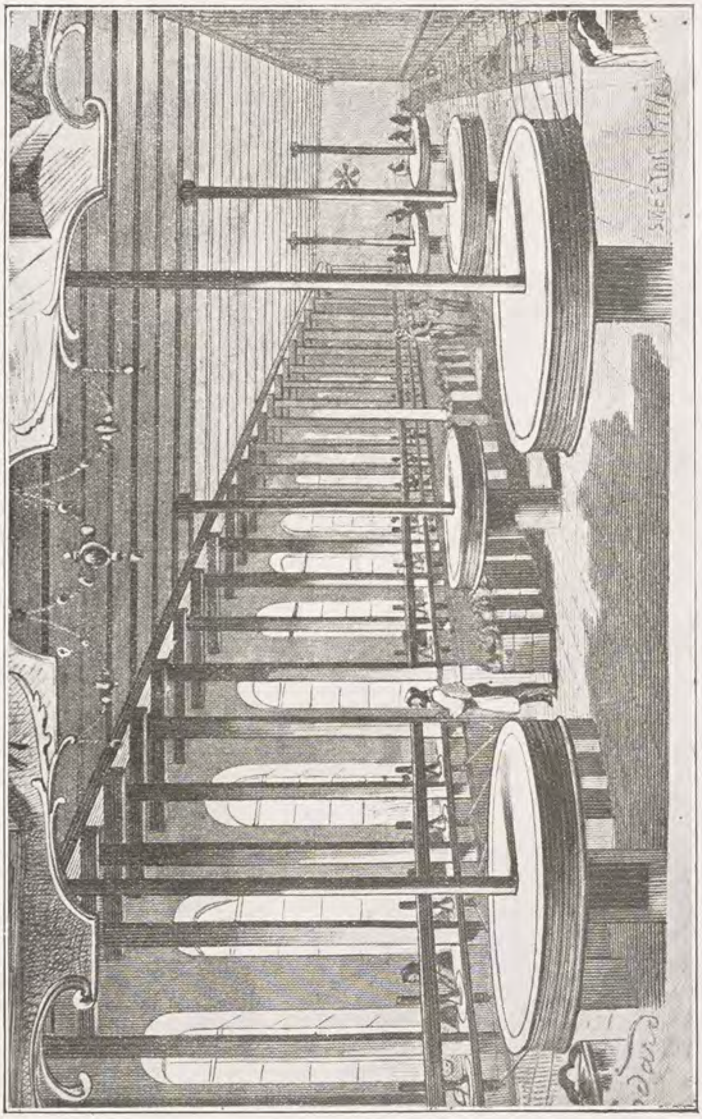
In dienzelfden tijd (April 1870) herdacht de „Maatschappij" haar vijf en twintig jarig bestaan. Op 12 April ontving het Bestuur

„missive van de opzichters Rennel en Woudhuizen, waarin zij herinneren aan het vijfentwintig jarig bestaan der Maatschappij, tevens, dat zij gedurende dien tijd met ijver in hunne betrekkingen

werkzaam zijn geweest en dat zij hunne beste wenschen gaven, zoowel voor het Bestuur, als dat de Maatschappij in bloei moge toenemen." Het Bestuur „overwegende, dat beide Heeren zich in hunne betrekkingen gedurende het afgeloopen tijdvak eervol hebben gedragen", besluit „hun ter herinnering gratificatiën toe te kennen."

Meer staat er van het zilveren jubileum niet vermeld. Het was toen trouwens nog niet zoo de gewoonte, jubilea luisterrijk te vieren.

Toen de zwarte-boort crisis voorbij was, werden de zaken op de gewone, opgewekte wijze, waaraan men sedert een zestal jaren gewend was, hervat. Niets wees er op, dat er in de naaste toekomst een vreeselijke crisis zou uitbreken, die het geheele diamantvak met lamheid zou slaan en een ongekenden noodtoestand voor de werklieden zou doen geboren worden. Deze crisis werd veroorzaakt door den Fransch-Duitschen oorlog.

Interieur van een slijpersatelier omstreeks 1870.

1870-1876. DE FRANSCH-DUITSCHE OORLOG EN DE KAAPSCHE TIJD.

Tusschen 1870 en 1914 bestaat eenige overeenkomst. Beide keeren brak de oorlogsgruwel onverwacht los. Ook in 1870 bleef Nederland voor den jammer van een oorlog op eigen bodem bespaard. Maar armoede en gebrek hielden, vooral toen de winter zijn intrede deed, niet stil aan de landsgrenzen. De diamantindustrie lag bijna onmiddellijk stil. Alleen in de roosjesbranche werd nog eenigszins doorgewerkt. In 1914 was dit juist andersom en werd de roosjesindustrie het hevigst getroffen.

Hoog stijgt de nood onder de werklooze slijpers, hulp van overheidswege bestond nog niet, de „*Vereeniging van Diamantslijpers*" was niet in staat, daadwerkelijken steun te verstrekken en ten slotte zou er niets gedaan zijn, indien niet eenige juweliers (aandeelhouders der „Maatschappij") waren bijeengekomen

> „om middelen te beramen tot leniging van de behoeftige omstandigheden van een groot aantal slijpers."

Spoedig bleek, dat zij niet bij machte waren, een voldoende som bijeen te brengen. Maar de ontbrekende gelden, meenden zij,

> „zouden waarschijnlijk wel gevonden worden door een beroep op de algemeene liefdadigheid en dit laatste zou dan van de Vereeniging van Slijpers behooren uit te gaan."

De Slijpersvereeniging voelt daarvoor weinig;

> „afkeerig van een beroep op de algemeene weldadigheid wenscht (zij) een voorschot van f 10000.—, af te betalen met een verhoogde molenhuur van 10 à 15 cents per dag."

Zoo komt de zaak op het doode punt te staan en het Bestuur der „Maatschappij" heeft blijkbaar niet veel lust de taak,

die den aandeelhouders te zwaar viel, over te nemen. Het verklaart bewogen te zijn

„met het lot van zoovele werklieden, doch veel bezwaren (te zien) in elken maatregel, die vanwege de Maatschappij zou uitgaan."

Ten slotte komt het Bestuur met het volgende voorstel voor den dag: de aandeelhouders zouden tien gulden per aandeel afzonderen van het eerstvolgende dividend ten behoeve van de werkloozen, voorzoover zij behoorden tot personeelen, werkzaam op de fabrieken der „Maatschappij". Dit was geen geschenk, doch een voorschot, dat de slijpers in den vorm van verhoogde molenhuur zouden moeten terugbetalen en waarvoor zij zich *„solidair aansprakelijk"* moesten stellen. Hiermede stond de zaak ten tweeden male op het doode punt.

Intusschen was er eene Commissie gevormd van personen, buiten het diamantvak staande, met een manufacturenhandelaar, den Heer Willing, aan het hoofd. Deze Commissie bracht de noodige steunpenningen bijeen en droeg den opzichter M. E. Barendz het administrateeren en uitbetalen der gelden op.

Opzettelijk geef ik dit onverkwikkelijke verhaal zonder eenig commentaar, de feiten spreken voor zichzelf.

De toestand bleef den geheelen winter slecht. Reeds in September had de Directeur-Secretaris voorgesteld

„de fabriek slechts vier dagen per week in beweging te houden, hij gelooft de enkele slijpers, die te werken hebben, daardoor niet te benadeelen."

Daarop wordt besloten

„voorloopig de fabriek van Maandag tot en met Donderdag elke week in beweging te brengen en de fabriek in de Zwanenburgerstraat voorloopig te sluiten"

(23 October 1870). Eerst 32 weken later werd deze fabriek heropend.

En midden in dien barren winter van 1870-'71 begon de *„Kaapsche tijd"*, die wonderlijke periode, waarvan zooveel buitensporigs wordt verhaald, waarin men alleen maar noodig had, in den gouden regen te gaan staan, om in een minimum van tijd schatrijk te worden. De ruwproductie van de pas ontdekte Zuid-Afrikaansche mijnen was overweldigend groot en stelde alles, wat op dit gebied tot nog toe was vertoond, in de schaduw. De tijden van twintig jaren vroeger schijnen terug te keeren, ja, zij worden overtroffen. Wat in 1849

gebeurde, was kinderspel bij 1871 vergeleken. Met de wonderverhalen, die omtrent den Kaapschen tijd in omloop zijn, zullen wij ons niet bezig houden. Waarheid en verdichting zijn daarin zoo dooreengemengd, dat zij niet van elkaar te scheiden zijn. Ik acht het beter, mij te beperken tot datgene, wat de notulen der „Maatschappij" vermelden. Hare droog-nuchtere zakelijkheid waarborgt, dat zij den toets der waarheid kunnen doorstaan en dit temeer, omdat het Bestuur absoluut geen bewonderaar was van de nieuwe toestanden. Want met het groeien van deze nieuwe verhoudingen boette de „Maatschappij" een groot deel van haar macht en later zelfs haar voorspoed in.

Het eerste gevolg van den grooten ruwaanvoer was loonsstijging. Er waren geen handen genoeg, om al het ruw te slijpen. De patroons boden tegen elkaar op, wanneer het gold, zich van de hulp van een werkman te verzekeren. Aangelokt door de hooge loonen, deden vele ouders hunne kinderen bij het „*vak*". Zoo zien wij een abnormaal grooten toevloed van leerlingen ontstaan. Het onmiddellijk gevolg daarvan is gebrek aan molens, precies als in 1850. De „Maatschappij" en de enkele andere fabrieken kunnen aan de vraag niet voldoen; vandaar, dat de plannen, eene groote diamantslijperij te bouwen, steeds vaster vorm gaan aannemen. Zij gaan uit van de Slijpersvereeniging, die eene fabriek wil oprichten, minstens even groot als die op het Roeterseiland.

Het Bestuur der „Maatschappij" is met dit plan maar matig ingenomen, het poogt de Slijpersvereeniging van haar idée af te brengen door zich zelf voor de uitbreidingsplannen te spannen. Weliswaar waren er 36 molens bijgebouwd in de Zwanenburgerstraat, maar dit was lang niet voldoende. Zoodoende kwam het plan van het jaar 1849 opnieuw op het tapijt, namelijk het bouwen van eene fabriek op het terrein tusschen de fabrieken en het woonhuis van den opzichter aan het Roeterseiland. Over deze bouwplannen werden onderhandelingen met het Bestuur der Slijpersvereeniging begonnen. Deze voerden niet tot eenig resultaat. Dit is een grove fout van het toenmalige Bestuur der „Maatschappij" geweest, want zoo werd de mogelijkheid geschapen voor eene onbegrensde uitbreiding van het aantal molens, waardoor het tijdperk van het „monopolie" onherroepelijk tot het verleden zou gaan behooren. Het Bestuur wilde dat niet inzien, het liet zich meer en meer beheerschen door zuinigheids-overwegingen, de noodige vernieuwingen en aanpassingen aan de eischen van een nieuwen tijd bleven uit, het *„oeconomische beheer"*,

de vrees om geld uit te geven, deed zijn intrede en dat zou zich een tiental jaren later bitter wreken.

De Slijpersvereeniging zag naar een ander terrein uit, zij vond dit in de Valckenierstraat. Zij kocht dit terrein, teneinde daarop eene slijperij voor 400 molens te bouwen. Maar daarmede nam zij te veel hooi op haar vork. Zij bleek niet bij machte hare plannen te verwezenlijken en moest haar grond verkoopen aan eene combinatie, die haar werk voltooide en in Februari 1873 de *„Amsterdamsche Diamantslijperij"* opende.

Voorloopig bemerkte men niet veel van de concurrentie der *„nieuwe slijperij"*, want er waren zooveel werkkrachten bijgekomen en er bleef nog altijd zooveel vraag naar werkgelegenheid, dat zelfs de beide Maatschappijen tezamen niet aan de behoefte konden voldoen en beider fabrieken vrijwel geheel bezet waren. De dividenden der oude „Maatschappij" bleven voorloopig nog even hoog als vroeger.

Toch maakte het openen van de *„Amsterdamsche Diamantslijperij"* op Bestuur en aandeelhouders der „Maatschappij" een diepen indruk. Maar de bezorgdheid was wederkeerig. De directeuren van de *„nieuwe slijperij"* ontveinsden zich niet, dat er van de „Maatschappij" een geduchte invloed uitging. Zij koesterden zelfs plannen tot toenadering en samenwerking. Nog tijdens den bouw van hunne fabriek verzochten zij den bekenden bankier-philantroop A. C. Wertheim

„aan de Maatschappij voorstellen te doen teneinde de concurrentie, welke van de Maatschappij te verwachten is en welker gevolgen voor beide inrichtingen nadeelig zouden zijn, te voorkomen."

Er werden besprekingen begonnen, die eene fusie beoogden, doch niet tot eenig resultaat voerden. Van Juli tot November 1872 duurden de onderhandelingen voort. Daarna werd tot het systeem van onbeperkte concurrentie overgegaan. Voor het oogenblik beteekende dit, zooals wij zagen, in de praktijk niet veel. Enkele oude relaties gingen verloren, doch de leegten werden spoedig weder aangevuld.

In dezen tijd werkten te Amsterdam ongeveer 1200 werklieden; de in het jaar 1872 uitbetaalde loonen worden door het Bestuur op zeven à acht millioen gulden geschat. Het gemiddelde weekloon zou dan circa f 130.— hebben bedragen, of ruim elf maal zooveel als tien jaren daarvoor. Verder wijst het Bestuur er op

„dat verschillende werklieden vereenigingen (hebben) gevormd, onder voorgeven dat deze strekten tot onderling hulpbetoon en volgens hunne statuten tot de bevordering van de belangen harer nijver-

heid. Het is echter te betreuren, dat zij, in afwijking van het doel, waartoe zij de Koninklijke Bewilliging op hare statuten verkregen hebben, deze vereenigingen uitsluitend doen strekken tot het samenspannen tegen de kooplieden en werkgevers, niet alleen door het bepalen van hooger loonen, die in den loop van dit jaar met 100 à 200 % zijn vermeerderd, maar zich onderling verbinden voor dezen of genen geen werk te verrichten, bijaldien door de werkgevers gehandeld wordt in strijd met de allerzonderlingste bepalingen, die deze vereenigingen wenschen voor te stellen. Zoo is o.a.ook door verschillende dezer vereenigingen besloten geen leerlingen toe te laten, om op deze wijze de nijverheid onder de thans bestaande werklieden te concentreeren. Een nog grooter misbruik van de toegekende rechtspersoonlijkheid is zeker niet denkbaar."

Inderdaad hadden de verstellers in Juli 1872 verzocht

„dat vooreerst geen leerlingen (zouden) worden toegelaten, daar het vak anders bedreigd wordt ten onder te gaan."

Het was echter onmogelijk, ook al omdat er geen organisatie bestond, die het leerlingwezen regelde, den toevoer van nieuwe werkkrachten tegen te houden en de verhouding van vraag en aanbod te beheerschen. Dat het dus in den Kaapschen tijd ook niet boter tot den boom was, zal den lezer thans wel duidelijk zijn.

Natuurlijk werd er door de werklieden, die hooge loonen maakten, veel geld verteerd. Maar dit was niet zoo erg als het pleegt te worden voorgesteld. Velen bleven hunne eenvoudige levenswijze voortzetten. Zij bespaarden in betrekkelijk korten tijd een bedrijfskapitaaltje, waarmede zij zelf gingen fabriceeren en handelen.

Zoo ontstaat eene nieuwe categorie eigenwerkmakers-juweliers. Aan hunne commerciëele en administratieve kennis ontbrak dikwijls het allernoodzakelijkste, daardoor geraakten zij meer dan noodig was in finantiëele moeilijkheden of wat zij daarvoor hielden en dan verkochten zij hunne goederen ver beneden den marktprijs. Dit was natuurlijk een doorn in het oog van de oude kooplieden en juweliers; de *„faits et gestes"* van de nieuwe collega's waren ook niet direct bevorderlijk aan de stabiliteit van de markt. Alleen de flinksten, die zich op den duur wisten te handhaven, brachten het in den loop der jaren heel ver; menige groote juweliersfirma van thans is dan ook in die jaren ontstaan en opgekomen.

De loonen bleven op peil

„zoodat de gesteldheid van de werklieden steeds bloeiende is, terwijl „omtrent de verdiensten der slijpers in het algemeen geen opgave te doen is, daar velen voor eigen rekening handel drijven. Door personen, welke uitsluitend het vak van werkman (brillant-

slijper) uitoefenen, is aan te nemen dat f 150.— à f 200.— per week verdiend wordt. Het loon der verstellers is f 60.— à f 80.— per week."

Voor de roosjesslijpers wordt een weekloon opgegeven van tachtig tot negentig gulden, voor de roosjesverstellers slechts vijfentwintig à zesendertig gulden. (1874). En dat zijn nu die fameuse loonen uit het hartje van den Kaapschen tijd, zooals het Bestuur van de „Maatschappij" deze aan de Kamer van Koophandel rapporteert. Het valt wel een beetje tegen, nietwaar? Evenwel, tweehonderd gulden in die jaren, waarin de gulden wel viermaal de koopkracht van thans bezat, was een aanzienlijk bedrag en er zullen zeker heel wat beenen geweest zijn, niet sterk genoeg om die weelde te dragen.

Maar de gewijzigde begrippen en verhoudingen met betrekking tot loon, winst, geslepen-prijzen etc. brachten sterker koppen van de wijs dan die van jongelieden, die over meer zakgeld beschikten dan goed voor hen was. Sommige aandeelhouders der „Maatschappij" moeten de kluts aardig kwijt zijn geweest om in allen ernst met het voorstel voor den dag te komen, de molenhuur van f 1.50 op VIJF GULDEN per dag te brengen

„daar dit best van de groote verdiensten der slijpers af kon"

en mochten deze hiertegen in verzet gaan, dan, meenden deze aandeelhouders,

„zou de zaak wellicht te vinden zijn door de fabrieken te sluiten, doch tot dit middel wenschten zij het initiatief vooralsnog niet te nemen."

Gelukkig waren het Bestuur en het meerendeel der aandeelhouders verstandiger, zoodat dit voorstel verworpen werd.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat er na de opening der *„Amsterdamsche Diamantslijperij"* nieuwe molenhuurders waren gekomen inplaats van de oude, die naar de *„nieuwe fabriek"* waren vertrokken. De werkgevers van deze nieuwe cliënten waren fel gekant tegen het befaamde Art. VII en voerden een hardnekkigen strijd voor eene statutenwijziging, waardoor dit artikel zou verdwijnen. In deze jaren, toen er in Amsterdam steeds meer en meer fabrieken begonnen te verrijzen, werd de beperkende bepaling voor hen veel hinderlijker dan vroeger. Ten slotte kreeg de oppositie in zooverre haar zin, dat eene wijziging der statuten plaats greep waarbij bepaald werd, dat het artikel telkens weder voor den tijd van één

jaar buiten werking kon worden gesteld, mits daartoe op de jaarvergadering van aandeelhouders met meerderheid van stemmen werd besloten. Deze regeling kwam tot stand op 24 Mei 1876 en de statutenwijziging, hieruit voortvloeiende, werd bekrachtigd bij Koninklijk Besluit van 24 Juni 1876. Maar op iedere jaarvergadering ontbrandde de strijd opnieuw en bracht de gemoederen van voor- en tegenstanders op het kookpunt.

Met den Kaapschen tijd raakte het gedaan; aan haar eigen buitensporigheid gaat deze periode ten gronde. Er waren te veel werkgevers gekomen en de meesten waren noch kapitaalkrachtig, noch vakkundig genoeg en deden per saldo meer kwaad dan goed aan den algemeenen toestand van de markt. Er waren ook teveel werklieden bij het *„vak"* gekomen, doch talloozen verstonden hun beroep niet of niet voldoende. Er waren teveel molens gebouwd, die niet allen loonend te exploiteeren waren en inplaats van de *„Hochconjunctur"*, die een vijftal jaren had geheerscht, ontstond eene lustelooze stemming, die op den duur nog verergerde.

In 1875 had het Bestuur der „Maatschappij" tot verlaging van de molenhuur moeten besluiten, als eerste gevolg van de steeds toenemende concurrentie en in December 1876 wisten de werklieden opnieuw concessiën te dien aanzien te verkrijgen. Met de groote winsten was het gedaan, ongemerkt sloop een tijdperk van verval en achteruitgang nader.

1876-1891. HET TIJDPERK VAN VERVAL.

Het tijdperk van verval, dat omstreeks 1876 begon en voortduurde tot de reorganisatie van het jaar 1891, brak niet plotseling aan. Bijna ongemerkt gingen de goede jaren in minder goede, slechte en zeer slechte over. Laat ons eerst de redenen naspeuren, die daartoe hebben bijgedragen.

In de eerste plaats was de algemeene politieke toestand minder gunstig geworden. Voortdurende oorlogen, vooral in Zuidoost-Europa, en commercieele crises wisselden elkaar af. De diamanthandel leed daaronder, de loonen, sedert 1871 zoo hoog opgevoerd, daalden weder. In 1875 was de inzinking van het loonniveau begonnen, de werklieden moesten toen

> „genoegen (nemen) met eene loonsvermindering van 15 à 20 %."

Een jaar daarna (1876)

> „werd het loon der slijpers met 30 % verminderd, doch hun vak blijft nog een ruim bestaan opleveren." Nog steeds „vermeerdert het aantal slijpers gedurig, door de vele leerlingen die zich op het vak toeleggen", terwijl „de werklieden, in het buitenland gevestigd, langzamerhand weer terugkomen."

Voorloopig blijft er dan ook nog steeds behoefte aan meer molens bestaan en dit heeft het oprichten van steeds meer en meer diamantslijperijen tot gevolg. Met de *„Amsterdamsche Diamantslijperij"* was het begonnen (1873), een jaar later wordt weder eene nieuwe slijperij geopend, *„De Vrijheid"* (let op dien naam, in verband met Art. VII) met 79 molens. Omstreeks 1880 verrijzen ieder jaar een aantal slijperijen. Noemen wij slechts enkele groote. In 1878 de *„Koningin Sophie"*, *„Swaab"* en *„Prinses Marie"*; in 1879 *„Gebr. Boas"*; in 1880 *„de Transvaal"*; in 1881 *„Roulina"*, om van de kleinere niet te spreken. Spoedig.

> „overtreffen de beschikbare zitplaatsen het aantal slijpers, hetgeen te verwachten is, dat binnen zeer korten tijd een nog hooger cijfer zal zijn."

Dit beteekent, dat de vermeerdering van molens sneller gaat dan de toeneming van werklieden, waardoor de slijperijen de gevolgen der concurrentie nog sterker aan den lijve beginnen te gevoelen. Te meer vervulde dit het Bestuur der „Maatschappij" met zorg, omdat iets dergelijks in den ouden tijd nauwelijks denkbaar was geweest.

Daar kwam nog bij, dat de oprichting van de *„de Beers Company"* (1880) een ongunstigen invloed had op den handel. Deze Company voerde eene kunstmatige beperking van de productie harer mijnen in, teneinde de ruwprijzen hoog te houden. En de groote faillissementen van het jaar 1882 te Parijs deden den handel eveneens veel kwaad. Het valt dan ook niet te verwonderen, dat de verslagen uit deze periode onophoudelijk wijzen op de

„gedrukte stemming van den diamanthandel."

Maar nog erger onderging de „Maatschappij" den invloed van al deze ongunstige factoren tengevolge van de doorvoering van het systeem van *„oeconomisch beheer"*, waarop ik eenige bladzijden vroeger reeds wees. De gevolgen hiervan werden met de jaren erger. De inrichtingen aan het Roeterseiland waren meer dan dertig jaar oud en dus niet meer geheel modern te noemen, terwijl de nieuw opgerichte slijperijen voldeden aan de toenmalige eischen, die weliswaar bij de tegenwoordige achterbleven, doch op haar beurt de toestanden, die op de fabrieken der „Maatschappij" heerschten, verre achter zich lieten.

De Bestuurders zagen dit misschien niet zoo in, zij waren jong geweest toen de „Maatschappij" jong was en met haar waren zij oud geworden. Het blijft daarom mogelijk, dat gebreken, die elken buitenstaander onmiddellijk opvielen, het Bestuur ontgingen. Maar toen deze invloeden op de reputatie en op het winstcijfer ongunstig gingen inwerken, was het toch tijd geweest de oogen te openen voor de dreigende gevaren, die zouden voortvloeien uit eene bestendiging van den loop van zaken. Maar dat deden de Bestuurders van omstreeks 1880 niet, zij lieten Gods water over Gods akker loopen en het verwordingsproces woekerde voort en voort, zoodat de „Maatschappij" flink op weg was eene inrichting van den tienden rang te worden.

De kleinere fabrieken, in de laatste jaren bijgebouwd, maakten ook magere jaren door. In het verslag aan de Kamer van Koophandel over het jaar 1885 lezen wij, dat de

„molenverhuurders, die slechts een gering aantal plaatsen ter beschikking hebben en genoodzaakt zijn, de huur gelijken tred te doen houden met de eigenaren van groote fabrieken, geringere voordeelen van de exploitatie en moeite hebben, de concurrentie te blijven volhouden, indien zij niet tevens als werkgevers de werklieden aan hare inrichtingen weten te binden."

Dit laatste verschijnsel verdient wel onze attentie, het verklaart het streven dat zich destijds bij verschillende fabrikanten openbaarde, zelf eene fabriek te bouwen waarin zij, onafhankelijk van de groote molenverhuurderijen, hun diamant konden laten bewerken.

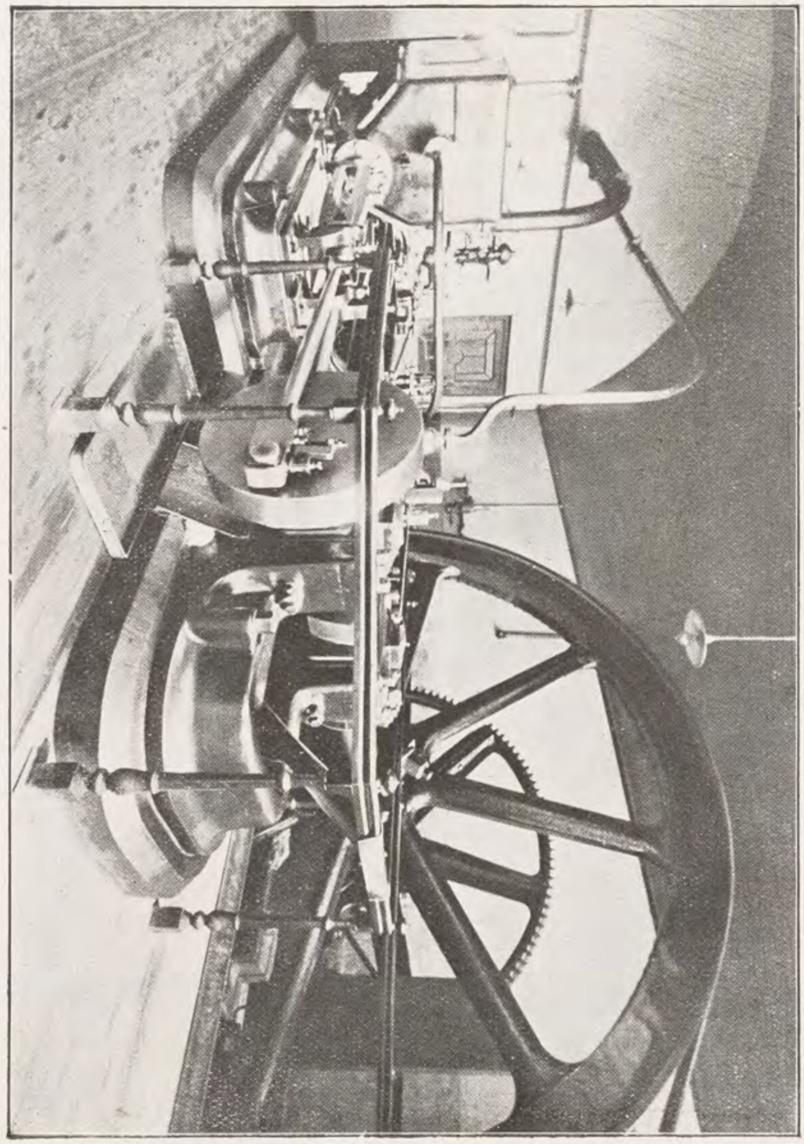
„Verschillende fabrieken werden in den loop der jaren bijgebouwd, zoodat bijna alle fabrikanten van beteekenis hun eigen fabriek bezitten. Zij, die alleen fabrieken bouwen, om uit den verhuur der plaatsen inkomsten te trekken, zonder aan het diamantvak verbonden te zijn, zagen zich genoodzaakt de huren belangrijk te verlagen."

Deze beschouwingen verdienen thans, 35 jaar later, zeker nog de aandacht. De door de fabrikanten omstreeks 1885 gestichte fabrieken bestaan voor het grootste gedeelte niet meer, doch een soortgelijk streven openbaarde zich sedert regelmatig van tijd tot tijd en vooral in den aanvang van deze eeuw scheen het, dat men meer en meer deze richting zou uitgaan. Niettemin heeft het eigenaardige systeem van molenverhuring, zooals dat door de „Maatschappij" in 1845 werd ingevoerd, zich tot op dezen dag in volle glorie weten te handhaven, wat ongetwijfeld als een bewijs van bruikbaarheid in de praktijk mag gelden.

Keeren wij na deze algemeene beschouwing terug naar de geschiedenis der „Maatschappij" zelve, die echter, na den Kaapschen tijd, allengs een beperkter gebied gaat bestrijken en voor den algemeenen gang van zaken van minder beteekenis wordt.

In 1883 werd hier ter stede eene wereldtentoonstelling gehouden, die, op grootsche wijze voorbereid, een schitterend succes werd in elk opzicht. Ook aan de diamantnijverheid werd een flinke plaats ingeruimd. Alexander Daniëls, Directeur van de Diamantslijperij *„Coster"*, een der toonaangevers uit de diamantwereld, nam als Voorzitter van de *„Commissie voor de collectieve tentoonstelling der diamantindustrie"* de leiding op zich en verzocht het Bestuur der „Maatschappij"

„de diamantindustrie, welke aldaar zal worden vertegenwoordigd, te willen steunen, zoowel geldelijk als door het exposeeren van werktuigen en gereedschappen van slijpers."

De tweede stoommachine, in 1885 aangekocht.

Het Bestuur besloot eene geldelijke bijdrage af te staan op voorwaarde

„dat de Maatschappij ter tentoonstelling op een of andere wijze vertegenwoordigd zal worden.”

Omtrent de wijze, waarop dit geschiedde, kon ik in de archieven niets vinden.

In dezen tijd is de oude stoommachine versleten en kan niet meer afdoende gerepareerd worden. De Heeren de Wit adviseeren

„eene nieuwe stoommachine met ketels volgens de tegenwoordige methode”

aan te koopen en vragen prijs aan voor zulk een stoommachine met twee ketels, de drijfwerken in de fabriek en verder bijkomend bouwwerk. In Januari 1885 wordt de machine bij de *„Koninklijke Fabriek van Stoomwerktuigen onder Directie van den Heer Hudig”* besteld, terwijl de

„oude machine, de wielen, ketels, condensor, luchtpomp etc.”

in Mei van dat jaar aan de firma B. J. Nijkerk worden verkocht. Tevens wordt eene locomobiel aangekocht

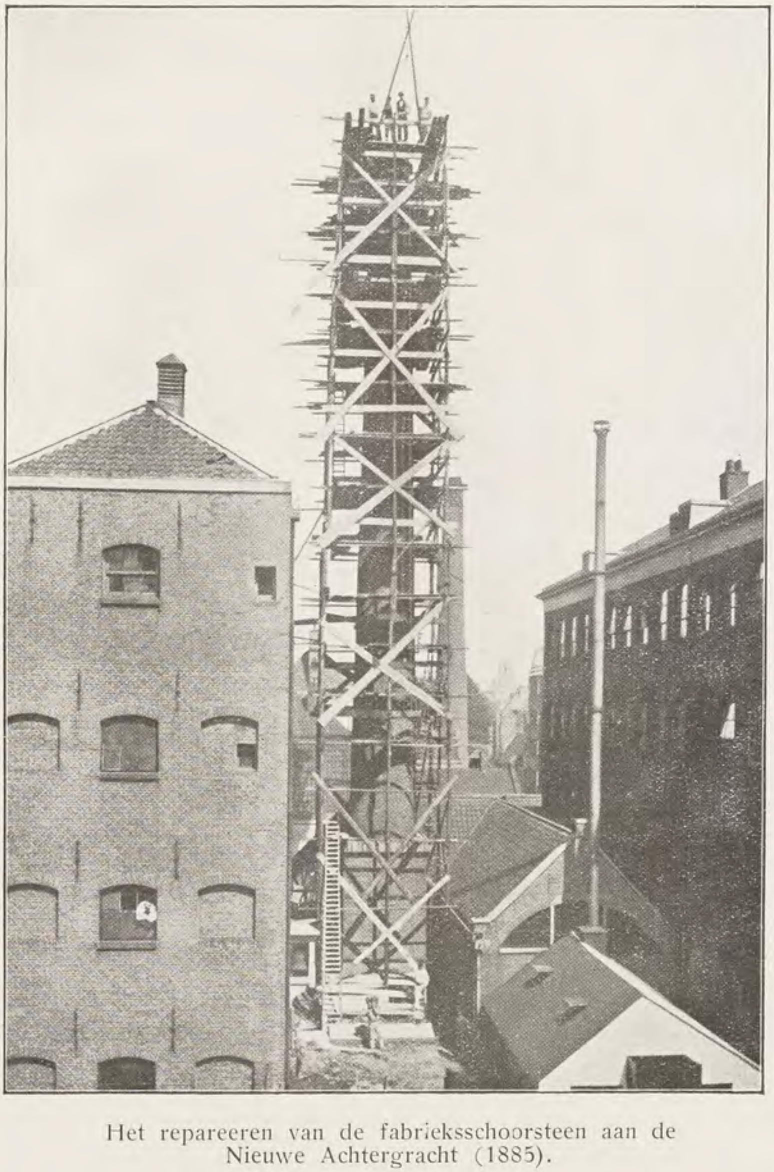
„om tijdens het sloopen en stellen der nieuwe machine en ketels de molens in beweging te brengen.”

De schoorsteen ondergaat eveneens de noodige herstellingen.

De nieuwe stoommachine functionneerde niet altijd naar genoegen, zij bleef negentien jaren in gebruik, doch reeds na enkele maanden vertoonde zich een scheur in den cylinder; in den zomer van 1886 had men veel last van warmloopen en het kolengebruik was buitengewoon groot in verhouding tot de stoomproductie.

Op 7 December 1885 was E. E. Rosen, Directeur-Secretaris der „Maatschappij” overleden. Zijn plaats in het Bestuur wordt ingenomen door zijn zoon L. Rosen (Juni 1886) eene veel minder krachtige persoonlijkheid, die op den duur niet opgewassen blijkt tegen de zware eischen, die de tijdsomstandigheden hem stellen. Behalve Rosen Jr. zetelen in dezen tijd in het Bestuur de Heeren:

S. W. JOSEPHUS JITTA, *President.*
M. Z. DRESDEN, *Vice-President.*
P. S. VAN MINDEN.
Mr. D. JOSEPHUS JITTA.

Het repareeren van de fabrieksschoorsteen aan de Nieuwe Achtergracht (1885).

De beide eerste Heeren hebben een schitterende conduitestaat bij de „Maatschappij", doch hun hooge leeftijd belet hen krachtdadig in te grijpen. Van deze vijf Bestuursleden is alleen Mr. D. Josephus Jitta nog in leven, de jonge rechtsgeleerde van toen is thans lid van den Raad van State.

Hoewel de Directeur-Secretaris er weinig voor voelde, wist D. Barendz, de eerste opzichter aan de fabriek Nieuwe Achtergracht — de naam Roeterseiland is in 1878 veranderd in Nieuwe Achtergracht — die in 1884 de plaats van zijn vader had ingenomen, door te zetten, dat de voorfabriek werd uitgebreid. Aan de zijde van de binnenplaats werden vier slijperszaaltjes van elk zestien molens bijgebouwd, welke volgens het nieuwe systeem (elke molen een eigen rad) werden aangedreven. In October 1887 is deze uitbreiding gereed, waarna de „Maatschappij" over 64 molens meer beschikt.

Van dezen tijd dateert ook het besluit

„bewaarplaatsen aan te wijzen, om de doppen des nachts door de slijpers in bewaring te doen geven zonder eenige verantwoordelijkheid van de Maatschappij. Dientengevolge is op iedere fabriek een brandkast geplaatst, die aan den eisch van dit besluit voldoet" (April 1888).

Het heen en weer dragen der doppen in *„doppenzakken"* van huis naar de fabriek en vice versa behoort daarmede tot het verleden.

In de notulen over het jaar 1888 lezen wij voor het eerst den naam S. Lehmans. Op de jaarvergadering van 5 Juni 1888 wordt deze aandeelhouder verkozen tot lid van de commissie belast met het nazien van de boeken en oefent eene, lang niet malsche, kritiek uit op het zuinige,

S. LEHMANS,
Directeur-Secretaris der Diamantslijperij-Maatschappij van 1891 tot 1914.

conservatieve, bureaucratische sleursysteem, dat destijds bij de „Maatschappij" hoogtij vierde.

In 1889 scheen de ongunstige toestand wel zijn hoogtepunt te hebben bereikt, nooit was de markt gedrukter, nooit was de stemming moedeloozer, nooit waren de loonen lager geweest dan toen.

„Wanneer wij de fabrieken als paddestoelen uit den grond zien rijzen" (zegt L. Rosen in zijn jaarverslag) „moet natuurlijk de buitensporige concurrentie haar invloed uitoefenen op onze belangen. Een terugblik werpend op het schitterend verleden van onze Maatschappij zien wij, niet zonder teleurstelling, op het zoo weinig bemoedigend resultaat van heden."

Op de andere slijperijen ging het trouwens even slecht. In den loop van 1889 moet opnieuw tot verlaging van de molenhuur worden overgegaan.

„De sluiting van eenige slijperijen is daarvan het gevolg. Andere bleven met verlies werken, in de verwachting, dat wanneer het aantal fabrieken zal zijn teruggebracht in overeenstemming aan de behoefte aan beweegkracht, de verhuurderij opnieuw winstgevender zal worden" (verslag aan de Kamer van Koophandel).

Deze gedachte ligt ook ten grondslag aan de volgende beschouwing van L. Rosen:

„Eene reactie op het gebied der diamantfabrieken, evenals zich nu reeds bij andere ondernemingen in zoo groote mate geopenbaard heeft, ligt in korten of langen tijd voor de hand"

en van dat sneuvelen der mededingers in den strijd om het bestaan wordt de uitkomst verwacht, terwijl geheel wordt voorbijgezien, dat deze op veel afdoender wijze kan worden verkregen door te breken met het bestaand systeem en de noodige verbeteringen en vernieuwingen in te voeren.

Tot overmaat van ramp wijzigt de *„de Beers Company"* omstreeks 1890 haar taktiek en overstroomt de markt met ruw. Eene aanzienlijke daling van ruw- en geslepenprijzen, met als gevolg daarvan een reeks faillissementen en werkloosheid, teistert de diamantwereld. Men kan bijna van een algemeenen stilstand der industrie spreken. De „Maatschappij" deelt in de algemeene misère; voor het eerst in al de jaren van haar bestaan kan zij geen dividend declareeren (Maart 1890). Het Bestuur overweegt, een der beide fabrieken te sluiten, doch ziet hiervan ten slotte af, om geen verdere verwikkelingen met het Fonds, waarmede men toch al op gespannen voet stond, uit te lokken.

De molenhuur wordt wederom verlaagd en bedraagt nu zestig cents per dag, dus ongeveer een derde van wat zij vijf en twintig jaar vroeger was. Daarbij komt, dat de kolenprijzen van f 6.60 per ton in 1886 tot f 11.75 zijn opgeloopen. Zoo komt het, dat er in 1890 met verlies wordt gewerkt.

„zoodat het onmogelijk is op den bestaanden voet de zaken voort te zetten.”

Het ging zoo ook niet langer. Er moest verandering komen.

Op 9 Juni 1891 hadden de periodieke bestuursverkiezingen plaats. Daarbij werden gekozen S. Lehmans, de oppositieman der laatste jaren en Mr. D. E. Lioni, kleinzoon en naamgenoot van een der vroegere bestuurders. Zij beiden hebben den moed gehad, met den sleur te breken en te trachten, door moderniseering te redden, wat anders zou zijn ten onder gegaan. In den beginne leek dit een vrijwel hopelooze taak, doch zij hebben zich door de moeilijkheden geworsteld. De opzichter D. Barendz had reeds eenige jaren daarvoor een plan uitgewerkt, dat de vernieuwing der bestaande inrichtingen beoogde, doch kon voor de verwezenlijking van zijne denkbeelden bij het Bestuur geen steun verwerven. Maar de beide nieuwe Bestuurders verklaarden zich bereid, de uiteenzetting van zijne plannen aan te hooren en de uitvoerbaarheid te overwegen. Op den avond, toen dit driemanschap voor den eersten keer beraadslaagde, vond de wedergeboorte van de Diamantslijperij-Maatschappij plaats.

Toen het er op aankwam, voor deze plannen steun te verwerven bij de overige Bestuursleden en de aandeelhouders, stuitten zij op heftigen tegenstand. L. Rosen wilde zijn lievelingsdenkbeeld, liquidatie, niet loslaten. Doch de Heeren Jitta en Dresden verklaarden zich bereid, indien tot reorganisatie zoude worden besloten, daartoe mede te werken naar hunne beste krachten.

Voorloopig wisten de beide nieuwe Bestuurders gedaan te krijgen, dat het liquidatieplan werd opgeschort; daartoe meenden zij, kon men nog altijd komen. Doch de sluiting van de fabriek in de Zwanenburgerstraat, waarvoor de Directeur-Secretaris thans weder veel scheen te voelen, meenden zij op den duur niet te mogen ontraden. Nog in diezelfde maand Juni (1891) wordt deze fabriek voorgoed gesloten.

De toestanden waren daar allertreurigst. S. Lehmans moest zelf erkennen,

„dat de klachten van de molenhuurders niet ongemotiveerd zijn. De gebouwen zijn oud en het systeem der molens is niet volgens

de eischen van den tijd. Wil de Directie, dat de verplaatsing van de molenhuurders van de eene naar de andere fabriek slaagt, dan behoort zij te zorgen, dat diegenen die zij verplaatsen moet, in eene inrichting komen, waar zij zich beter en aangenamer gevoelen dan op hun vorige werkplaats."

Daarmede wordt bedoeld, dat, wanneer de fabriek Zwanenburgerstraat gesloten zou worden, de fabriek aan de Nieuwe Achtergracht op moderne wijze moest worden ingericht om bevredigende resultaten te kunnen afwerpen. Want daar, op de Achtergracht, was de toestand al even erg.

Een schel licht op de toestanden, zooals die op de fabrieken der „Maatschappij" hebben geheerscht, werpt de *„Enquête gehouden door de Staatscommissie benoemd krachtens de Wet van 19 Januari* 1890" de *„fabrieksenquête"*. Voor de Commissie verscheen ook Mr. Lioni, die verscheidene grieven der slijpers opsomde, waarvan de voornaamste was

„over tijdverlies tengevolge van de oudere constructie, die bij de Maatschappij nog in zwang was." Hij verklaart „dit te hebben onderzocht met den heer Lehmans en wij kwamen tot de conclusie dat de toestand veranderd moest worden. Wat licht, lucht en ligging betreft, was de fabriek goed, maar de constructie was oud en ging daarom gepaard met tijdsverlies voor de slijpers."

De roosjesslijper Jacob Davidson, later Bestuurder van den A. N. D. B. en sedert overleden, verklaarde

„de fabriek op de Nieuwe Achtergracht is in alle opzichten een van de ongunstigste, die mij bekend zijn. Als een bovenriem breekt, wordt alles wat er tusschen komt vermalen, wanneer men niet tijdig den riem kan afwerpen."

Hij vertelt verder:

„Er zitten op deze fabriek te veel werklieden in één locaal, zoodat zij zich moeilijk kunnen bewegen. Bovendien is de fabriek ontzettend smerig"

en daarover wijdt hij in détails uit. Vooral over het gebrek aan privaten op elke verdieping beklaagt hij zich. Van het leven van een diamantslijper uit het jaar 1891 hangt hij het volgende sombere tafereel op:

„De diamantslijper, die 's morgens op tijd begint, zit onafgebroken twaalf uur voorovergebogen op zijn bank, bij winterdag gedurende verscheidene uren met een gasvlam voor het gezicht, bij donkere dagen soms den geheelen dag in dezen toestand. Het eten wordt gebruikt tusschen het werk door, terwijl de werkman zich den tijd niet gunt om zelfs maar even zijne handen te reinigen. Dat kan toch niet gezond zijn. In den laatsten tijd zijn er molenverhuurders, die 12, 13, 14, 15 en 16 uren laten draaien".

Het is wel eens nuttig dit te vermelden, ter illustratie van het verschil tusschen 1891 en 1920.

Deze Augius-stal moest door het nieuwe Bestuur gereinigd worden. Maar eer het naar den bezem kon grijpen, moest eerst door de aandeelhoudersvergadering worden uitgemaakt, of men zou liquideeren, dan wel tot reorganisatie overgaan.

De buitengewone vergadering van aandeelhouders, op 1 September 1891 gehouden, is zeker van buitengewoon belang geweest. Van den uitslag hing niet meer of minder af dan het voortbestaan der Vennootschap. Het was een zware strijd tusschen vooruitgang en behoud, tusschen durf en Jan Saliegeest, die daar moest worden uitgevochten, doch de mannen van de nieuwe ideeën wonnen het pleit. Daarop werd besloten, de fabriek in de Zwanenburgerstraat niet meer te openen doch deze te verkoopen, terwijl de fabriek aan de Nieuwe Achtergracht gemoderniseerd zou worden. L. Rosen meende onder deze omstandigheden niet langer in zijne functie te kunnen blijven; op 12 September 1891 bood hij schriftelijk zijn ontslag aan. Het bestuur bestond thans uit:

S. W. JOSEPHUS JITTA, *President.*
M. Z. DRESDEN, *Vice-President.*
S. LEHMANS, *Directeur-Secretaris.*
Mr. D. E. LIONI, *Commissaris.*

Thans kon de reorganisatie een aanvang nemen, de aandeelhoudersvergadering had het Bestuur hiertoe machtiging verleend.

Tegelijk met deze oplossing, de „Maatschappij" zelf betreffend, werd ook de *„Fondskwestie"* tot een einde gebracht. Het Fonds, sedert 1850 in functie, was sedert eenige jaren noodlijdend geworden, doordat het meer uitkeerde dan het ontving. Op den duur moest dit spaak loopen. Jaar op jaar wendde het Fonds zich tot de „Maatschappij" met verzoek de tekorten bij te passen en was daardoor een blok aan het been van de Vennootschap geworden. Ook de werklieden zouden zich gaarne hebben onttrokken aan de lastige beperkingen, die het lidmaatschap van het Fonds hun oplegde. De verouderde bepalingen beletten hen nog steeds, op andere fabrieken te werken. En voor de „Maatschappij" was het nut van dit verbod vrijwel problematisch geworden tengevolge van de gewijzigde toestanden.

Toen nu, op 1 October 1891, de achterfabriek aan de Nieuwe Achtergracht tijdelijk zou worden gesloten, om de voorgenomen vernieuwing te ondergaan, verzetten de fonds-

leden zich daartegen, want, beweerden zij, door verplaatsing van de achterfabriek naar de voorfabriek zouden zij de voorschriften van het Fonds overtreden en hunne rechten verspelen, omdat zij op eene „andere" fabriek zouden werken. Het conflict, dat al eenige jaren in de lucht had gehangen, werd daardoor acuut.

Van beide zijden wilde men een einde aan de zaak maken. Op 26 October 1891 had eene bijeenkomst van partijen plaats, waarbij Mr. C. A. Cosman als rechtsgeleerd raadsman voor de „Maatschappij" optrad en Mrs. Pijnappel en van Anrooy voor het Fonds. De onderhandelingen duurden volle twee maanden, want er vielen heel wat kwesties op te lossen. Op den tweeden Kerstdag van het jaar 1891 kwam men tot overeenstemming. Het Fonds zou ontbonden worden en het geld onder de leden verdeeld, nadat de „Maatschappij" een gedeelte van wat zij in den loop der jaren als extra-donatie in de kas van het Fonds had gestort, zou hebben terugontvangen. Het had heel wat moeite gekost over de grootte van het bedrag, aan de „Maatschappij" uit te keeren, tot overeenstemming te komen. De leden ontvingen ongeveer zeshonderd gulden ieder, doch de meesten hebben daar niet veel aan gehad. Oude schulden, tegenspoed in zaken, enz. droegen er toe bij, dat dit kleine kapitaaltje hun meestal heel vlug door de handen is gegaan.

Op 8 April 1892 was de liquidatie voltrokken, een twistappel van jaren her was verdwenen, de laatste band met het *„ancien régime"* was verbroken, de koopdwang (of, zooals men destijds zeide, *„gedwongen winkelnering")* was opgeheven en een nieuwe tijd werd ingeluid.

1891-1905. REORGANISATIE EN UITBREIDING.

De jaren, die nu kwamen, stonden in het teeken van vernieuwing en uitbreiding. Van de oude, uitgewoonde, uitgemergelde fabriek moest eene inrichting gemaakt worden, die aan de moderne eischen voldeed. Dit kon niet in eens geschieden; moeizame arbeid van jaren en jaren was daarvoor noodig en geëindigd was deze taak eigenlijk nooit. Maar er werd onmiddellijk begonnen met lust, goeden moed en voortvarendheid.

Op 1 October 1891 werd de achterfabriek tijdelijk gesloten. Voor de algeheele verbouwing van het inwendige werd een bestek opgemaakt, de inschrijving had plaats en de gunning werd verleend aan de aannemersfirma G. Boon, (30 Oct. 1891) terwijl de ingenieursfirma W. C. & K. de Wit belast werd met het maken van het ontwerp voor en het bestellen van de molens, het drijfwerk, de verwarmingstoestellen, enz. enz. Van de oude binnenboel bleef niets, maar ook hoegenaamd niets, over; alleen de oude muren en de steunbalken bleven staan. Op 15 April 1892 wordt de gerestaureerde achterfabriek heropend

> „en geroemd om hare praktische inrichting, waar de juwelier gelegenheid heeft zijn geheele bedrijf uit te oefenen."

Vervolgens kreeg de voorfabriek haar beurt, ook zij werd inwendig geheel vernieuwd. Zoo geraakte de „Maatschappij" in het bezit van 278 moderne molens.

De nieuwe Directeur-Secretaris, S. Lehmans, formuleerde zijn streven in deze enkele woorden:

> „de Maatschappij stelt zich als hoogsten eisch goede inrichting en goed onderhoud."

Op dezen grondregel berustte alles wat hij deed. Tusschen deze opvatting en die van zijn voorgangers bestaat ongetwijfeld een hemelsbreed verschil.

Van een leien dakje ging het intusschen nog niet. Bij de opening van de nieuw-ingerichte achterfabriek, op 15 April 1892, waren 4 moderne slijperszalen met 158 molens aanwezig. Maar na de opheffing van het Fonds was het voor den werkman niet meer noodig, speciaal op de fabriek der „Maatschappij" te gaan werken, velen werkten liever elders. Van de 158 molens waren slechts 20 bezet.

Erg bemoedigend was dit begin niet, maar het Bestuur vertrouwde dat het op den duur wel beter zou gaan. En in deze verwachting bedroog het zich niet. Want al heel spoedig bleek, dat *„goede inrichting en goed onderhoud"* de ware middelen zijn om eene cliëntèle te winnen en te behouden. In Juni 1892, twee maanden na de opening, waren alle molens in werking.

Bij het verbouwen van de voorfabriek hield het Bestuur met nog een anderen factor rekening. Het wilde namelijk trachten er toe bij te dragen, een der groote misstanden op het gebied van de molenverhuring uit den weg te ruimen, althans te beperken. In de diamantindustrie werd namelijk ten opzichte van de bedrijfskosten een vreemd systeem gevolgd, dat waarschijnlijk in geen enkel ander vak bestaat of bestaan heeft; de bedrijfsonkosten werden door den werkman betaald en kwamen niet voor rekening van den fabrikant. Dit was een van de vele *„chinoiseries"*, waarvan het diamantvak voor een dertigtal jaren wemelde. Niet de fabrikant, maar de werkman trad op als molenhuurder en bewerkte de goederen van zijn patroon op een werkplaats, waar de werkgever niets te zeggen of te maken had. De nieuwe Directie der „Maatschappij" voelde het onjuiste, het onlogische van deze verhouding en besloot, eene verandering te brengen in de wijze, waarop de molens verhuurd werden, daar zij alleen van die zijde de kwestie kon benaderen.

Zij wilde het daarheen leiden, dat de juweliers en fabrikanten zelf de molens zouden huren en liet met het oog daarop, bij het verbouwen van de voorfabriek, kantoren, klovers- en snijdersateliers bouwen, teneinde den fabrikant in staat te stellen, zijn geheele bedrijf uit te oefenen op de slijperij zelf, in de onmiddellijke nabijheid van zijn kantoor. Tevens zou de juwelier in de gelegenheid worden gesteld, geheele slijperszalen of gedeelten daarvan op langeren termijn te huren, bijv. voor drie maanden, waardoor de werkman, huurder van één molen voor één dag, zou kunnen worden ontheven van de noodzakelijkheid, de molenhuur uit eigen zak te betalen. Natuurlijk gold dit alleen voor de grootere firma's,

de kleinere personeelen bleven in de gelegenheid werkgelegenheid te huren per dag en per molen. De eerste schuchtere stappen op dit nieuwe pad dateeren trouwens reeds van vroeger. In 1886 had het Bestuur, ziende, dat vele fabrikanten fabrieken gingen bouwen, reeds hetzelfde willen probeeren, maar had het moeten opgeven, deze ingrijpende verandering door te zetten tegenover den onvermijdelijken tegenstand, die nieuwe dingen altijd ondervinden. Maar na 1892 wordt het *„bloc-systeem"* (verhuur van molens *„en bloc")* consequent doorgevoerd, al werd het in den beginne meer gelaakt dan geprezen. Want de tijdgenoot meende, dat het op hetzelfde neerkwam als het beruchte *„reductiesysteem"*, de z.g.n. kwartjesvinderij, daarin bestaande, dat een deel van de molenhuur, door de werklieden betaald, meestal 25 cts. per dag, werd gerestitueerd aan den fabrikant-juwelier, waarbij de molenverhuurder als administreerend tusschenpersoon optrad. Hiertegen werd juist door het Bestuur der „Maatschappij" front gemaakt. Doch eerst veel, veel later zou men beginnen in te zien en te erkennen, dat de invoering van het „bloc"systeem een stap in de goede richting was.

Door deze nieuwe wijze van exploiteeren verwierf de „Maatschappij" zich een kern van vaste, groote huurders, waarvan de meesten haar sedert een kwart eeuw trouw gebleven zijn. Natuurlijk worden deze relaties, even beproefd als aangenaam, door de „Maatschappij" op hoogen prijs gesteld.

Nog voor het einde van het jaar 1892 slaagde het Bestuur er in, de fabriek Zwanenburgerstraat te verkoopen. In de gebouwen van deze oude slijperij werd de *„Toevlucht voor Onbehuisden"* gevestigd, eene philantropische inrichting onder beheer van Jhr. Tindal en A. C. Wertheim. Als de „Maatschappij" in Februari 1893 de opbrengst van dezen verkoop ontvangen heeft, meent de Directie, deze het beste te kunnen besteden aan het bouwen van een derde fabrieksgebouw aan de Nieuwe Achtergracht.

> „Wij bezitten een stuk grond en een huis, waarvan wij in December 1846 eigenaar werden, tusschen onze fabriek en de Amsterdamsche Omnibus-Maatschappij gelegen",

met deze woorden duidt S. Lehmans de plek aan, waar het nieuwe pand verrijzen zal. Deze uitbreiding had reeds in 1891 deel uitgemaakt van de plannen, doch de tijden waren toen nog niet rijp voor uitvoering. Ook het terrein had al eerder de aandacht voor bebouwing getrokken, o.a. in de jaren 1849 en 1872. Maar thans zou het er dan toch van

komen. En hoewel de onderneming veel riskanter was dan bij die vorige gelegenheden, immers, de „Maatschappij" was ternauwernood opgeleefd na de zware crisis van anderhalf jaar tevoren, toch durfden Bestuurderen de zaak wagen, overtuigd dat zij met het principe *„goede inrichting en goed onderhoud"* ook ditmaal goede resultaten zouden bereiken.

Er zou worden gebouwd

„een fabriek van 155 molens, voorloopig slechts in te richten met drie kamers van tezamen 114 molens, een nieuw portiershuisje, een nieuw kantoor voor ons personeel, een machinehuis, waarin onze locomobiel uit de Zwanenburgerstraat ons stoomkracht zal geven",

want de bestaande stoommachine bezat niet genoeg capaciteit, om ook voor deze nieuwe fabriek drijfkracht te leveren.

Tijdens den bouw van het derde fabrieksgebouw maakte de diamantindustrie weder een zorgelijken tijd door. Vanuit de Nieuwe Wereld dreigde een nieuw gevaar. Dertig jaar vroeger vreesde men voor verplaatsing der industrie naar Frankrijk, thans scheen het, dat New-York het toekomstige centrum der diamantbewerking zou worden. In de Vereenigde Staten waren de tarieven der invoerrechten voor tal van artikelen verhoogd, zoo ook voor geslepen diamant. Verschillende Amsterdamsche fabrikanten besloten toen, in New-York te laten slijpen, omdat de invoerrechten op ruw gelijk gebleven waren. Een ware exodus van werkgevers en werknemers naar de andere zijde van den Oceaan had plaats en hoewel later gebleken is, dat de Amerikaansche diamantindustrie niet zulk een geweldige vlucht genomen heeft als aanvankelijk werd gevreesd, in 1893 en 1894 wist men dat nog niet en beschouwde het verschijnsel met groote bezorgdheid. Het is trouwens nog niet zoo heel lang geleden, dat eene dergelijke ongerustheid kon worden waargenomen ten opzichte van Engeland en Zuid-Afrika. Zulke wolken schijnen altijd wel boven de Amsterdamsche diamantnijverheid te hebben gehangen.

Intusschen, het Bestuur der „Maatschappij" liet zich door al deze moeilijkheden niet uit het veld slaan. De uitbreidingsplannen gaan door, op 18 Maart 1893 wordt de bouw van het nieuwe fabrieksgebouw aanbesteed, de aannemers H. Rietsnijder & Zn., worden met den bouw belast en in den loop van den zomer wordt het gebouw opgetrokken en voltooid, waarna op 1 September (1893) de opening plaats vindt. De „Maatschappij" is dan weder in het bezit van 433 molens. Zij gaat sedert dit tijdstip tot de *„gemengde"* fabrieken behooren, waar naast de personeelen, die de Joodsche werkweek vol-

gen, ook de personeelen, die des Zaterdags werken, hunne intrede doen. Met het stilstaan op Zaterdag is het van dien tijd af gedaan.

In 1893 waren ook de statuten gewijzigd. Het aandeelenkapitaal werd van f 330000.— op f 132000.— teruggebracht en de aandeelen van nominaal f 500.— op f 200.—. Hierdoor kwam het kapitaal in eene betere verhouding tot de werkelijke waarde van terrein en gebouwen. In 1903, toen een nieuw machinegebouw met stoommachine en electrische centrale werd opgetrokken, onderging het kapitaal eene uitbreiding en werd op f 210000.— gebracht. In 1912, toen de fabriek met 161 molens werd uitgebreid, werd het kapitaal vergroot tot f 250000.—. Op dit bedrag staat het aandeelenkapitaal nog heden, terwijl het bezit der vennootschap sedert 1904 geheel onbezwaard is.

Uit het volgende blijkt de vooruitstrevende geest van het Bestuur. Het stelde voor — dit was eenige jaren vóór het oprichten van den A.N.D.B. — een schafttijd in te voeren. Dit voorstel ondervond tegenstand van de bazen der vastgeldwerkers en van de knechten, die op eigen kosten werkten. Beide groepen gaven daarmede een bewijs van kortzichtigheid ten opzichte van hun lichamelijk welzijn. Het Bestuur liet toen een formeel referendum houden, waaraan alle op de „Maatschappij" werkende personen deelnamen. Het resultaat was, dat het schaft-voorstel verworpen werd, zelfs nadat het Bestuur verklaard had, bereid te zijn, het tijdverlies des avonds in te halen, opdat het aantal werkuren, destijds ruim zeventig per week, toch vooral niet zou verminderen. Het mocht niet baten. Eerst vijf jaar later werd de schafttijd ingevoerd. In 1897 verklaart S. Lehmans in het jaarverslag:

> „de door mij geuite wensch naar een schafttijd werd door de laatste groote staking vervuld en wanneer die schafttijd ook nog niet is, wat hij wezen moet, het beginsel heeft althans gezegevierd."

Al ging het de „Maatschappij" in de laatste jaren weer wat beter, dank zij de nieuwe richting, door haar ingeslagen, de algemeene toestand was nog even slecht als in 1890. De handel beleefde slechte tijden en de werklieden leden gebrek. Reeds in den zomer van 1894 werden te Antwerpen plannen gemaakt om een Internationalen Bond op te richten en November 1894 zou de verwezenlijking van een gedeelte dier plannen brengen. De algemeene werkstaking, de oprichting van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkers Bond en de vaststelling van een minimum-loontarief waren de eerste teekenen, dat ook in

dat opzicht eene kentering naderde. Sedert dien tijd komt de historie der diamantindustrie meer en meer in het teeken van deze steeds machtiger wordende arbeiders-organisatie te staan; vooral in de veelbewogen jaren 1894—1904 vinden wij de gebeurtenissen duidelijk in de geschiedenis der „Maatschappij" weerspiegeld.

Wij moeten thans even een kwart eeuw op onze geschiedenis vooruitloopen. Wij schrijven November 1919, het 25-jarig bestaan van den A.N.D.B. wordt luisterrijk gevierd. Van alle zijden wordt de organisatie in woord en geschrift gehuldigd. Ik zou slechts in herhalingen treden, door daar nog iets aan toe te voegen. Maar op één feit moet ik wijzen, dat de opvoedende kracht, die van den *„Bond"* is uitgegaan, treffend demonstreert. Op 19 November, den dag na de feesten, waren 's morgens vroeg geen tien personen afwezig op eene fabrieksbevolking, die de duizend nadert. Allen waren op hun post, blijmoedig napratende over de afgeloopen dagen en bewezen daarmede, onbewust, op welk hoog peil hun beschaving thans staat.

Nauwelijks was de groote staking voorbij, toen de „Maatschappij" zich opmaakte tot het vieren van een herinneringsfeest. Op 15 April 1895 bestond zij vijftig jaren. In het Rondeel, in dezelfde zaal waar de oprichting had plaats gevonden, had de feestelijke vergadering plaats. De Directeur, S. Lehmans, hield eene feestrede, die in druk is bewaard gebleven. Na hulde te hebben gebracht

> „aan twee grijsaards in ons midden",

(S. W. Josephus Jitta en M. Z. Dresden)

> „die op den eigen dag, op ditzelfde uur, in ditzelfde gebouw verschenen",

vijftig jaren van te voren, schetste de spreker in korte woorden het ontstaan en de geschiedenis der „Maatschappij", waarbij hij blijk gaf de oude archieven grondig te hebben bestudeerd. Het bleek hem echter, dat de

> „stof voor een overzicht zoo ontzaglijk uitgebreid (zou worden) dat (hij zich) tot enkele grepen moet bepalen."

Na de schitterende resultaten der eerste acht jaren herdacht en de daarop volgende feiten even te hebben aangestipt, hield hij eene vergelijkende beschouwing tusschen het toen en thans, waarbij de balans bijna steeds ten gunste van het thans doorsloeg. Vroegere Bestuurders, vroegere beambten werden herdacht, de vriendschappelijke relaties met enkele

firma's werden gereleveerd, de uitbreiding van het aantal molens te Amsterdam sedert 1845 werd nagegaan.

„Ten vorigen jare (1894) is ons gebleken, dat hier circa 7500 zitplaatsen bestaan, terwijl Antwerpen circa 2500 molens telt."

De moeilijke dagen, vier jaren tevoren beleefd, de verlaging der molenhuren sedert 1867, dit alles passeert de revue; ook Mr. Lioni wordt gehuldigd:

„Met en door U verkreeg ik den steun bij het Bestuur en bij de aandeelhouders en thans kunnen wij weer fier zeggen: onze Maatschappij is weer wat zij heden voor vijftig jaren was, de eerste onder de fabrieken."

Des avonds waren twee en twintig heeren, als gasten van den Directeur-Secretaris, feestelijk bijeen. Van dit gezelschap hebben slechts vier de vervlogen kwart eeuw overleefd, het zijn: notaris Hendrik Wertheim, Mr. D. Josephus Jitta, Mr. D. E. Lioni en D. Barendz.

In den herfst van het jubeljaar werd eene verbetering op de fabrieken der „Maatschappij" aangebracht, die de Directeur reeds in zijne feestrede had aangekondigd. Op 22 September 1895 werd de gasverlichting door electriciteit vervangen, waarvoor de stroom door de *„Maatschappij Electra"* geleverd werd. Op hygiënisch gebied bleek dit eene groote verbetering.

„Het hoofddoel, met den aanleg beoogd, hebben wij bereikt: de atmosfeer, door tal van gasvlammen zoo drukkend voor de werklieden, is belangrijk verbeterd."

De „Maatschappij" was thans weder een factor geworden, waarmede in diamantkringen rekening gehouden werd.

„De laatste groote staking (einde 1895) werd beëindigd door eene concept-overeenkomst, waarbij ook de slijperijen partij waren en aan het bestuur onzer Maatschappij werd de eervolle taak opgedragen de Vereeniging (van Slijperijen) in de Commissie van Vijf te representeeren, wier taak het was, het contract vast te stellen als resultaat van de concept-overeenkomst."

In zulke dingen was S. Lehmans groot; wanneer hij werd aangezocht als bemiddelaar bij geschillen op te treden — en dit was zeer vaak het geval — zag hij ook in de moeilijkste omstandigheden kans, eene bevredigende oplossing voor beide partijen te vinden en voor de praktijk bruikbaar te maken.

De *„Vereeniging van Eigenaren van Diamantslijperijen"*, waarvan in bovenstaand citaat sprake is, was opgericht, om-

dat de molenverhuurders thans ook de noodzakelijkheid van samenwerking gingen inzien.

Met de Gasfabrieken was het Bestuur in onderhandeling om gas geleverd te krijgen tot lageren prijs dan de particuliere verbruikers. In 1895 verbruikte de „Maatschappij" ± dertienhonderd gulden gas per maand en was zij reeds een van de allergrootste gasconsumenten van de stad. Vroeger had de firma de Bruin gas geleverd tot een lageren prijs. En de Antwerpsche industrie profiteerde nog van dit voordeel; de *„Imperial Continental Gas-Association"* te Antwerpen leverde haren grooten consumenten nog steeds tegen lager tarief. De pogingen, bij de Gemeente Gasfabrieken aangewend, leden schipbreuk. Toen in 1899 de algemeene gasprijs werd verlaagd, profiteerden de „Maatschappij" en de andere slijperijen daar eveneens van, doch van levering tegen gereduceerd tarief is nooit iets gekomen. Tot op den huidigen dag is het stelsel gehandhaafd gebleven, waartegen de Directie der „Maatschappij" meer dan twintig jaren geleden ageerde.

In 1896 verbetert de algemeene toestand in het diamantvak. De resultaten daarvan zijn ook bij de „Maatschappij" terdege merkbaar. Het Bestuur besluit, het aantal molens met 68 uit te breiden, door boven de beide voorfabrieken eene verdieping te bouwen. Op 29 November 1896 komt deze uitbreiding gereed, het aantal molens is dan op 501 gebracht.

In den aanvang van 1897 overlijdt de nestor der Bestuurderen, S. W. Josephus Jitta. Bij zijn uitvaart

> „heeft Uw Bestuur U vertegenwoordigd en aan zijn graf werd door spreker (S. Lehmans) welverdiende hulde gebracht. Noode moeten wij hem missen, doch zijn aandenken zal zegenend bij ons bewaard blijven."

Enkele weken later overleed ook M. Z. Dresden, na meer dan dertig jaren in het Bestuur te hebben gezeteld. Met hem verdween de laatste van de oprichters der „Maatschappij". In zijn plaats werd tot Bestuurslid benoemd de Heer J. P. Salomons (Mei 1897), terwijl Mr. Lioni tot President werd verkozen.

De toestand in de industrie wordt gunstiger, de invoerrechten op geslepen in de Vereenigde Staten, eenige jaren van te voren op 25 % gebracht, worden tot 10 % verlaagd. In 1895, bij zijne jubileums-rede, had de Directeur-Secretaris dit reeds voorspeld.

> „Zoudt gij denken", had hij gevraagd, „dat het handhaven van de 25% voor Amerika een houdbare toestand is? De smokkelhandel wordt erdoor in de hand gewerkt en waar men vroeger hier en in Antwerpen op lange termijnen kocht, moet men nu de grondstof

Een der slijperszalen, in 1896 gebouwd.

contant koopen, het arbeidsloon dadelijk betalen en benevens de goede en bruikbare ook de andere artikelen verwerken. De steun van hooge invoerrechten moge voor eenigen tijd heilzaam werken, op den duur moet hij falen."

Het einde van het jaar 1897 bracht nog een oogenblik van grooten schrik. Op Woensdag 2 November, des morgens, brak de as van de stoommachine. Gelukkig hadden er geen persoonlijke ongelukken plaats. Vier dagen later werkte de fabriek weer, er stond een hulplocomobiel op de binnenplaats, die de „Maatschappij" van de firma C. Koning had gehuurd en de houten loods, waarin deze moest worden ondergebracht, was ook reeds klaar. Van deze locomobiel beleefde het personeel niets dan verdriet. Er deugde letterlijk niets aan. Negen weken duurde het, eer de nieuwe as uit Duitschland ter plaatse aanwezig was. In die negen weken werd dag en nacht geploeterd om het bedrijf gaande te houden. Dat dit gelukte, was alleen te danken aan de kranige wijze, waarop het personeel zijn moeilijke taak vervulde.

De oorlog tusschen Spanje en de Vereenigde Staten (voorjaar 1898) had eenige maanden van slapte der werkzaamheden tot gevolg. Na de overwinning der Amerikanen trad spoedig verbetering in. Er kwam zelfs heel veel vraag naar geslepen, speciaal van Amerikaansche zijde. De uitvoer naar dat land steeg aanmerkelijk en er brak eene periode van voorspoed aan, die ook gedurende het jaar 1899 aanhield.

„Ik zou niets dan goeds kunnen zeggen" (aldus het laatste jaarverslag in de scheidende eeuw) „ware het niet, dat een donkere stip aan den horizon zichtbaar werd, die zich allengs tot een wolk ontwikkelde en een toestand deed geboren worden, waarvan niemand de gevolgen, ook voor onze vennootschap, kan overzien."

De Boerenoorlog was begonnen, de diamantmijnen vielen binnen het terrein van den strijd, de ruwaanvoer was stopgezet, handel en industrie kwijnden en de werkloosheid was groot. Het aantal werkloozen overschreed de drieduizend en op de „Maatschappij" werkte minder dan de helft van het aantal molens, dat in den aanvang van het jaar in gebruik was geweest.

De ondersteuning was ditmaal beter geregeld dan in het jaar 1871. Reeds op 7 Januari 1900 stelde het Bestuur voor

„uit de kas der vennootschap, gedurende drie maanden, een som voor de Commissie voor werklooze diamantbewerkers beschikbaar te stellen."

Er werd minder gepraat en meer gedaan dan in 1871.

„Hopen wij, dat het ontzet van Kimberley althans dit voordeel moge hebben, dat de werkloosheid spoedig geëindigd zij",

met dezen wensch eindigt de Directeur-Secretaris zijne weinig opgewekte beschouwing.

In Augustus 1900 brak een conflict uit tusschen A.N.D.B. en A.J.V. Het ging ditmaal tegen de hooge prijzen, die de werknemers moesten betalen voor de boort, die zij bij het slijpen noodig hadden. De oplossing werd gevonden door het vaststellen van den *„boortabel"*. De werkman zou voortaan nooit meer dan f 2.50 per karaat boort behoeven te betalen, ook al stond dit artikel hooger genoteerd. Deze oplossing was te danken aan S. Lehmans, die als bemiddelaar tusschen beide partijen optrad. In het jaarverslag over 1900 releveert hij zijne bemoeiingen in de volgende bewoordingen:

„Door eene commissie uit de vereeniging van eigenaren (van slijperijen) waren vergeefsche pogingen aangewend, om de strijdende partijen tot elkaar te brengen en toen die pogingen herhaalde malen hadden schipbreuk geleden, werd Uw Directeur aangezocht, als bemiddelaar op te treden. Hij aanvaardde deze taak, omdat hij meende, als vertegenwoordiger der oudste Maatschappij dit niet te mogen terugwijzen, ofschoon hij zich niet mocht ontveinzen, dat deze taak moeilijk was. Het prestige, dat Uwe Maatschappij bezit, was zijn grootste kracht en het is hem gelukt eene regeling tusschen de brillantjuweliers en de werklieden tot stand te brengen en die spoedig daarna te doen volgen door eene afdoende beslechting van den strijd tusschen de roosjesjuweliers en hunne werknemers. De resultaten, door mij verkregen, dank ik aan de positie, die ik bij deze Maatschappij inneem en zijn zeker wel de aangenaamste die ik, sedert ik de eer heb Uw Bestuurder te zijn, heb bereikt."

De tijd heeft de bruikbaarheid van den boorttabel bewezen. Ten spijt van de geweldige veranderingen, die de laatste twintig jaren teweegbrachten, staat deze regeling nog recht overeind. Zeker mogen wij niet verzwijgen, dat de opzichter D. Barendz den Directeur-Secretaris bij het ontwerpen van het principe, dat aan den boorttabel ten grondslag ligt, heeft geassisteerd. En dat het Bestuur van den A.N.D.B. den arbeid van den bemiddelaar wist te waardeeren, bleek wel uit de aanbieding van de prachtige groote foto van het destijds pas in gebruik genomen Bondsgebouw aan de Fransche Laan. Deze foto prijkt nog altijd in het kantoor der „Maatschappij".

Zoo naderde de dag, waarop het tien jaren geleden was, dat S. Lehmans en Mr. D. E. Lioni hun arbeid begonnen waren. Wel mochten zij met voldoening terugzien op wat zij hadden tot stand gebracht en verklaren

„dat de toestand van onze Maatschappij zeer gezond is in vergelijking met tien jaar geleden. Wanneer ook ik (S. Lehmans) met mijne beste krachten heb bijgedragen, den toestand gezond en hecht te maken, de steun van aandeelhouders, mij geworden en bovenal de bijstand van het personeel en in de eerste plaats van mijnen vriend, den eersten opzichter D. Barendz, zijn de hoofdfactoren, dat ik deze resultaten mocht bereiken."

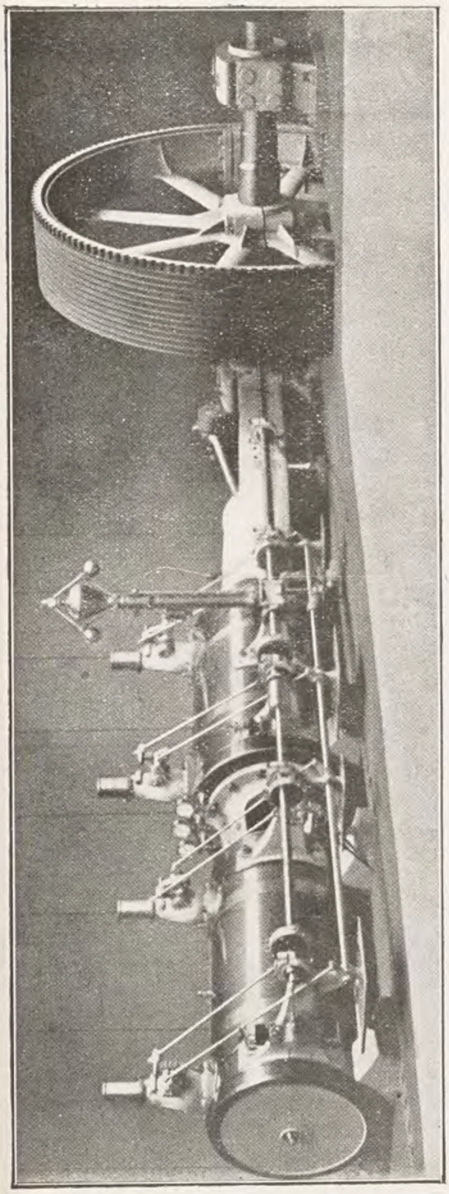
De toon der jaarverslagen is weder majeur geworden, het principe *„goede inrichting en goed onderhoud"* had gezegevierd en het lag geheel in den geest der mannen, die dit principe huldigden, niet op de behaalde lauweren te gaan rusten, doch steeds weder nieuwe plannen te ontwerpen en uit te voeren ter verbetering van het geheel.

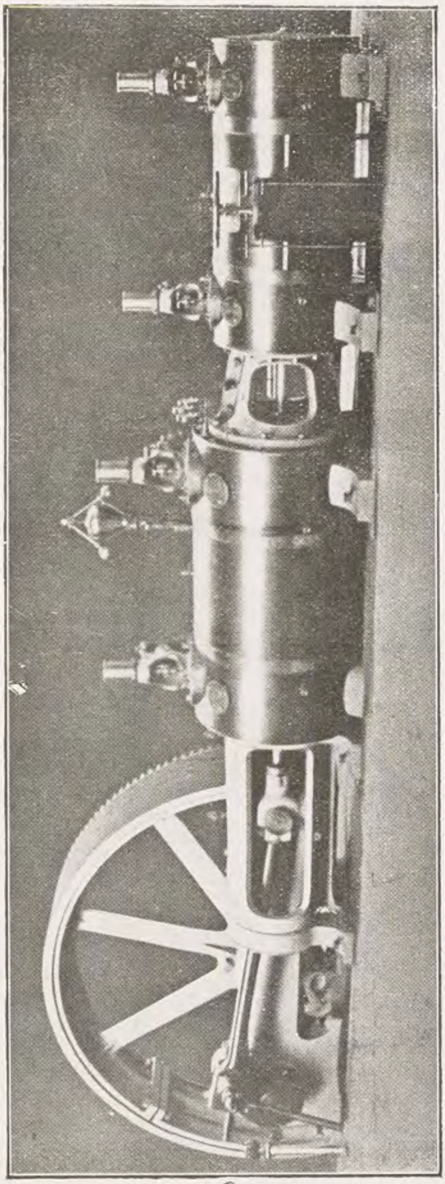
In 1902 zou het contract met de Maatschappij *„Electra"* voor levering van electrischen stroom ten einde zijn; dan

„moet gekozen worden tusschen eigen beheer, Gemeenteleiding of Electra".

Deze woorden eischen eenige verduidelijking. Reeds sedert eenige jaren hield het Bestuur zich bezig met een veelomvattend plan. Het wilde de stoommachine, waarover het niet bijzonder tevreden was, vervangen door eene moderne machine. De opzichter D. Barendz had, in verband met deze plannen, in 1900 een bezoek aan de Wereldtentoonstelling te Parijs gebracht, waar onder andere eene machine van de *„Anciens Ateliers de Construction van den Kerchove Soc. Anonyme"* te Gent was geëxposeerd. In het door hem uitgebrachte rapport vinden wij een aantal redenen van technischen aard opgesomd, waarom hij deze machine zou prefereeren. Het advies van de firma De Wit werd ingewonnen; deze meent het aanschaffen van deze machine wel te kunnen aanbevelen. Waar echter het terrein te vinden, waarop een nieuw machinegebouw annex ketelhuis zou kunnen worden opgetrokken en in welk gebouw tevens plaats zou zijn voor eene eigen electrische centrale? Want men helde meer en meer over tot het plan de electriciteit, voor het bedrijf benoodigd, zelf te gaan produceeren. Het eenige geschikte terrein lag ten Oosten van de fabrieken en behoorde aan de firma B. J. Nijkerk, dezelfde firma, van welke reeds in 1845 grond gekocht was. De onderhandelingen, met de oude buren begonnen, slaagden voorloopig niet.

Doch de zaak was inmiddels minder urgent geworden, want de Maatschappij „Electra" had de „Maatschappij" in de gelegenheid gesteld, haar contract voor drie jaren te verlengen. Zoodoende had men tot 1905 den tijd met het uitvoeren van

De Kerchove-stoommachine.

de technische plannen. Dit uitstel beteekende echter allerminst afstel, want langer zou de bestaande stoommachine het zeker niet uithouden. De vraag

„kan onze stoommachine nog vier jaar voldoende diensten presteeren"

was weliswaar door de firma De Wit in bevestigenden zin beantwoord, voordat men tot vernieuwing van het contract met „Electra" was overgegaan, maar daarna zou er wel eene definitieve verandering moeten komen. Om de laatste levensjaren van de stoommachine te verlichten, werden proeven overwogen met oververhitten stoom en met Limburgsche kolen. Doch de verwachtingen waren van dien aard, dat daarop niet verder werd ingegaan. Later, in 1917 en 1918, moesten de Limburgsche kolen en de aangeblazen vuren toch gebruikt worden, *„Not kennt kein Gebot"*... maar in 1901, in dien goeden, ouden tijd, toen men voor geld en goede woorden nog alles kon krijgen, behoefde dit nog niet.

In de drie jaren, die aan het bouwen van de nieuwe machine-installatiën vooraf gingen, vielen nog enkele feiten voor, die ik even moet releveeren. In de eerste plaats de uitsluiting, die de diamantindustrie gedurende het eerste kwartaal van 1902 tot stilstand bracht. Bij dergelijke conflicten spon de „Maatschappij" geen zijde, stilstaan beteekende derving van ontvangsten, doorgaan van kosten en dus verlies. De positie van den neutrale was ook toen niet altijd benijdenswaardig.

„Het noodlottig verschil tusschen A. J. V. en A. N. D. B. gaat weliswaar over onze hoofden heen, doch wij voelen het in onze beurs"

zegt de Directeur-Secretaris.

Een experiment, door de Directie omstreeks 1900 genomen, verdient evenzeer onze aandacht. Sedert geruimen tijd hield zij zich bezig met proefnemingen ter verbetering van het nuttig effect der verstellers-gaspitten. Het was haar namelijk bekend, dat het verwarmend vermogen van gas door toevoeging van lucht kon worden verhoogd. Daarbij werd de vlam van lichtgevend, kleurloos. De verstellers wilden van het nieuwe gas niets weten en de Directie kon niet ontdekken, waaruit hun tegenzin voortsproot. Zij meende aanvankelijk, dat de mengverhouding van gas en lucht niet constant gehouden kon worden, tengevolge van onregelmatigen druk van het stadsgas, maar dat was de ware reden niet. In ieder geval, de proefnemingen met luchtvermenging moesten gestaakt worden, totdat eenige jaren later, in Juni 1902, de Heer A. van Vries-

land, sedert overleden, de Directie tot nieuwe proefnemingen wist te bewegen met een toestel, dat aan de eene zijde gas uit de straatpijp, aan de andere zijde lucht oppompte en beiden in constante mengverhouding in de binnenleidingen perste,

„waardoor het gasverbruik 40 à 50% minder (zou) zijn bij gelijk warmtevermogen" terwijl het „voor de oogen der verstellers veel heilzamer is. Professor Straub en Professor Ernst Cohen verklaarden de meest gunstige indrukken te hebben verkregen."

Maar de verstellers bleken er opnieuw tegen gekant, zoozeer zelfs, dat zij in een der grootste personeelen — het personeel werkt nog op de „Maatschappij", al zijn het waarschijnlijk niet meer dezelfde verstellers — het werk neerlegden. En toen bleek, dat de tegenzin der verstellers te verklaren viel uit het simpele feit, dat de doppen bij het nieuwe systeem in een andere tint verkleurden: het oog van den versteller moest zich eene jarenlange gewoonte ontwennen en daartegen verzette zich het *„lichamelijke conservatisme."*

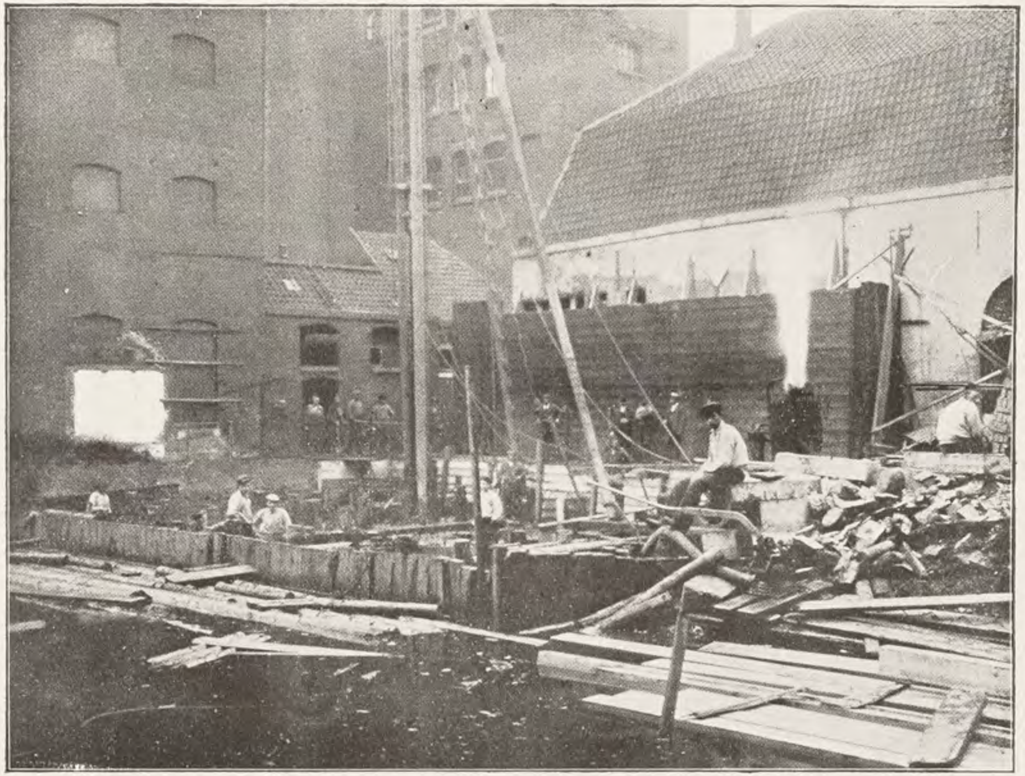
Het mag hier wel gezegd worden, dat het vooral aan de overredingskracht van den Heer Jan A. van Zutphen te danken was, dat de verstellers hun verzet opgaven. Spoedig geraakten zij overtuigd van de superioriteit van het nieuwe gas, vooral toen zij bemerkten, dat het voor hun kostbaarste instrument, hun oogen, veel beter en aangenamer was dan de oude lichtgevende vlam.

Het lichtlooze gas werd zóó populair, dat de verstellers op de andere slijperijen op de invoering daarvan aandrongen. Sommige slijperijen, die de groote aanschaffingskosten van hett oestel Van Vriesland niet wilden maken, gebruikten gascomfoortjes, Bunsenbranders etc. voor het beoogde doel. De „Maatschappij" had weder een mooi succes te boeken.

„Onze Maatschappij heeft het genoegen, dat wanneer nieuwigheden op het gebied der diamantindustrie voorkomen, zij allereerst wordt aangezocht, die in te voeren."

Het toestel Van Vriesland is vijf jaren in gebruik gebleven, daarna werd overgegaan tot het in gebruik nemen van de nu nog bij de „Maatschappij" in gebruik zijnde branders.

Zoo naderde het jaar 1903, voor de „Maatschappij" ongetwijfeld van groot belang, want in dat jaar werden de omvangrijke bouwwerken aangevangen, waarover wij hierboven spraken. In Januari waren de onderhandelingen met de firma Nijkerk over den verkoop van het bewuste terrein hervat en tot een goed einde gebracht. Op 18 April wordt de definitieve prijsopgave der stoommachine uit Gent ontvangen.

Fundeeringswerken van het nieuwe machinegebouw (1903).

Vervolgens draagt het Bestuur de firma De Wit op, de stoommachine te bestellen. Ook ontvangt de firma De Wit opdracht, drie ketels te bestellen bij *„Werkspoor"*. Op 9 Juni wordt de bouwvergunning verleend. Twee dagen daarna heeft de aanbesteding van het machinegebouw plaats. Dit werk wordt gegund aan de aannemersfirma M. Deutekom Jr. In den loop van den zomer wordt het gebouw voltooid. De machine en de ketels worden vervolgens aangevoerd en gemonteerd.

Toen alles gereed was, in den winter van 1904, brak de groote uitsluiting uit, die tot 17 Juni duurde. De indienststelling van de nieuwe machine moest worden uitgesteld, de Directie, door den ernst van het oogenblik met zorg vervuld, dacht over heel andere dingen. O.a. besloot zij in Maart 1904 de winstuitkeering over het afgeloopen jaar voorloopig uit te stellen, want zij wist niet hoelang het conflict zou duren en welke gevolgen daaruit zouden voortvloeien. Eerst in Juni, na het hervatten der werkzaamheden, werden de aandeelhouders in de gelegenheid gesteld, hunne dividendbewijzen te verzilveren.

Na het eindigen van de uitsluiting werd de nieuwe machine in gebruik genomen. De overbodig geworden locomobielen werden in de kelderverdieping van het nieuwe machinegebouw als reserve ondergebracht. De Kerchove-machine had hun hulp niet noodig om de drie fabrieken in beweging te brengen. Een zestal jaren daarna zou zij nog een vierde fabrieksgebouw en eene electrische centrale van drijfkracht voorzien. Het driejarig contract met *„Electra"* liep ten einde, de uitvoering van het tweede gedeelte van het technische wijzigingsplan, het *„electrische gedeelte"*, moest plaats hebben. Dit bestond daarin, dat twee dynamo's, door de stoommachine in beweging gebracht, stroom zouden leveren voor het verlichten van de geheele inrichting en het aandrijven van eenige motoren.

De uitvoering van dit werk werd opgedragen aan de firma Groeneveld van der Poll & Co., met welke de „Maatschappij" reeds van 1895 af in relatie stond. En dat zij zich van deze taak op uitmuntende wijze heeft gekweten is thans, na vijftien jaren, wel gebleken. Nog verklaart ieder deskundige, dat de electrische centrale en de Kerchove-machine blijven voldoen aan de allerhoogste eischen der moderne techniek. En in de moeilijke jaren 1917, 1918 en 1919 heeft het voortreffelijk functionneeren der stoommachine en der electrische toestellen de zware taak, het in stand en in gang houden van het geheel, ongetwijfeld aanzienlijk verlicht.

Op 24 September 1905 ving het officiëele winterseizoen

aan, dien avond voor het eerst was het licht, door de fabrieken der „Maatschappij" naar alle zijden uitgestraald, een product van eigen kracht. Wel mocht het Bestuur met trots dien imposanten frontgevel aanschouwen, die zeker geen aanspraak mag doen gelden op artistiek-bouwkundig schoon, doch door zijne uitgebreidheid eerbied moet afdwingen voor hen, die de „Maatschappij" met nieuw leven hadden weten te bezielen.

De papieren plannen van het jaar 1891, zij waren thans verwezenlijkt.

1905-1914. DE JAREN VOOR DEN OORLOG.

In 1903 had de „Maatschappij" zich naar het Oosten uitgebreid, thans richtte zij hare blikken naar het Westen. Niet om terrein te koopen, want daartoe was geen gelegenheid, maar om twee zolders te huren boven de Tramremise (Augustus 1905). In December kwam daar nog een derde zolder bij. Op deze zolders werden slijpersateliers en eene zagerij ingericht voor de firma's M. J. Vigeveno en D. S. Granaat.

De sanitaire en hygiënische inrichtingen werden uitgebreid. De oude machinekamer der locomobielen werd gedeeltelijk voor waschlokaal, gedeeltelijk voor schaftlokaal ingericht.

De algemeene toestand was, onmiddellijk na de uitsluiting van 1904, zeer goed geworden. Tot November 1907 duurde deze voorspoedige tijd. In deze jaren werd het *„Diamantbewerkers Koperen Steelenfonds Nieuwe Levenskracht"* opgericht.

> „De Directeur", zoo lezen wij in het jaarverslag over 1906, "deelt mede, dat de Heer Jan A. van Zutphen zijne brochure „Strijd tegen de tuberculose" heeft aangeboden en stelt voor een gift te storten in het Fonds „Nieuwe Levenskracht". Daartoe wordt besloten."

Deze donatie wordt jaarlijks herhaald, totdat, in Januari 1918, eene nieuwe regeling wordt in het leven geroepen, tengevolge waarvan alle diamantslijperijen een cent per gewerkten molendag aan dit zoo sympathieke fonds afdragen.

Omstreeks 1905 en 1906 liepen weder vele fabrikanten met plannen rond, zelf slijperijen te gaan bouwen, evenals hunne voorgangers dat in de tachtiger jaren hadden gedaan.

De slijperijen die thans verrezen, waren geheel *„up to date"* ingericht en voldeden aan de allerhoogste eischen. Noemen wij slechts enkele inrichtingen als de fabrieken der firma's Asscher, van Dam en Soep.

Bij de „Maatschappij" werden ook weder bouwplannen overwogen. Op 17 Januari 1907 werd met de firma D. S. Granaat overeengekomen, te haren behoeve een gebouw te

doen verrijzen, bestaande uit kantoren, zagerijen, snijderijen, kloversateliers en conciergewoning. Deze inrichting werd in den loop van het jaar 1907 voltooid. Het gebouw, 6 Meter aan de straatzijde, werd 27 Meter diep en vijf verdiepingen hoog. Op 1 Januari 1908 was het gereed om in gebruik te worden genomen.

In het jaar 1907 werden nog enkele verbouwingen van minder groote beteekenis uitgevoerd. Een slijpersatelier van 16 molens werd tot zagerij ingericht ten dienste van de firma Tabakspinder & Loopuit. Op de fundeering van den gesloopten ouden schoorsteen werd een kluis gebouwd. De *„doppenkamer"* met de brandkasten, waarin de doppenkisten des nachts geborgen werden, verdween. De doppenkisten worden nu des avonds op karretjes geplaatst, daarna worden deze karretjes in de kluis gereden, die met een Lips-deur gesloten wordt. Eene signaal-inrichting en twee nachtwakers dragen verder bij tot de beveiliging der groote waarden, die des nachts in deze kluis geborgen zijn. Ook in dit opzicht is sedert 1845 heel wat veranderd en verbeterd.

De houten timmerloods op de binnenplaats werd gesloopt, op de plaats waar deze had gestaan werd een gebouw opgetrokken van twee verdiepingen, op den beganen grond werd een timmerwerkplaats ondergebracht, benevens eene localiteit met closets, urinoirs en waschbakken, op de eerste étage werden kantoren, klovers- en snijders-ateliers ingericht en onmiddellijk in gebruik genomen door de firma Coster & Konijn.

Toen al deze vernieuwingen gereed waren (einde 1907) brak de Amerikaansche crisis uit.

> „Het is mij te moede", aldus de Directeur-Secretaris in het jaarverslag over 1907, „als een reiziger, die bij het heerlijkste weer een langdurigen tocht aanvaardt en te midden van dien tocht door een vreeselijk onweer wordt overvallen, waardoor al de heerlijke indrukken, bij het aanvaarden van de reis opgedaan, worden beneveld en slechts de zeer onaangename stemming van het heden overheerscht. Zij, die bij de diamantindustrie betrokken zijn, zullen mijn jammerklacht begrijpen en zullen gevoelen, hoezeer de geheele industrie en al wat daarvan afhangt onder de huidige crisis lijdt" en verder „Of de verbetering spoedig komt, vermag ik niet te voorspellen."

Dit was in Maart 1908. De crisis duurde tot in den nazomer, eerst daarna keerden betere tijden langzamerhand terug.

In het volgende jaarverslag

> „acht (de Directeur-Secretaris) zich gelukkig, in opgewekter stemming zijne mededeelingen te kunnen doen dan het vorige jaar, toen ons bedrijf bijna tot stilstaan gedoemd was."

Twee zilveren jubilea verdienen thans vermelding. Het eerste was van den opzichter D. Pesaro (September 1907).

„Ik heb het mij tot een eer gerekend (jaarverslag 1907) hem ten aanhoore van familieleden en vrienden onzen dank te kunnen zeggen voor zijn trouwe plichtsbetrachting. Moge Pesaro nog tal van jaren voor zijn gezin en voor ons gespaard blijven."

Het tweede jubileum was van den eersten opzichter, D. Barendz. Bescheidenheid verbiedt mij daarover in den breede uit te wijden, doch den feestavond in den *„Werkenden Stand"* — waar de Directeur-Secretaris, de andere Bestuurderen, een der juweliers-cliënten, wijlen de Heer A. Loopuit, de Heer Jan A. v. Zutphen, Secretaris van den A.N.D.B., een afgevaardigde der werklieden, de Heer I. Voet, onlangs tot Bondsbestuurder verkozen en een afgevaardigde van het loopers-personeel, de Heer I. d'Ancona het woord voerden om den jubilaris te huldigen, — kan ik niet onvermeld laten, daarvoor is deze avond te zeer in mijn herinnering gegrift. Op dit tijdstip werd D. Barendz benoemd tot Adjunct-Directeur.

En nog steeds ging de Directie voort met het aanbrengen van de noodige vernieuwingen en verbeteringen,

„waarvoor het Bestuur betuigingen van tevredenheid ontving vanwege de Arbeidsinspectie en last not least van de slijpers."

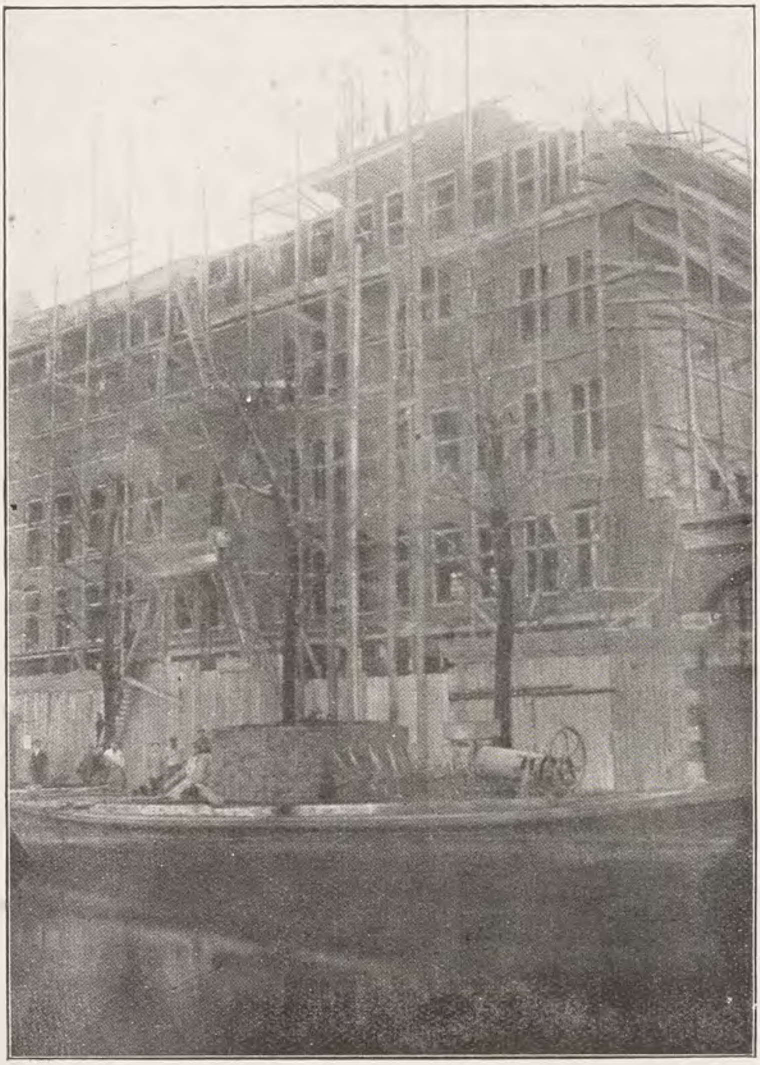
Ook werd de „Maatschappij" lid van de *„Vereeniging tot Bevordering van Rookvrij Stoken"*, teneinde op geregelde tijden een wetenschappelijk onderzoek harer stookinrichtingen te doen plaats hebben.

„Wij stellen ons voor, de geheele fabriek successievelijk van dolomentvloeren te voorzien" (jaarverslag 1911).

Door het aanbrengen van deze naadlooze vloeren werd de mogelijkheid van het verloren gaan van op den grond gevallen diamant tot een minimum beperkt.

„De nieuw ingestelde vacantieweek zullen wij ons ten nutte maken, om de vloeren op deze wijze te bedekken"

In het jaar 1911 zouden weder nieuwe uitbreidingsplannen tot uitvoering komen. Boven de Tramremise, waar de „Maatschappij" tot nogtoe een drietal zolders in huur had, werd een fabrieksgebouw van vier verdiepingen opgetrokken, waarin een viertal slijperszalen kwamen, die door de firma D. S. Granaat zouden worden in gebruik genomen. Nadat op 17 Mei de bouwvergunning verkregen was, werd al spoedig met bouwen aangevangen. Indien niet eene loodgieters- en electriciens-

De vierde fabriek in aanbouw (1911).

staking had plaatsgehad, zou dit gebouw nog in den loop van het jaar 1911 gereed zijn gekomen, doch thans duurde het tot 1 Juli 1912, voordat de slijperij in gebruik kon worden genomen.

Deze uitbreiding omvatte 161 molens. Als opzichter bij den bouw fungeerde N. Barents, zoon van den Adjunct-Directeur, die na afloop der bouwwerkzaamheden bij de „Maatschappij" in dienst kwam. Hij is dit slechts kort gebleven; in December 1913 moest hij zijne militaire plichten gaan vervullen; daarna ving de mobilisatie aan, die hem voorgoed wegriep uit zijn arbeid. Op 15 April 1916 is hij overleden, waarna de schrijver van dit gedenkboek, die oorspronkelijk een andere loopbaan had gekozen, zijn plaats kwam innemen. In de enkele jaren, waarin N. Barents bij de „Maatschappij" arbeidde, toonde hij reeds hoeveel later van hem had kunnen worden verwacht. Dit mocht niet zoo zijn. In zijn jaarverslag over het jaar 1916 herdacht Mr. D. E. Lioni dit verlies in gevoelvolle woorden. Ik behoef deze niet te herhalen; bij de „Maatschappij" zal zijn aandenken niet licht vergeten worden en bij schrijver dezer regelen nimmer.

De algemeene toestand was in deze jaren, onmiddellijk aan den oorlog voorafgaande, minder gunstig. De Balkanoorlogen hadden op den diamanthandel een slechten invloed, met de roosjesindustrie ging het geheel mis en deze branche is sindsdien een zevental jaar noodlijdend gebleven. In 1913 wordt de toestand nog ongunstiger, de *„clandestiene buitenindustrie"* in België vervult velen met zorg en de geheele wereld schijnt te voelen, dat er een onheil dreigt, waaraan niet te ontkomen is. In alle zaken heerscht dezelfde lustelooze stemming.

Toch liet het Bestuur der „Maatschappij" zich niet terughouden van het aanbrengen van een nieuwe groote verbetering. De houten trap in de toegangspoort wordt gesloopt (1913) en een steenen trappenhuis wordt gebouwd.

Kort voor het uitbreken van den wereldoorlog, op 14 Maart 1914, overleed de Directeur-Secretaris der „Maatschappij". In zijn plaats werd Mr. D. E. Lioni tot waarnemend Directeur-Secretaris benoemd. In de volgende bewoordingen herdacht hij den ontslapene in zijn eerste jaarverslag:

> „Een droeve sluier hangt over dit verslag, in een rouwrand behoort het te verschijnen. De man, die sedert 12 September 1891 met de leiding van de Diamantslijperij-Maatschappij belast was, die gedurende bijna 23 jaren zijne uitnemende krachten, zijn stalen energie, zijn omvangrijke kennis in haar dienst had gesteld, is niet meer. Samuel Lehmans overleed op 14 Maart 1914. Werd en wordt zijn heengaan door velen en in velerlei kring betreurd, voor

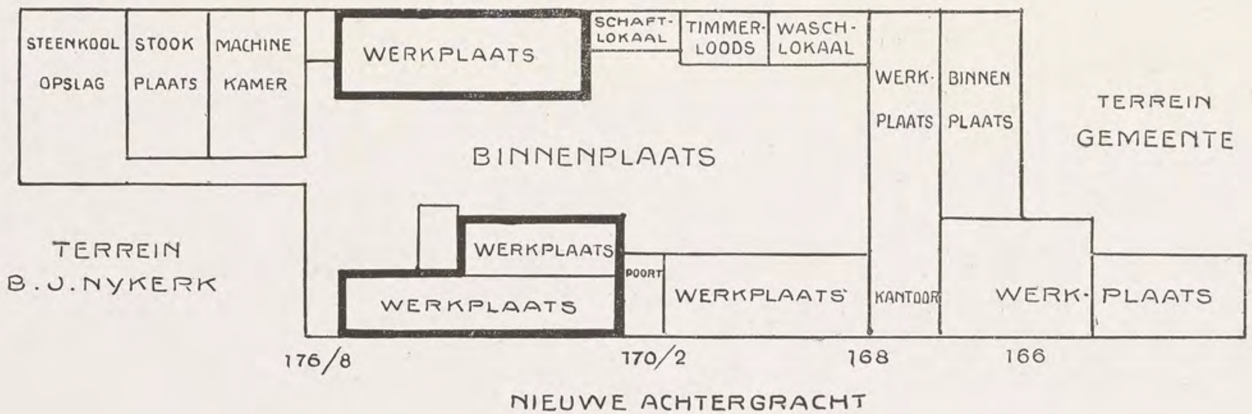
onze Maatschappij is zijn verscheiden een bijna onherstelbaar verlies, want haar gaf hij gedurende bijna een kwart eeuw, in het tijdperk, waarin zijn kennis was gerijpt en zijne ervaring was bezonken, zijn beste krachten, zijne hartelijkste zorgen. Toen hij in 1891 de directie aanvaardde, vond hij een oude, afgeleefde, uitgemergelde zaak, nauwelijks ontkomen aan het doodvonnis, dat een talrijke groep van aandeelhouders en andere belanghebbenden aan haar voltrokken wenschten te zien. Aanstonds ging hij aan het werk. Wat oud en vermolmd was, sloopte hij en de opbrengst besteedde hij aan vernieuwing en verbetering van hetgeen reparatie en restauratie behoefde. Het beruchte „fonds", dat ons kunstmatig het bloed deed toevloeien, doch door veroudering de hiertoe bestemde vaten verkalkte, hielp hij opruimen, aan die gedwongen nering maakte hij een einde om het ruime veld van de vrije en onbeschermde mededinging te betreden. Een geheel nieuw stelsel van exploitatie, dat de stabiliteit van ons bedrijf zou verhoogen, ontwierp hij en bracht het in de praktijk. Daarnaast wijdde hij zijne zorgen aan de belangen van ons personeel, waarvan hij den ijver verhoogde door allen eene behoorlijke belooning en tevens een aandeel in onze winsten te verzekeren."

Hierna herinnerend aan het 50-jarig bestaan der „Maatschappij", in 1895, vervolgt Mr. Lioni:

„Al wat Lehmans toen als ideaal koesterde, heeft hij in de daarop volgende jaren weten te verwezenlijken. Licht en lucht in de fabrieksruimten, hygiënische inrichtingen ten dienste van de fabrieksbevolking en het personeel, doeltreffende maatregelen ter voorkoming van brandgevaar, snelwerkende middelen ter ontruiming der gebouwen bij dreigend sinister, een behoorlijke schaft- en rusttijd voor de werklieden, dat en zooveel anders waren toen nog desiderata. Niet het minst door Lehmans' breed inzicht en taaie volharding werden zij tot werkelijkheid. Wat hij gedurende die 23 jaren voor onze Maatschappij heeft gewrocht, moge door eenige cijfers worden gedemonstreerd; hijzelf citeerde ze zoo gaarne met gerechtvaardigden trots. In 1891 konden op de plaats waar onze fabriek staat 245 molens draaien, thans bieden 613 molens gelegenheid tot fabricatie, maar daarenboven zijn in exploitatie 10 snijderswerkplaatsen, 430 zaagmachines, terwijl een geheel kantoorgebouw en 5 afzonderlijke kantoren ten dienste van het commerciëel bedrijf van onze huurders zijn ingericht. Maar nog beter dan deze cijfers toont nevenstaande teekening hoe gedurende Lehmans' beheer ons bedrijf zich heeft ontwikkeld en uitgebreid. Alleen het kleine in rood gearceerde (zwaarder omlijnde) gedeelte der fabrieken bestond bij zijn optreden, al het andere, op den plattegrond geschetst, is gedurende zijne directie gesticht. Mij was het gegeven zijn arbeid ten bate van onze vennootschap, van den aanvang af tot het einde toe, van nabij gade te slaan, hem daarbij in moeilijke tijden eenigszins te mogen steunen, hem zoo noodig, gelukkig slechts zeldzaam, te vervangen. Dit geeft mij het recht, maar legt mij tevens den plicht op, van deze plaats te getuigen, dat de naam van S. Lehmans onafscheidelijk verbonden is aan den gezonden bloei van deze Maatschappij. Bij haar zal zijn aandenken in hooge eere blijven."

Onder de beproefde leiding van haren nieuwen Directeur-

PLATTEGROND DER DIAMANTSLIJPERIJ MAATSCHAPPIJ SCHAAL 1 OP 750.

Plattegrond der terreinen in 1912, waarbij de in 1891 bestaande gedeelten met zwaardere lijnen zijn aangegeven.

Secretaris zou de „Maatschappij" voortgaan op den weg, dien zij reeds sedert een kwart eeuw had bewandeld. Op de algemeene vergadering van 22 April 1914 werd Mr. L. S. G. de Hartog tot derden Bestuurder verkozen. Mr. Lioni werd in zijne functie van Directeur-Secretaris bevestigd, terwijl de Heer J. P. Salomons tot President werd benoemd.

Hoewel de toestand in het voorjaar van 1914 niet bijzonder gunstig was, ging de „Maatschappij" onder hare nieuwe leiders, waarvan twee reeds zoovele jaren aan het hoofd der onderneming hadden gestaan, vol vertrouwen de toekomst tegemoet. Helaas, veel schoons zou die niet brengen.

1914-1919. DE MAATSCHAPPIJ TIJDENS DEN OORLOG

Slechts enkele maanden na het overlijden van S. Lehmans werd Europa door den wereldoorlog overvallen.

„De wereldschokkende gebeurtenissen, die in het eind van Juli en het begin van Augustus (1914) bliksemsnel om zich heen grepen, de oeconomische en finantieele crisis, die toen even plotseling als onverwacht uitbarstte, de panische schrik en ontsteltenis, welke alom het vertrouwen ondermijnden, dit alles moest wel van grooten invloed zijn op eene industrie, welke een weeldeartikel tot object heeft en crediet niet ontberen kan."

De gevolgen bleven dan ook niet uit. Op 1 Augustus zou de sedert eenige jaren in zwang gekomen vacantieweek aanvangen; onmiddellijk daaraan sloot zich eene gedwongen vacantie van ettelijke maanden.

„Wel heerschte de algemeene stilstand in ons bedrijf slechts gedurende één week en werkten wij twee weken voor 13 molens, om op 28 September weer kracht te leveren voor enkele molens, wier getal geleidelijk aangroeide, zoodat op ultimo December de zeventig werden bereikt, maar deze minimale kwantiteiten kunnen als algeheele werkeloosheid beschouwd worden."

De ontvangsten gedurende de laatste vijf maanden van het jaar 1914 waren uiterst gering, derhalve werd van winstuitkeering over dat jaar afgezien, temeer, daar de toekomst zich in den aanvang van 1915 nog heel zorgelijk liet aanzien. Onder deze omstandigheden werd het zeventig-jarig bestaan der „Maatschappij" (April 1915) niet gevierd.

Doch juist in dezen tijd begon de industrie een weinig op te leven, op de „Maatschappij" werkten weder een driehonderdtal molens en dit gaf den Directeur-Secretaris moed,

„de toekomst met eenig vertrouwen"

tegemoet te zien.

In 1915 breidde de oorlog zich uit, maar de diamantindustrie

Frontgevel van de fabrieken der Diamantslijperij-Maatschappij
na de uitbreiding van 1912.

„kwam zelfs in betrekkelijken zin tot bloei, alle voorspellingen ten spijt, vele bespiegelingen ten spot.”

De redenen van deze opleving zijn reeds door anderen nagespeurd, wij behoeven daarover dus niet uit te weiden, doch constateeren alleen

„dat na de algemeene hervatting van het bedrijf elders het onze zich regelmatig en gestadig ontwikkelde, om in de maanden November en December (1915) een in jaren niet gekend hoogtepunt te bereiken.”

En dit maakte, dat de resultaten voor de „Maatschappij” vrij gunstig genoemd mochten worden, mede, omdat de geweldige prijsstijging van alle materialen eerst van lateren tijd dateert. Er waren nog steenkolen in overvloed, al waren zij reeds tweemaal zoo duur als in vredestijd en aan andere materialen was ook nog geen gebrek. Het woord *„Ersatz”* had toen nog geen burgerrecht verkregen. De stemming was, voorzoover de omstandigheden dit toelieten, opgewekt; zelfs werd het aantal snijdersplaatsen op de „Maatschappij” aanzienlijk vergroot (1916).

In 1916 blijft deze gunstige toestand aanhouden, doch dan beginnen de exploitatiekosten sterk toe te nemen. Als, in den loop van dat jaar, de kolenprijzen tot het zesvoudige van de prijzen in vredestijd stijgen, begrijpt het Bestuur, dat eene verhooging van de molenhuur noodzakelijk is, wil men niet met verlies werken. Ook op de andere diamantslijperijen voelt men de noodzakelijkheid hiervan. De *„Vereeniging van Exploitanten van Diamantslijperijen”* wordt weder opgericht en verricht al dadelijk verdienstelijken arbeid door de verhooging van den prijs van het verstellersgas, die door het duurder worden van het gemeentelijke gas noodzakelijk is geworden. De molenhuur, in 1914 75 cents per dag, wordt gebracht op

f 0.90 in November 1917
f 1.05 in December 1917
f 1.20 in Mei 1918
f 1.35 in Juli 1918
f 1.40 in October 1918
f 1.50 in Juli 1919

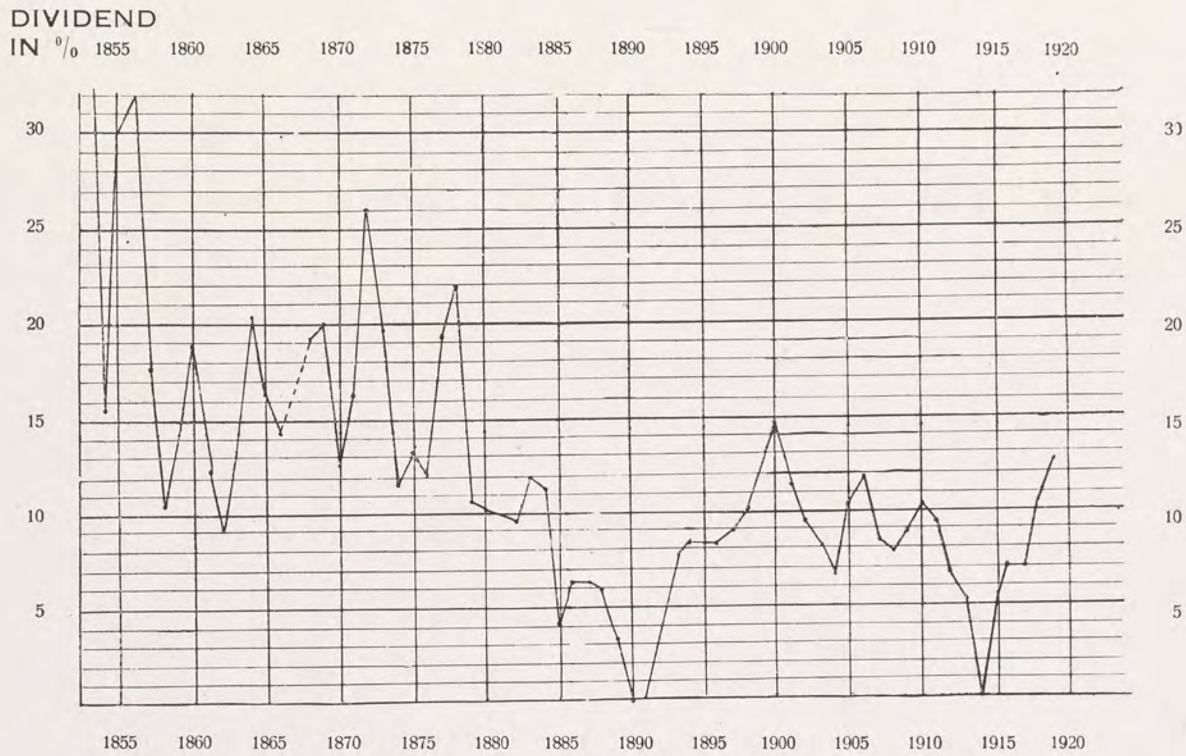
Langzamerhand begint de steenkolennood nijpend te worden, de gasfabrieken moeten gaslooze uren instellen, in den winter van 1917 kan slechts tot 5 uur 's avonds worden gewerkt. Allerlei *„Ersatz”* moet worden gebruikt, er zijn geen koolspitsen meer voor de booglampen, zoodat deze door sterke Halfwatt-lampen moeten worden vervangen.

De kwaliteit der smeermiddelen wordt inferieur naarmate hun prijs stijgt, inplaats van goede steenkool moet bruinkool en turfstrooisel worden verstookt. Van hoogerhand worden zelfs wenken gegeven, alle diamantslijperijen te electrificeeren. En in den aanvang van 1917 wordt de voorziening der geheele industrie met kolen en electrischen stroom in handen gelegd van de *„Commissie tot Regeling van Kolen en Stroomverbruik in de Diamantindustrie"*, die alle personeelen op 22 fabrieken *„concentreert"*, de overige slijperijen sluit en tegenover de autoriteiten in den Haag de *„kolen- en stroombelangen"* der diamantindustrie beschermt. De verdienstelijke arbeid, door deze Commissie verricht, kan niet genoeg worden gewaardeerd. Door hare bemoeiïngen was het mogelijk, dat de geheele industrie onafgebroken kon blijven doorwerken, ook onder de allermoeilijkste omstandigheden.

In 1917 bleef de toestand nog steeds gunstig. Weliswaar bracht de afkondiging van den onbeperkten duikbooten-oorlog en de oorlogsverklaring der Vereenigde Staten in het begin des jaars eenige stagnatie te weeg, ook de storingen in het telegrafisch verkeer met Amerika werkten belemmerend op den gang van zaken, doch deze moeilijkheden waren van voorbijgaanden aard en bleken niet in staat invloed te oefenen op den algemeenen goeden gang van zaken. Alleen werd het thans veel moeilijker het bedrijf in gang te houden, onophoudelijk deden zich nieuwe moeilijkheden voor; noemen wij slechts het aanschaffen van aanblaas-inrichtingen voor de ketelvuren en van toestellen, om in de gaslooze uren gas uit de straatpijp te pompen.

Kort na het in werking treden der *„Concentratie"* waren talrijke stilstaande fabrieken verkocht en voor andere doeleinden ingericht; daardoor daalde het aantal molens in Amsterdam aanzienlijk. Toen nu, in den aanvang van 1919, een groote vraag naar molens kwam, geschiedde er iets sedert tientallen jaren ongekends: er was gebrek aan molens. Dit tekort was zoo groot, dat de *„Concentratie"*, die eerst noodgedwongen het aantal fabrieken had moeten beperken, thans, nu ook de hoeveelheden gas en electriciteit wat ruimer konden worden toegemeten, niet alleen de gesloten fabrieken deed heropenen, doch plannen maakte voor het bouwen van *„noodfabrieken"*.

Van den aanmaak der *„electrische pit"*, die de *„Concentratiecommissie"* op verschillende fabrieken invoerde, kwam op de fabrieken der „Maatschappij" tot nog toe niets. Over de vraag, of deze pitten bij voldoenden aanvoer van gas in ge-

Grafische statistiek der dividenden, in procenten van het kapitaal uitgedrukt, door de „Maatschappij" uitgekeerd tusschen 1853 en 1919.

bruik zullen blijven, loopen de meeningen nog altijd uiteen.

Gedurende het jaar 1918 maakte de diamantindustrie een tijdperk van buitengewonen voorspoed door. Noch de zand- en grindkwestie, noch de wapenstilstand, noch de revolutiën in Midden-Europa en Rusland, noch de onzekere toestanden, uit het Vredesverdrag geboren, konden daarin verandering brengen. In 1919 handhaafde deze toestand zich niet alleen, doch nam de hausse-stemming zelfs hand over hand toe.

In November 1919 werd de molenhuur gebracht op f 1.60 per dag en bereikte weder het peil van zestig jaren geleden, wanneer men de bijdrage van 30 cts. aan de *„Concentratie-commissie"* en de waardevermindering van den gulden buiten beschouwing laat.

In Mei 1919 kocht de „Maatschappij" een tiental huizen aan de Nieuwe Achtergracht en Roeterstraat gelegen. Het ligt in de bedoeling, deze huizen mettertijd te amoveeren en op het vrijgekomen terrein, dat meer dan 1000 Meter groot is, eene modern ingerichte diamantslijperij te bouwen van ettelijke honderden molens. Voorloopig belet de woningnood het ontruimen dezer woonhuizen, doch het Bestuur hoopt binnen afzienbaren tijd zijne plannen te verwezenlijken en daardoor te toonen, dat in het oude lichaam der „Maatschappij" nog jeugdig bloed stroomt.

En toch... indien wij de finantiëele uitkomsten der „Maatschappij" nader beschouwen, dan blijkt, dat wij hier niet met een *„goudmijn"* te doen hebben. Uit nevenstaande grafische statistiek der dividenden, loopende van 1853 tot 1918 blijkt, dat de dividenden na 1891 zelden de 10 % hebben overschreden. En in de oorlogsjaren waren zij volstrekt niet hooger dan vóór 1914. In 1918 en 1919 bijv. toen de diamanthandel een tijdperk van zeldzamen bloei beleefde, keerde de „Maatschappij" 10½% en 12½% dividend uit, (f 21.— en f 25.— per aandeel van f 200.—), terwijl de intrinsieke waarde van terreinen en gebouwen zeker het drievoudige bedraagt van het kapitaal, waarmede de „Maatschappij" werkt. Maar laat ik niet eindigen met pessimistische beschouwingen. Al heeft de „Maatschappij" geen oorlogswinst gemaakt, de bereikte resultaten zijn bevredigend en berusten op een uiterst gezonden grondslag.

BESLUIT.

Zoo zijn wij dan, bij het jaar 1845 begonnen, ten slotte in onzen eigen moeilijken, vreemden tijd terechtgekomen. De vraagstukken, die wij in de laatste bladzijden aanstipten, kunnen bezwaarlijk onder die der historie worden gerangschikt, zij zijn allen even brandend en beheerschen het tegenwoordig oogenblik te zeer, dan dat wij er met de noodige bezonkenheid over zouden kunnen schrijven. Trouwens, een volledig historisch overzicht te geven van den tijd na 1914, ik zou er mij niet gaarne aan wagen.

Haar diamanten jubileum viert de „Maatschappij" na eene periode van voorspoed, die reeds een viertal jaren aanhield.

> „Men weet echter, dat bij het vak van diamant niets met zekerheid kan worden voorzien."

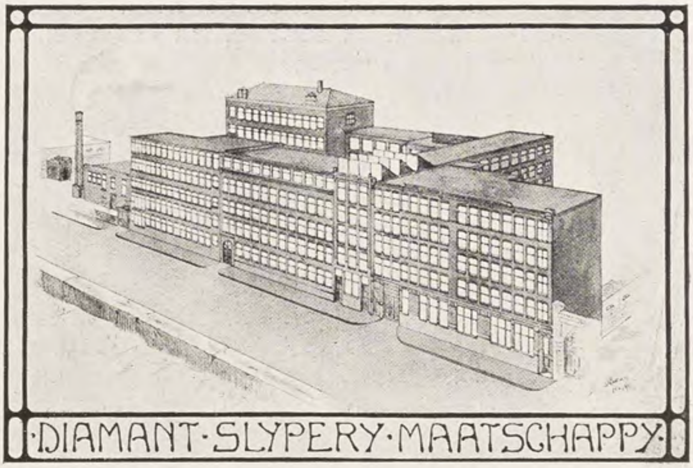
Tal van vragen houden ons bezig, wij behoeven slechts op Engeland, Zuid-Afrika, Borneo te wijzen, om van de andere moeilijkheden, de valuta-kwestie, enz. niet te spreken.

De komende tijden zullen van allen veel eischen, hoe de toekomst ook moge zijn, en van de exploitanten van diamantslijperijen niet het minste. Maar laat ons voor deze moeilijkheden niet vreezen, zij plaatsen zich op ons pad om overwonnen te worden.

Met dezelfde woorden, waarmede S. Lehmans zijne feestrede eindigde, toen de „Maatschappij" vijftig jaren bestond, kunnen wij ook dit gedenkboek besluiten:

> „Evenmin als Twente hare katoenindustrie en Schiedam de branderijen (evenmin zal) Amsterdam de diamantindustrie verliezen."
>
> „De Diamantslijperij-Maatschappij bloeie en geniete welvaart en met haar al hare zusters, want aan dien bloei en aan die welvaart zijn de belangen verbonden van al die duizenden, die zich met den handel in en het fabriceeren van diamant bezighouden en daaraan is weder gekoppeld een der bronnen van vertier en een der takken van handel in onze hoofdstad."

„Lang leve de Diamantslijperij-Maatschappij".

Vogelvluchtbeeld van de gebouwen der Diamantslijperij-Maatschappij.

INHOUDSOPGAVE.

VOORWOORD, door Mr. D. E. LIONI . . . . pag. 5
INLEIDING . . . . „ 9
1845. DE OPRICHTING DER DIAMANTSLIJPERIJ-MAATSCHAPPIJ . . . . „ 16
1845—1853. DE ACHT EERSTE JAREN . . . . . . „ 22
1853—1864. EEN TIJDPERK VAN KWIJNING . . . . „ 39
1864—1870. DE VOORKAAPSCHE BLOEIPERIODE . . . „ 47
1870—1876. DE FRANSCH-DUITSCHE OORLOG EN DE KAAPSCHE TIJD . . . . „ 54
1876—1891. HET TIJDPERK VAN VERVAL . . . . . „ 61
1891—1905. REORGANISATIE EN UITBREIDING . . . „ 73
1905—1914. DE JAREN VOOR DEN OORLOG . . . . „ 91
1914—1919. DE „MAATSCHAPPIJ" TIJDENS DEN OORLOG „ 99
BESLUIT . . . . „ 105